

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

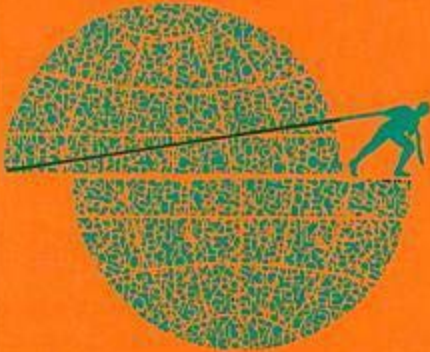
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 1994 BUNALIMI

[Halka hoş görünme (populizm) çabasındaki
politikacılarımız ile yöneticilerimizdeki yanlışların
kaçınılmaz sonucu]

**Prof. Dr.
Zeyyat HATİBOĞLU**

**Prof. Dr.
Mustafa AYSAN**

**İSTANBUL
Mayıs 1994**

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 1994 BUNALIMI

**HALKA HOŞ GÖRÜNME (POPULİZM) ÇABASINDAKİ POLİTİKACILARI-
MIZ İLE YÖNETİCİLERİMİZDEKİ YANILGILARIN KAÇINILMAZ SONUCU**

Prof. Dr. Zeyyat HATİBOĞLU

Prof. Dr. Mustafa AYSAN

İSTANBUL – 1994

Yayın No : 449

İşletme Ekonomi Dz : 42

1. Bası Mayıs 1994/ İSTANBUL

BETA Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
Himaye-i Etfal Sok. Talas Han No. 13-15
Cağaloğlu - İSTANBUL

Tel: 511 54 32 - 528 13 20

Fax: 513 87 05

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ÖNSÖZ

1994 yılının başlarında Türkiye ekonomisi, ekonomiyi iyi izleyenlerce son bir yıldır beklenen, ama ekonomiyi yönetenler tarafından genellikle beklenmeyen bir bunalıma girmiştir. Bunun nasıl biteceği de Nisan 1994'te henüz belli değildir. 26 Ocak 1994 Çarşamba günü yapılan 13,6 oranındaki devalüasyon kararına kadar enflasyon dışında her şeyin eski gibi devam edeceği sanılmaktaydı. Ekonomiyi yönetenlerin birçoğu, enflasyonun yükseleceğinden endişeliydi. Fakat döviz fiyatlarının üç ayda % 230 (35000/15000) yükseleceği tahmin edilememiştir. Hele son yıllarda % 6-8 oranlarında büyümekte olan ulusal gelirin büyümesinin hızla azalacağını, faiz oranlarının % 100'den fazla, yıllık % 1000 düzeylerine yükselebileceğini, endüstri ve ticaretin durma noktalarına gelebileceğini, dolarizasyonun hızla yaygınlaşacağını, ithalatın sınırlanabileceğini, döviz işlemlerinin kontrol altına alınabileceği olasılığını bekleyenlerin sayısı oldukça azdı. Ama bu satırların yazıldığı Nisan 1994 ortalarında bütün bunlar olmuştur. Bunalımın hafifleyeceği ile ilgili göstergeler de henüz ortada yoktur. Hükümetin 5 Nisan 1994'te açıkladığı kanunlar ve T.B.M.M.'den çıkması beklenen ek vergi yasalarının sonuçlarını bir süre daha beklemek zorundayız. % 100'ü aşan KİT fiyatları zamları uygulanmaya başlanmıştır.

Yıllardan beridir Türkiye ekonomisinin bu tür ciddi bir bunalıma gireceğini söyleyen ve yazan az sayıda insanlara kulak veren devlet yöneticileri görülmemiştir. Ama bu günlerde ekonomimiz öyle bir duruma sürükleniyor ki, artık gerçeklere uygun kararlar alabilecek insanlarımız da çıkacaktır. Bu nedenle bunalımın boyutlarını ve bazı çözüm yollarını ortaya koymak istiyoruz. Belki de bunalımın boyutları, bu kez ortaya konan çözüm önerilerine yöneticilerimizin kulak vermesini sağlayabilecektir.

Yazarlar son 10-15 yıldır, bu çözüm önerilerine dikkat çekmeye ve ekonomi üzerinde toplanan kara butulara karşı etkili önlemler almanın

zorunluluğunu göstermeye çalışmışlardır ¹. Cumhuriyetin ekonomi tarihi iyi incelenince görülecektir ki, bu bunalıma ekonomi, birden bire gelmemiştir. Bu kitapta ekonomi tarihimiz kısaca gözden geçirilecek ve her 10-15 yılda ekonomide patlayan bunalımlarının ortaya çıkış nedenleri ve göstergeleri açıklanacaktır. Bu son bunalım da son 10-15 yıldır ortaya koymaya çalıştığımız kuramsal beklentilerimize uymaktadır. Bu beklentilerin ekonomik gerçeklerimize uyarlanmasıyla çıkaracağımız önlemlerin uygulanmasına karşı politik yapının ve yöneticilerimizin artık direnmemesi zorunludur. Aksi halde önceki bunalımlarda da olduğu gibi bu kriz de demokratik, siyasal rejimimizi zorlama noktalarına gelecektir ². Bunu açıkça ortaya koymak, bilimsel sorumluluğumuzdur. Türkiye ekonomisinin geçmiş 70 yıldaki büyümesi bilinen ve büyümeyi belirlediği genel kabul görmüş etmenlere göre incelenmeye çalışılacaktır. Bu etmenler arasında bulunan, ancak dünyada ve ülkemizde az ilgi gören üretim etmenleri arasında fiyatlar arasındaki ilişkiler ile özellikle emek etmeninin fiyatının etkilerine önem ve ağırlık verilecektir.

1950-1975 döneminde ekonomi içinde tarım ürünleri ile tarımdışı kesimlerde üretilen mal ve hizmetlerin fiyatları arasındaki ilişkiler ile emek fiyatlarındaki gelişmeler incelenince, bu dönemde elde edilen yılda ortalama % 6,6 oranındaki oldukça yüksek bir büyüme (Gayrisafi Milli Hasıla'daki yıllık yüzde artış) hızının sürdürülemediği belirli olarak ortaya koyulabilmekteydi ³. Daha 1978 yılında, geçmişteki bu yüksek büyüme hızının, tarım-dışı kesimlerde elde edilen yüksek göreceli ürün fiyatlarından ve tarım dışındaki kesimlerde hızla yükselen emek fiyatlarından kaynaklandığı görülebilmekteydi. Ancak o sırada bu gerçeği ortaya koyan araştırmalar çok azdı.

1- Zeyyat Hatiboğlu,

- a. "An Unconventional Analysis of the Turkish Economy" (Türk Ekonomisinin Basmakalıp Olmayan Bir Teorisi ve Analizi) İstanbul, 1978.
- b. "Türkiye İktisadının Geçmişi, Bugünü ve Geleceği", İstanbul, 1993.
- c. "Gelişme ve Türkiye İktisadı", İstanbul, 1993.

2) Ekonomik bunalım dönemleri, 1946, 1958, 1970 ve 1980 yıllarında ülkemizde ağır bedellerin ödenmesine neden olmuştur. Önceliklerle ilgili deneyimlerimizle 1994 bunalımının maliyeti en aza indirilebilir; indirilmelidir.

3) Zeyyat Hatiboğlu,

- a. "Gelişme ve Türkiye İktisadı", İstanbul, 1993.
- b. "Türkiye Nereye Gidiyor?" İstanbul, 1976.
- c. "Türkiye Ekonomisinin Geleceği", İstanbul, 1989.

Ekonomimizin gerçekleri böyle olduğu için, 1980'lerde bu yüksek büyüme hızının sürdürülemeyeceği ve gelecek ekonomik planlamanın daha çok % 5,5 - 6,0 gibi daha düşük büyüme hedefleri ile yapılması zorunluluğu, çok az bazı kişilerce ortaya konmaktaydı ⁴. Ancak 1970'ler ve 1980'lerde yapılan ekonomik planlamalar hep daha yüksek büyüme oranlarını hedeflemiş, fakat bunlar ancak enflasyon hızlarını yükseltmekten başka işe yaramamıştır. Büyüme ve harcama hedefleri yüksek tutulduğu için enflasyon hızlanmış ama gerçek büyüme hızları ortalama yıllık % 4,5 - 5.0 civarında kalmıştır ⁵. 1979'dan beri yıllık ortalama hızlarımız bu düzeyde kalmış, ama yıllık enflasyon hızları zaman zaman % 100'ü aşmıştır. Ekonomik planlama hedefleri % 4,5 civarında bir yıllık büyüme hızına göre yapılsa ve uygulansa idi, son 20 yılda ekonomiye ve topluma maliyeti çok yüksek olan hızlı enflasyonu yaşamamız gerekme-yebilirdi. Nitekim ekonomimizin kaynaklayamayacağı yükseklikte planlanan büyüme ve harcama hedefleri, 1994 bunalımının asıl nedenidir ve bu kriz kamu kesimi kaynak açığının GSMH'nın % 16,5'i gibi korkunç bir düzeye çıkmış olduğu 1993 yılının bitiminden hemen sonra ortaya çı-mıştır. İşte ekonomimizin asıl sorunu, yüksek enflasyonun ve hızlı döviz fiyatı artışlarının temelinde yatan bu korkunç kamu kesimi açığıdır. 1994 yılında önlem alınmadığı takdirde bu açığın daha da yükselmesi beklenmelidir.

Bir çok çevrede 1994 başında yaşanan ekonomik bunalımın sorumluları aranmaktadır: Asıl sorumlular, yukarıda açıklamaya çalıştığımız nedenlerle ortaya çıkan büyük kamu açıklarını yaratan yöneticilerimizdir. Halkımızın, işçimizin ve ekonomi içinde rol alan diğer kişi ve kuruluşların, ekonomiyi kötü yönetenlere oy vermekten öte bir sorumlulukları olabileceği öne sürülemez. Bu açıklar kapanmadan, ekonomimizin bu temel sorununa çözüm bulunması da beklenmemelidir.

Biz sanıyoruz ki, bu sorun uzun yıllardır ekonomimizi ölçsüz, yüksek düzeylerde büyütmeye çalışan politikacılarımız ve yöneticilerimizin eseridir. Sorunun uzun süreli çözümü sadece bir kaç yıl değil, önümüzdeki 10-15 yıllık büyüme hedefinin % 4 -5 dolaylarında planlanmasını ve sağlıklı kaynaklardan finanse edilerek uygulanmasını sağlamaktan geç-

4) Merih Celasun ve Dani Rodrik, Debt, Adjustment and Growth; Turkey, NBER, 1989.

b. Ercan Uygur'un "İktisat Söyleyişleri" kitabında Prof. Celasun'un görüşleri. Ankara, 1991.

5) Bakınız: "Gelişme ve Türkiye İktisadı", a.g.e.

mektedir. Belirli bir büyüme hızını destekleyecek yatırımların sağlıklı kaynaklardan elde edilen fonlarla finanse edilmesinin önemli maliyeti vardır ve bu maliyet, toplumun tüm kesimlerince taşınacaktır. Politikacıların ve devleti yönetenlerin, halka hoş görünme (popülizm) çabalarından vazgeçerek, halkı bu konuda uyandırmaları gerekmektedir. Bu alanda biz iktisatçılara da politikacıların, devleti yönetenlerin ve tüm toplumun bu alanda bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi için önemli görevler düşmektedir. Üzülerek belirtmemiz gerekir ki bu alanda doğruları yazıp, söyleyen ve ilgilileri uygun biçimde uyaran iktisatçılarımızın sayısı da oldukça azdır.

Bu görevin iyi yapılabilmesi için yukarıda belirtildiği gibi, ulusal gelirimizin büyümesini sağlayan etmenlerin iyi incelenmesi gereklidir.

1980 öncesinde ulusal gelirimizin büyümesinin en önemli etmenlerinden biri, tarım-dışı kesimlerde ödenen ücretlerin, diğer kesimlerin gelirlerine nazaran hızla yükselmesi olmuştur. 1980'den önce uzun süre düşük tutulan döviz kurları, Dünya Pazarlarında üstünlüğü bulunan geleneksel tarım ürünlerimiz dışında ihracat yapmamızı önlemiş, iç pazara yönelen tarım-dışı kesimlerin uygulandığı uygun fiyatlar nedeniyle bu kesimlerdeki ücret gelirleri hızla yükselmiştir. Aynı şey 1990'larda da olmaktadır. 1989'dan beri yabancı para alış ve satış fiyatları sık sık belirlenmekle birlikte, genel fiyat düzeyi artışlarından daha yavaş değerlendirilmektedir. Ekonomi içindeki kişi ve kuruluşlar bu benzer olaya, öncekilerle benzer biçimde davranışta bulunmuş ve 1994 bunalımı ortaya çıkmıştır. Bu krizin ortaya çıkmasında, yine aynı gelişmeler yani düşük tutulan döviz fiyatları, ücretlerde yapılan çok hızlı artışlar, dış borçlar ve turizm gelirlerindeki hızlı artışlar önemli rol oynamıştır.

İktisatçıların çoğu 1994 bunalımını ile ihracat ve ithalat arasındaki farkın yani 1993 yılında ortaya çıkan çok yüksek dış ticaret açığının ilgisini olduğunu söylemektedir. Ancak bu alanda, bu gelişmeler nedeniyle ortaya çıkan emek fiyatı yükselmelerinin de payı olduğunu kabul eden iktisatçılarımızın sayısı oldukça azdır. Böyle olduğu için de emek fiyatlarındaki bu farklılığı düzeltmeden 1994 bunalımından çıkmanın yolu olmadığını kabul etmek zorunluluğu vardır. Ancak, halka hoş görünme çabasındaki ilgililer, böyle bir çözümü söylemekten bile çekinmektedirler. Oysa ekonomi biliminin de kaçınılmaz kanunları vardır.

Kitabın II-VII Ayrımlarında Cumhuriyet sonrası Türk Ekonomisi,

bu kanunun doğuruluğunu oldukęa açık biçimde gösteren büyüme özellikleriyle gözden geçirilecek; bu deneyimden çıkan sonuçlardan yararlanılarak, VIII-XIV ayrımlarda geliştirilen bir kuramsal yapı içinde, 1994 başındaki bunalımdan çıkış yolları gösterilmeye çalışılacaktır. Çıkış yolu konusundaki görüşlerimizin, ülkemizde genel kabul gören ve bu günlerde bir çok kişi ve kuruluş tarafından yöneticilerimize tavsiye edilen önlem önerilerinden oldukęa farklı olduğu görülecektir. Biz geçmiş deneyimlere bakarak, bizim önerilerimizin daha geçerli olduğu inancındayız. Bu kitabın yayınlanmasında bu inancın büyük payı vardır. Özellikle 1978 sonrasında ortaya çıkan gelişmeler, bizim görüşlerimizin haklı olduğunu göstermektedir.

İÇİNDEKİLER

I- Giriş	13
II- Türkiye Ekonomisinin Yapısı	15
III- 1923-1950 Dönemi	17
IV- Ekonomideki Patlama: 1950-1960 Dönemi.....	20
V- Türkiye'de İkinci Planlı Ekonomi Dönemi : 1960-1970	22
VI- 1970'lerde Türkiye Ekonomisi ve Sorunları	28
VII- Dışa Dönen Türkiye Ekonomisi: 1980-1989	34
VIII- 1989'dan Sonraki Türkiye Ekonomisi ve 1994 Ekonomik Bunalımı	47
IX- Türkiye Ekonomisinin Uzun Dönemde Geleceği.....	56
X- Türkiye'nin Ekonomik Büyümesini İktisatçılar Nasıl Anlatıyor, Biz Nasıl Anlatıyoruz?	61
XI- Türkiye Ekonomisinin Sorunları.....	64
XII- Türkiye Ekonomisinin Sorunlarını Nasıl Çözeceğiz: Politika Seçenekleri	70
XIII- Türkiye Ekonomisinin Basmakalıp olmayan Bir Analizi: Zorca Bir Analiz.....	76
XIV- Özetle 1994 Bunalımının Nedenleri	86

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 1994 BUNALIMI

**Halka hoş görünme (populizm) çabasındaki Politikacılarımız ile
Devlet yöneticilerimizin yanılgılarının kaçınılmaz sonucu**

I

GİRİŞ

1923 yılında Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye ekonomisi hızla gelişmiştir. Eldeki bilgilerimize göre Cumhuriyetin ilk yıllarında doların bugünkü değeri ile kişi başına ulusal gelir 250-300 dolar arasında iken, şimdi 1993'de bu rakam 2200 dolaylarına yükselmiş, yani ulusal gelirimiz 70 yılda 7-8 kat artmıştır. 1950 öncesi rakamlarını çok iyi tahmin edememekle birlikte elimizde 1950 sonrası için oldukça iyi tahminler vardır. Bunlara göre 1950 ile 1993 arasında ulusal gelirin yıllık ortalama artış hızı % 5,6 dolaylarındadır. Kuşkusuz artış hızı yıldan yıla değişebilmektedir. Fakat asıl dikkati çekmesi gereken olay, ulusal gelirdeki artış hızı 1950 ile 1977 arasında ortalama olarak yıllık % 6,6 olmuşken, 1978 ile 1993 arasında bunun % 4,5 dolaylarına düşmüş olmasıdır.

Söz konusu 70 yıllık dönem iki bölüme ayrılarak incelenecektir. Birincisi, 1920'lerle 1980 arasındaki dönem olup, bu dönemde ekonomide içe dönük-ithalat ikamesini (dış-alım yerine yerli üretimi özendirmesi) amaç edinen bir politika uygulanmış, hatta zaman zaman ülkenin dış dünyadan ilgisi neredeyse tümüyle kesilmiştir. İkinci dönem, 1980'de başlamış ve zamanımıza kadar süregelmiştir. Bu dönemde ekonomi dışa açılmış, dışalım özendiren bir ekonomi politikası uygulanmıştır ve uygulanmaktadır.

İthalat ikamesi (dışalımdan karşılanan yabancı mallarının ülkede üretilmesini özendiren) politikalarının uygulandığı birinci dönemde ekonomi hızla gelişmiş ise de bütün dönem boyunca zaman zaman dış ödeme güçlüğü, enflasyon gibi sorunlar ortaya çıkmış ve ekonomi duraklama dönemine girmiştir. Her defasında sorunlar içe dönme politikasından ödünler vererek çözülmüş, fakat bir kaç yıl sonra yine içe dönülmüştür.

1980 sonrasındaki dışa dönme de aynı nedenlerle olmuştur. Ancak bu kez 1980-1989 arasında ekonomi bu politikayı inatçı bir biçimde sürdürdü. Sonuçta ekonomiyi 50-55 yıl zorluklara sokan dış ödemeler sorunu çözülmüştür. Ama son 15 yıldır büyüme hızı eski rakamların 2/3'si kadar, yılda % 4-5 oranında gerçekleşebilmiş ve enflasyon, 1980'li yılların ortasından sonra yıllık % 50'nin üstüne çıktıktan sonra, bunu aşağıya çekmek olanağı da bulunmamıştır. Ayrıca dönemin başından beri Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu işsizlik, kötü gelir bölüşümü gibi temel sorunları çözülememiştir.

Bu kitapta Türkiye'nin tarihi 5 döneme ayrılarak incelenecektir. Bu kısa gözden geçirmenin asıl amacı, Türkiye'nin 1994'de yaşadığı bunalıma nasıl geldiğinin nedenleri ile bundan çıkılmanın yollarının araştırılmasıdır.

II

TÜRKİYE EKONOMİSİNİN YAPISI

Anımsatmakta yarar vardır: Türkiye dünyanın en stratejik bir coğrafi bölgesinde bulunmakta. Ülkenin alanı 779.452 km² olup bunun yaklaşık 246000 km²'si tarımda kullanılmaktadır. Ormanla kaplı alanlar 201.700 km² olup geri kalan bölümler ancak diğer amaçlarla kullanılabilmekte; ya da hiç kullanılmamaktadır.

Cumhuriyetin başında, 1920'lerde 13 milyon olan nüfus, 1994'te yaklaşık 60 milyondur ve km² başına şimdi yaklaşık 75 kişi düşmektedir. Nasıl tanımlanırsa tanımlansın, doğal kaynaklar bakımından ülkemiz çok zengin bir ülke değildir. Bilinen maden rezervleri sınırlıdır. Topraklarımızın verimliliği orta düzeylerdedir. En bol doğal kaynağımız ülke içindeki sulardır ve bunun önemlice bir bölümü elektrik enerjisi üretiminde kullanılmakla birlikte, sulama bakımından halen kullanılmamış önemli olanaklar vardır. Çok yakın zamanlara (1970'lere) kadar ülkenin üretim temposunu tarım belirlemekteydi. 1950 yılında tarım, toplam ulusal gelirimizin % 45'ini sağlamaktaydı. 1990'lı yıllara geldimizde bu oran % 16-17 düzeylerine inmişse de, yıllardan beri tarım, ulusal gelirimizdeki büyüme hızı konusunda belirleyici rolünü korumaktadır. Tarımdaki iyi üretim yıllarında ulusal gelirimiz yüksek düzeyde artmakta, kötü yıllarda gelir artışı da az bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye'de çalışan nüfusun hala % 50'si tarımdan geçim sağlamaktadır.

Tarım üretiminin 2/3'ü tarla ürünlerinden, 1/3'ü hayvancılıktan oluşmaktadır ve her ne kadar son yıllarda tarla ürünlerinin payı bir miktar artmışsa da, bu yapı yıllardan beri süregelmektedir. Elimizde güvenilir rakamların bulunduğu 1950 yılından beri tarım üretimindeki yıllık artış ortalama olarak % 3'e yakın gerçekleşmiştir. Ekonomik gelişmemiz

büyük ölçüde tarım dışındaki kesimlerin tarıma göre daha hızlı gelişmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Tarım-dışı kesimler arasında en önemlisi kuşkusuz endüstridir. 1950 ile 1976 arasında ortalama yıllık gelişme hızı % 9 dolayında bulunan endüstri, o yıldan sonra ortalama olarak % 6,5 oranlarında büyümektedir. Cumhuriyet kurulduğu yıllarda hemen hiç endüstrisi bulunmayan Türkiye, bugün kudretli, yeni ve karmaşık bir endüstri yapısına kavuşmuştur. Bu alandaki başarımızla nekadardır övünsek azdır. Cumhuriyetin en büyük ekonomik başarısı, endüstrileşme alanında ortaya çıkmıştır.

1990'larda ihracatımızın % 80 dolaylarındaki bir bölümünün endüstriden gelmesi bu büyük başarımızın diğer başarılı yönüdür. Bu endüstri ve tarım yapısını yaşar hale getiren altyapı kurumları olan ticaret ve bankacılık, endüstri ile birlikte oldukça ileri bir düzeyde gelişmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yolu, limanı, elektriği olmayan ülkemizde bunlar artık gelişmemizi kısıtlayan etmenler olmaktan çıkmışlardır. Son yıllarda ülkenin gelişmesinde en ümit verici bir kesim olarak turizm oldukça hızlı bir şekilde gelişmektedir. Eşsiz doğal güzellikleri ve iklim şartları olan ülkemiz, bütün kıyı kesimlerini iç ve dış turizme büyük altyapı yatırımları ile açmıştır. Öyleki son yıllarda bu kesimin sağladığı döviz girişleri, toplam dış-satım döviz girişlerinin 1/3'üne ulaşmaktadır.

Ekonomimiz yaşantısına ve gelişmesine önemli katkılar yapan başka bir etmen de, Türk işçilerinin Batı Avrupa'da istihdam olanakları bulmuş olmalarıdır. Bu olay, 1960'lı yılların sonları ile 1970'li yılların ilk yarısında ekonomimizin ayakta kalmasına olanak sağlamış en önemli etmenlerdendir. Batı Avrupa'da çalışan işçilerimizin yılda gönderdikleri tasarruflar, hala ekonomimiz için büyük önem taşımaktadır.

III

1923-1950 DÖNEMİ

Birbiri arkasından gelen savaşlarla bitik düşmüş Türkiye'de 1920'li yıllarda geri kalmış ülkelerin bütün özellikleri vardır. Nüfusun % 75'i küçük köylerde yaşamakta, okur yazarlık oranı son derece düşük düzeylerde bulunmaktaydı.

Cumhuriyetin kuruluş yılı ile 1930 arasında ülkenin dinamizmi özel kesime bırakılmıştır. Ancak özellikle bir alt yapı programının başlatılmasında, devletin ekonomide etkili bir rol izlemesi gerekmiştir. Alt yapı eksikleri yüzünden 1923-1930 döneminde 1927'deki oldukça cömert bir "Sanayi Teşvik Kanunu"na rağmen özel kesim, önemli bir atılımı gerçekleştirememiştir. 1930'dan sonra ekonomi politikasında önemli bir değişiklik olmuş ve devlet "Devletçilik" politikasını benimsemiştir. Bu olayın bir nedeni 1930'dan sonraki "Büyük Ekonomik Bunalm" sonucunda ekonomimizin kan damarlarının kesilmesi ise, diğeri de özel kesimin çok cılız sermaye ve bilgi kaynakları ile ekonomik gelişmeyi sürdürmekte gösterdiği eksiklikler olmuştur.

İçer dönük bir ekonomi politikasıyla uygulanmaya başlanan "Devletçilik" devletin endüstri işletmelerini kurup bunları işletmesi biçiminde ortaya çıkmıştır. Bu işletmelere "Kamu İktisadi Teşebbüsleri" (KİT'ler) adı verilmektedir. Özel girişim, beklenen karın yeterli olmayışı, finans olanaklarının ve gerekli yöneticilerin bulunmayışı nedenleriyle bu tür büyük endüstri işletmelerini kuramamaktaydı. Oysa bu tür endüstri kuruluşları ülkenin temel gereksinimlerinin karşılanabilmesi için gerekliydi. Bu işletmelerden bir çoğunun daha kuruluşta ekonomik yapılabilirliklerinin bulunmadığı halde dahi, uzun süreli siyasal, sosyal ve ekonomik yararlar açısından kurulup işletilmelerine karar verilmiştir.

Önceleri (1926-1933) bu çeşit kuruluşlar teker teker ele alınıp, TBMM'de çıkarılan özel kanunlarla kurulmuşlardır. Daha sonra bu kuruluşlar, biri 1933'de başlayan ve ikincisi 1936'da başlatılan 2 adet 5 yıllık endüstri planları çerçevesi içinde gerçekleştirilmiştir. O yıllardaki planlar 1960'lardan sonra uygulanan genel-kapsamlı planlardan farklıdır. O planlarda hangi fabrikaların nerelerde ve nasıl kurulacağı ve bunların eşgüdüm içinde gelişmeleri için alınacak önlemler belirlenmekteydi. Bu planlarda ekonominin makro dengeleri ele alınmamıştır. Bu planların uygulanması ile kimya, tekstil, seramik, elektrik üretimi, çimento ve gıda endüstrisi gibi alanlarda çalışan çeşitli fabrikalar kurulmakta ve devlet tarafından işletilmekteydi.

Bu dönemde ekonominin dış gelirleri o kadar az ve yetersizdi ki, devlet bu sorunu çözmek amacıyla dış ekonomik ilişkilere ve özellikle dış ödeme (kambiyo) işlemlerine çok sıkı kontrollar getirmek zorunda kalmıştır. Fakat bu dönemde devlet iç fiyatları baskı altında tutmaktan büyük ölçüde kaçınmayı uygun görmüştür. Devletçilik, fiyat mekanizması ile özel girişiminin eksikliklerinden gelen sorunların çözümü için kullanılabilen geçici ve öncü bir araç olarak düşünülmüştür. Para ve bütçe son derece sıkı bir disiplin altında tutulmuştur ve 1930'larda Hazine'nin azınlıktaki sermaye payı ile kurulan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, geleneksel merkez bankacılığı işlevlerini bağımsız olarak yerine getirmeye çalışmıştır. Bu dönemde fiyatlar sabit kalmış, hatta 1928 ile 1939 arasında % 30 oranında azalmıştır. Aynı biçimde döviz fiyatları sabit tutulmakta; devletçe saptanan "sabit kur" politikası uygulanmaktaydı.

Bu dönemin temel özelliği bütün önlemlerin istenen sonuçları vermekte olmasıdır. Bir büyük köy ekonomisi olan Türkiye ekonomisi, yavaş da olsa modern bir görünüme girmekte, altyapısı ve kurulmakta olan endüstrisiyle parlak bir geleceğe yönlendirilmekteydi. Büyük ümitlerle uygulanmaya konan "Birincisi Beş Yıllık Sanayi Planı (1933-1937) % 100 oranında gerçekleştirilmiştir. Elimizde güvenilir rakamlar olmasa bile 1927 ile 1939 arasında ekonominin yıllık ortalama büyüme hızının % 4 ile % 7 aralarında bulunduğu çeşitli tahminler vardır. Yanmış, yıkılmış ve yıllar boyu ihmal edilmiş bir ekonomi için bu büyük bir başarı olmuştur. T.C.M. Bankası, Sümerbank, Etibank, Elektrik Etüd İdaresi ve T.C. Ziraat Bankası gibi kuruluşlar ile 40 fabrikanın dumanları tütmeğe başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla olaylar tersine dönmüştür. 1938'de Atatürk'ün ölümünün işlerin ters dönmesi ile yakın ilgisi vardır. Türkiye bu savaşa girmediyse de buna hazırlanmış, önemli bir ordu beslemiş ve dış ülkelerle olan ekonomik ilişkileri zayıflamıştır. Savaş sonuna, 1945 yılına geldiğimizde milli gelirimiz savaş döneminin başına göre % 20 azalmıştır. Buna paralel olarak başka olumsuz gelişmeler de vardır. Devletin giderlerini karşılamak amacıyla para miktarının 4 kat artırılması, fiyatların da 4 kat artmasına neden olmuştur. Önceki dönemde büyük Atatürk'ün önlediği enflasyon, artık Türk halkının günlük yaşantısı haline gelmiştir. Bu tanışıklık günümüze kadar devam etmiştir. Devlet, enflasyonu tek başına önlemiş olan büyük iradenin yokluğunda kanunlarla enflasyona engel olmaya çalışmakta fakat bunun hiç bir sonuç vermediği de görülmekteydi.

Savaş yıllarının başka bir olumsuz etkisi, devletin ekonomiye karışmasının ve bürokratik engellemelerinin artması biçiminde ortaya çıkmıştır. Küçük aralıklar dışında, devletin ekonomiye bürokratik karışmaları 1980 yılına kadar artarak devam etmiştir. Öyleki 1980 yılına geldiğimizde rekabete dayalı serbest pazar ekonomisinin özelliklerinden çok az şeyler kalmıştır. Döviz fiyatı ve faiz oranı devletin bürokratik engellerinin odak noktasındadır. Bir defa belirlenen döviz fiyatının enflasyona karşı aynı düzeyde tutulmasına 20 yıl devam edilebilmekteydi. Özellikle halkın bankalardaki parasını oluşturan mevduata uygulanan faiz hadlerinin ekonominin işleyişinde hiç bir rolü bırakılmamıştır.

Savaş sonrasına ülke bitik bir biçimde girmişti ama, geleneksel tarım ürünleri dışsatımları artmakta iken, dışalım yapılamamakta ve bu nedenle önemli döviz rezervleri birikmekteydi. 1920'lerde başlayan eğitim çabaları sonuçlarını vermekteydi. Alt yapı eskisine göre çok daha iyileşmiştir. KİT'ler birçok işletme yöneticisi yetiştirmiştir. Özellikle Amerikalıların öğretisi ile özel kesime ve pazar mekanizmasına önem verenler az da olsa ortaya çıkmaktadır. Fiyatlar 1946'dan sonra görece bir kararlılığa kavuşmuş, öylece 1950 yılına gelinmiştir.

IV

EKONOMİDE PATLAMA: 1950-1960 DÖNEMİ

1950'de yapılan demokratik seçimlerle iktidar olan Demokrat Parti'nin getirdiği dinamizmden etkilenen ekonomi, 1950'li yılların başında tam anlamıyla patlamıştır. Dönemin ilk 4 yılında ortalama gelir büyümesi % 11'e yükselmiştir. Bu hızlı büyümede iyi tarım ürünlerinin rolü olmuştur; ama önceki dönemde kurulan endüstri de iyi üretim yapmıştır. Yukarıda savaş sonrasında ortaya çıkan olumlu koşullara değinilmişti. Demokrat Parti Hükümetleri, özel kesime ve liberal ekonomiye inanmaktaydılar. Bütün bunlara "Marshal Yardımı"ndan gelen fonlar da eklenince ekonomi büyük bir hız kazanmıştır. Ancak, bu "bayram" beş yıl sürebilmiştir.

1954 yılında işler tersine dönmüş, kötü hava koşulları, tarım gelirini düşürmüştür. Ekonomi daha önceki yıllarda biriken dövizlerini bitirmiş, iç pazar çok canılaşmış ancak, mal ve hizmet üretimini buna uydurmak mümkün olamamıştır. O yıl ulusal gelir % 3,1 azalmıştır. 1955 ile 1959 arasındaki ortalama büyüme oranı yıllık % 5'e düşmüştür.

Tarımın ulusal gelirdeki oranı azalmaya başlamıştır. Yatırımlar, bu dönemde ulusal gelirin % 10'undan % 15'ine çıkmıştır. Tarımda kullanılan topraklar, neredeyse 2 kat artmış, tarım mekanize olmuş, üretimde geleneksel yöntemlerin yerini modern yöntemler almıştır. Ekonominin hızını yitirmesi karşısında o zamanın yöneticileri talebi azaltmaya çalışmak yerine, ekonomiyi daha fazla kontrol etme ve pazar sisteminin işlemesine engel olma yöntemlerini kullanmaya başlamışlardır. Dış-alımı zorlaştırılarak ithal ikamesi arttırılmıştır. Bunların beklenen üç sonucu olmuştur: Dış-satımın azalması, fiyatların artması ve dış borçların yük-

selmesi. Bu olumsuz gelişmelerin birlikte ortaya çıkması ile gelişen dış ödeme sorunları inanılmayacak derecede büyümüştür. Yeni kurulan endüstri en gerekli ara maddeleri ve yedek parçaları dışarıdan almaya başlamıştır. Dönemin ikinci yarısında fiyatlardaki yıllık artışlar % 15 dolaylarına yükselmiştir, ülke borç servisini yapamaz duruma gelmiştir. Bu gelişmelerin sonucu, ulusal gelirdeki artışın yavaşlaması olmuştur.

Bütün bunlara ek olarak hükümet, hızlı enflasyona rağmen paranın dış değerini uzun yıllar değiştirmeden 1\$ = 2,8 lirada tutmuş, devlet işletmelerinin fiyatlarının artmasına engel olmuştur. Ama işler böyle sürdürlememiştir. Ülke 1958 yılında Uluslararası Para Fonuna (IMF'ye) teslim olmuş ve Hükümet IMF'nin bilinen "Ekonomik İstikrar Önlemleri"ni uygulamaya koymuştur: Doların fiyatı 1959'da 2.8 liradan 9 liraya çıkarılmıştır. Para artışı dizgine alınmış ve KİT fiyatları makul düzeye getirilmiştir. Tam işler düzelirken ve hükümet yine eskiye dönme eğilimine girmek üzereyken 1960 yılındaki askeri darbe ile bu dönem kapanmıştır.

V

TÜRKİYE'DE İKİNCİ PLANLI EKONOMİ DÖNEMİ : 1960-1970

1960 yılında yapılan 27 Mayıs askeri darbesi, bir ölçüde Türkiye'nin 1950'lerde karşılaşmış bulunduğu ekonomik zorlukların yarattığı siyasal ve sosyal huzursuzluklara karşı tepkilerden doğmuştur. Dış ödemeler ile çeşitli malların elde edilmesinde karşılaşılan zorluklar ve enflasyon büyük ölçüde ekonominin plansız ve liberal bir anlayış ile yönetilmesine bağlanmıştır.

27 Mayıs darbesinden sonra ekonomik alandaki en önemli gelişme, 1961'de Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması olmuştur. Ülkenin ekonomik kalkınmasının bu kuruluşça hazırlanacak beş yıllık planlarla gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. 1962 yılında 1963-1967 dönemini kapsayan "Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı" yapılmış ve bunu diğer 5 yıllık planlar izlemiştir.

DPT tarafından hazırlanan ve T.B.M.M. kararıyla uygulanmaya başlayan 5 yıllık planlar, son yılların modasına uygun olarak ekonominin tümünü kapsayan planlardır. Bu planların kamu kesimi için uygulanması zorunlu, özel kesim için de yol gösterici olması kararlaştırılmıştır.

Beş yıllık planlarda Türkiye ekonomisinin yıllık büyüme hızı (ulusal gelirin artış hızını) belirlenmiş, buna ulaşmak için ne gibi önlemlerin alınması gerekeceği araştırılmış ve bu konularda öneriler yapılmıştır. İlk iki planda % 7 ve üçüncü planda % 7,5 oranındaki yıllık ulusal gelir artış hızı hedefine ulaşmak için gerekli yatırımlar hesaplanmış, bu yatırımlar için gerekli kaynakların nerelerden sağlanacağı araştırılmıştır. Devlet Planlama Teşkilatı % 7'lik kalkınma hızına ulaşmak için gerekli yatırım gereksinimini, planlı döneme girildikten sonra yapılan çok sayıdaki gir-

di-çıktı teknikleri ile endüstri yapısı araştırmalarına dayandırmıştır. Bu araştırmalar ekonominin her kesiminde yapılan üretim için ne miktarda dış-alımın gerekli olduğunu göstermiştir. Sermaye ve dışalım gereksinimi ortaya çıkınca bunun ne kadarının dahili kaynaklardan karşılanacağı, ne miktarı için dış kaynaklara ihtiyaç duyulacağı hesaplanmıştır. Yatırımlar için gerekli tasarruf kaynaklarının ne ölçüde kamu kesimi ve ne ölçüde özel kesim tarafından karşılanacağı tahmin edilmiş ve bunun gerçekleşmesi için önlemler öne sürülmüştür.

Kalkınma planlarının diğer bir özelliği, ülkenin ekonomik ve sosyal yapısını değiştirmeye yönelen önlemler getirmeleri olmuştur. Yani yalnız ulusal gelirin büyümesi değil aynı zamanda iktisadi kalkınma için gerekli diğer önlemler de öngörülmüştür.

1960'tan sonraki gelir artış hızları son derece doyurucudur. 1960'tan günümüze kadar ülke ekonomisinde olumlu yönde çok önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir.

1950'lerde ülkede başlayan kıpırdanma, 1958-1961 yıllarındaki bir duraklamadan sonra hız kazanmıştır. Ülkede çok sayıda endüstri işletmeleri kurulmuş ve daha önce dışarıdan alınan ya da hiç elde edilemeyen bir çok endüstri ürünü yurt içinde üretilmeye başlanmıştır. Bu endüstri işletmeleri yanında gerekli hizmet işletmeleri de aynı ölçüde gelişmiş ve Türkiye ekonomisi büyük bir ekonomik güç ve pazar ekonomisi olma eğilimine girmiştir. 1950 yılında 10.000'den az nüfuslu yerlerde oturanlar, toplam nüfusun % 75'ini oluşturdukları halde, 1990 yılında bu oran % 45'e inmiştir. Hızlı şehirleşme, büyük şehirlerin etrafında gecekondu yaratmış, köylerden şehirlere göç eden milyonlarca kişi, şehirlerin bu kesimlerinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. 1948-1976 arasında kentsel kesimlerde ulusal gelir artışı, her yıl % 7,8 oranında olmuş ve bu yüksek büyüme hızı için gerekli emek, gecekonduardan karşılanmıştır. 1950 ile 1990 yılları arasında yıllık nüfus artışı % 2,5 dolayında olmuştur ve bu yüksek düzeydeki nüfus artışı, hızlı ekonomik gelişme için gerekli emek girdilerini kolaylıkla sağlayabilmiştir.

Ulusal gelir artış hızı 1950-1976 arasında ortalama % 6,6 olmuş, 1966-1976 yılları arasında gelirin artış hızı % 7'yi aşmıştır. O yıllarda bütün dünya ekonomisinin çok önemli bir ekonomik gerilemeye girdiği düşünülecek olursa, % 7'yi aşan gelişme hızını büyük bir başarı olarak görmek gerekmektedir.

1960'ların ilk yarısında Türkiye, 1958 yılından beri uygulanan ekonomik iyileştirme politikaları sürdürüldüğü için yabancı ülkelere borçlanma sağlayabilmiştir. Bu yıllarda Türkiye'nin dış borçları da ekonomik gücüne göre oldukça düşük düzeylerde tutulabilmiştir. Bununla birlikte dış borçlanmalar bu dönemde hızla artmış ve ödeme zorlukları başlayacağı bir sırada Türkiye ekonomisinde bir mucize olmuştur. Bu mucize 1965 yılından sonra büyük sayılarda Türk işçilerinin Batı Avrupa ülkelerinde iş bulmaya ve bunun sonucunda da ülkeye önemli miktarlarda işçi dövizini göndermeye başlamış olmalarıdır. 1960'tan sonraki gelişmeyi yalnız bu dış ödeme olanaklarıyla açıklamak yeterli değildir; bu sürede yatırımlar da çok yüksek düzeylere getirilmiştir: 1960-1962 yıllarında ortalama olarak yatırımlar, ulusal gelirin % 16'sını oluştururken, bu oran 1970-1972'de % 20 olmuş, hatta 1976'da % 24'e yükselmiştir. Kuşkusuz yüksek oranlardaki yatırımlar ulusal gelirde önemli artışlar ortaya çıkacaktı, çıkarmalıydı. Fakat yatırımların finanslanmasında sorunlar vardı: GSMH'nın % 20'sini geçen yatırımların 3-4 puanı (1/5'i) dış açıklardan sağlanmıştı ve hatta bu oran dönemin son yıllarında, 6-7 puanlara ulaşmıştır. Diğer bir deyişle Türkiye'de yatırım artışı olmuş ama bu, ancak önemli dış açıklarla gerçekleştirilebilmiştir.

Aksi görüşler çok yaygın olmakla birlikte, bu dönemdeki hızlı gelir artışlarında, artarak yurda giren işçi dövizlerinin ve hızla yükselen dış borçların önemli payı vardır. Bu nedenlerle 1960-1970 arasında ortalama fiyat artışları % 5 dolayında tutulabilmiştir. Bu oran önceki yıllarda olduğundan biraz düşüktür. Bu dönemin banknot hacmi artışları da fiyat artışlarına tümüyle uygundur. Bu dönemdeki fiyat artışları Merkez Bankası emisyon artışları ile açıklanabilmektedir. O yıllardaki banknot hacmi yıllık artışından, reel ulusal gelir artışını düşecek olursak rakamlar fiyat artış oranlarına daima çok yakın olmaktadır. Bu dönemlerdeki emisyon ve fiyat artışları rakamlarımız, ünlü iktisatçı Irwing Fisher'in fiyat artışlarının banknot hacmi artışlarına dayandığını öne süren ünlü "Miktar Teorisi"ni doğrulamaktadır.

1967 yılından sonra ülkeye önemli miktarda gelmeye başlayan işçi dövizleri, ülkenin dışsatımı ile birlikte, gittikçe artan dışalım 1960'ların sonlarına karşılayamama durumuna gelmiştir. Bu durumda döviz girişlerini artırabilmek için önemli oranda bir devalüasyon gereği ortaya çıkmıştır.

1970 Ağustos'unda yapılan oldukça yüksek oranlı devalüsyonun zorunluluğu büyük ölçüde fiyat mekanizmasının işleyişi ile ilgilidir. Fiyatlar hızla yükselirken döviz kuru değiştirilmez ise, ülke yurtdaşları dış ülkelere mal sattığında elde ettikleri fiyatlar, maliyetlerden düşük olacak ve dışsatımı yararlı bulmayacaklardı. Fiyatlar genel düzeyi Merkez Bankası'nın bastığı para miktarına bağlı bulunduğuna göre, para miktarı arttırılmaz ise, bir devalüasyondan sonra dışsatım yapanların eline dövizlerin birimi başına daha fazla TL. geçecek, maliyetler ise daha az artacağı için dış satım daha karlı olacaktır. Ancak bu alanda bir çok görüşler tartışılmaktaydı: Para miktarını sabit tutmak, ya da küçük oranlarda arttırmak olanağı var mıydı? Sürekli para hacmi artışlarına alışık bir ekonomide bu politika önemli bir ekonomik durgunluğa neden olmaz mıydı? 1958'deki devalüasyondan sonra parayı fazla arttırmama önlemleri, iktisadi duraklamaya neden olmamış mıydı?

Türkiye devalüasyondan sonra dışarıya satabilecek mal bulabilecek miydi, ya da dışarıya sattığımız malları satın alan ülkelerdeki talep düşüklüğü nedeni ile bunların fiyatının düşmesi sonucunda daha fazla satış yapma olanağı var mıydı?

Bazı araştırmacılar, dışalım konusu mallara talebin ülkemizde çok yüksek ve bu yüksek talepte de esneklik bulunmadığı için, yüksek orandaki bir devalüasyondan sonra dahi yüksek talebin süreceğini öne sürmüşlerdir. Ne var ki 1923'ten beri Türkiye dışalımının, bu malların fiyatlarına göre düzenlenmediğini ve ne kadar dışalım olanağımız varsa, o kadar dış alım yaptığımız ortadaydı.

1950'lerde başlayıp günümüze kadar bütün hızıyla devam eden olaylardan biri banka mevduatında ve banka şube sayısında meydana gelen hızlı artıştır. Bu dönemdeki gelişmenin finanslama kaynaklarından biri de bu hızlı mevduat artışı olmuştur.

Bu dönemde ortalama % 5 faiz ile mevduat toplayan bankalar, ortalama olarak sonra % 15-16 ile kredi vermişlerdir. Buna karşılık bankaların karları, mevduatlarının % 1'i dolaylarında kalmıştır. Diğer bir deyişle, bankaların maliyeti mevduatın % 9-10'u üzerinde bulunmaktaydı. Türkiye'deki bankacılık sistemi dünyadaki en yüksek maliyetli bankacılık sistemlerinden biridir.

1960'lı ilk yıllarda ekonomide bir durgunluk başlamıştı. Ulusal gelirin yıllık artış hızları şöyledir (% olarak):

1959	4,1
1960	3,4
1961	2,0
1962	6,2

Aynı yıllarda para miktarındaki yıllık artışlarda da önemli bir duraklama olmuştur (% olarak):

1959	1,9
1960	12,8
1961	8,0
1962	6,1

Bir çok kişi ekonomideki duraklamayı para miktarındaki artışın azalmasına bağlamıştır ve ekonomide bir canlanma gerçekleştirebilmek için para miktarının artması gerektiğini savunmuştur. Oysa bu dönemde para miktarı zaten artmıştır. İkinci olarak, para miktarındaki hızlı artışlar, ekonomide bir canlılık meydana getirmiştir, fakat canlılıkla birlikte fiyat artışları da hızlanmıştır. Ayrıca bir kere bu yol tutulunca devamlı olarak para miktarını artırmak gerekecektir. (1994 bunalımı, ekonomi yönetiminde aynı hataların üst üste yinelandığını açıkça ve bir kez daha göstermiştir.)

Uzun yıllar para miktarını ve iç fiyatları artırdıktan sonra 1950'lerde olduğu gibi 1960'larda da devalüasyon zorunluluktadır. Fakat ülkenin yöneticileri ve sözü dinlenen iktisatçılar, buna karşı koymuşlardır. Oysa ülkenin dış ilişkileri 1969-1970'te o düzeylere gelmişti ki, artık devalüasyonlardan kaçınmak mümkün olmamıştır. Döviz gereksinimleri döviz girişlerinden çok yüksek düzeylere yükselmiş ve döviz ödemelerini yapmak olanaklar dışına çıkmıştır.

1964 başında Ortak Pazar'a adımını atan Türkiye, 6 yıllık bir hazırlık döneminden sonra 1970 sonunda imzalanan bir protokol ile geçiş dönemine girmeyi taahhüt etmiştir.

Bu anlaşma da Türkiye'nin, Ortak Pazar topluluğunun rekabetine yavaş yavaş açılması öngörülmüştür. Türkiye, Ortak Pazar ülkelerine uyguladığı gümrük vergilerini en az 12, en çok 22 yıl içinde sıfıra indirecek, topluluk dışı ülkelere karşı Ortak Pazar'a gümrük tarifelerini uygula-

naçaktı. Ek olarak Ortak Pazar ülkeleri karşısındaki miktar kısıtlamaları 22 yıllık sürede tümüyle kaldırılacak ve tam bir liberasyona gidilecektir.

Anlaşmaya göre Ortak Pazar ülkeleri, Türkiye'ye bazı ödünler de vermektedirler. Fabrika halısı, pamuk ipliği ve pamuklu dokumalar dışındaki endüstri ürünleri, protokolün yürürlüğe girmesiyle Ortak Pazar'da hem gümrük bağışıklığından, hem de tam liberasyondan yararlanacaktı ve yukarıda sayılan üç ürüne bu koşullar azar azar, 12 yıl sürede uygulanacaktı.

Anlaşmaya göre tarım ürünlerimize uygulanan miktar kısıntılarının ve gümrük vergilerinin tümüyle kaldırılması, bazılarında gümrük vergilerinden önemli indirimler yapılması ve miktar kısıntılarının hafifletilmesi öngörülmüştür.

Bu protokol ile Ortak Pazar ülkeleri Türkiye'ye 195 milyon dolarlık bir ek kredi sağlamayı kabul etmişlerdir.

Bu arada Ortak Pazar ülkelerinin Üçüncü Dünya ülkelerine tanımış olduğu kolaylık ve ayrıcalıklar bir çok konularda Türkiye'ye tanınmış kolaylık ve imtiyazları azaltmış, hatta Türkiye'yi bir ölçüde zararlı duruma getirmiştir.

Anlaşmaya göre iş gücünün Ortak Pazar ve Türkiye arasında serbest dolaşabilmesi, 1976-1986 döneminde gerçekleştirilecektir.

Ortak Pazara adımımızı attığımız 1960'lı yıllarda bir çok kamu yöneticisi politikacılarımız ve iktisatçılarımız, Avrupa Ortak Pazarına girmizi önlemeye çalışmışlardır. İzleyen yıllarda Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ilişkilerimiz ağır aksak yürümesinde ve 1990'larda hala beklemede bulunmamızda bu karşı çıkmaların önemli rolü olmuştur.

Bu gelişmeler içinde ekonomi, dönemin 1960'ların sonunda yine tıkanmış, hızlanan enflasyon, yeniden bir "İstikrar Programı" gereksinimini yaratmıştır.

VI

1970'LERDE TÜRKİYE EKONOMİSİ VE SORUNLARI

Bazı uluslararası finans kuruluşlarının da önerilerini göz önüne alan Hükûmet, 1970 yılının Ağustos'unda bir devalüasyon yaparak 1958 yılında 9 lira olarak belirlenmiş doların değerini 15 liraya yükseltmiştir.

1970 yılındaki devalüasyondan sonra Türkiye'nin dış gelirlerinde önemli artışlar olmuştur. Dış-satım artmış, işçi gelirleri 2-3 katına yükselmiştir. Türkiye artış dışalımını büyük ölçüde artırabilmiş, dışsatım sorunlarını büyük ölçüde çözebilmiştir. Ancak dışalım kısıtlamaları yüzünden, döviz gelirimizin hepsi ile dışalım yapılamadığı için döviz rezervlerimiz hızla artarak 1973'te 2 milyar doları aşmıştır. Döviz rezervlerinin artışı, otomatik olarak dolaşımdaki para miktarlarındaki artışı hızlandırmıştır. Daha önceki yıllarda Merkez Bankası emisyonlarına büyük ölçüde kamu borçlanmaları neden olmuştur; oysa 1970-1973 yıllarında döviz rezervlerinin kısa sürede 1,5 milyar dolar atması, para miktarının da hızla yükselmesine neden olmuştur. 1970 yılında 14 milyar lira düzeyinde bulunan dolaşımdaki para miktarı, 1973 sonunda 25 milyar lirayı aşmıştır. 1960'larda para miktarındaki yıllık artışlar % 10 dolaylarında iken, 1970'lerde yıllık artışlar % 25-30'u bulmuş ve bu artışlar, bir yandan % 30 dolaylarında yıllık fiyat artışlarına neden olurken, öte yandan çeşitli ekonomi kurumlarının enflasyonsuz ortamlarda yaşama şanslarını büyük ölçüde azaltmıştır.

Yüksek dışalım miktarları kabarık dış açıklar ve bunların neden olduğu yatırım düzeyleri, enflasyonun rahatlatıcı etkileri hep bir araya gelince yıllık ulusal gelir artışları yükselmiştir. Ekonomide 1950'lerin ilk yarılarını hatırlatan bir canlılık görülmeye başlamıştır. Bu gidişten, bir çok kamu yöneticisi ve ekonomistlerden bir çoğu mutluluk duymuşlardır.

Ancak bu mutlu gidişin geçici olduğunu, bu gidişle döviz olanaklarının yakında tıkanacağını, enflasyondan kurtulmanın çok zor olacağını ve ekonominin büyük ve önemli zorluklarda karşılaşacağını öne süren bazı iktisatçılar da vardı ⁶.

1977 yılında Türkiye Ekonomisi bütün gücünü tüketmişti. Yıllardan beri birçoklarının övünç konusu yaptığı yıllık % 7-8 oranındaki ulusal gelir artışı düzeyleri 1977'de % 4'e inmiş, enflasyon % 40'a yaklaşmıştır. 1975 yılında mantık-dışı ve ülkeyi borçlanma çamuruna batıran birtakım yapay yollarla (Dövizle Çevrilebilir Mevduat) 1976 ve 1977 dış alımları sağlanabilmiştir. Fakat bu ekonomik politika ile 1978 yılının çıkarılamayacağı anlaşılmaya başlanmıştır. Dış borçlarımız 1979'da 14 milyar dolardır. Yukarıda sözü edilen ekonomik zorluklarla birlikte, 1973-1974 yıllarında dünya ekonomilerini sarsan hızlı petrol fiyatı artışlarının da bu sonuçta önemli ölçüde olmasa da bir payı vardır.

1970-1976'da gelir artış düzeyi çok yükseklerle çıkmış ve bütün dünya ülkeleri petrol krizi sonucunda önemli bir durgunluğa girmişken, bu yıllarda yıllık gelir artışı ortalama olarak % 7,8 olmuştur.

Kuşkusuz ulusal gelirdeki artış ülke halkının yaşam düzeyinde önemli bir yükselişe neden olmuştur. Buna paralel olarak Türkiye'de son 20-30 yılı yaşayanların açıklıkla görebileceği gibi, ülkemizde çok köklü sosyal değişiklikler de meydana gelmiştir. Ancak, 1976 yılından sonra Türkiye'de herşey tersine dönmüş ulusal gelirdeki artış, yavaşlamıştır. 1950'ler ile 1960'lar sonundaki bunalımlara çok benzeyen 1970'ler sonu bunalımlı ülkeyi daha büyük güçlüklerle karşılaştırmıştır.

Önceki yıllarda ülkede görülmeye başlanan çeşitli sıkıntılar, şiddetini artırmış ve bunlar ekonomi için daha ezici olmaya başlamıştır. Her zaman, olduğu gibi sorunların başında enflasyon vardır. 1960'larda fiyat artışları çok düşüktür: Ortalama olarak yılda % 5 olmuştur. Oysa 1970'lerde yıllık oranlar % 20'lere fırlamış ve 1976'dan sonra başını alıp gitmiş, önce % 40'a yükselmiş, daha sonra 1980'de % 100'ü aşan fiyat artışları görülmüştür. İkinci sorun dış ödemeler açığıdır. 1970'lere kadar dışalım, yıllar yılı çok düşük düzeylerde kalmıştır. Ülkenin en zorunlu gereksinimleri düzeyine indirilen dışalım, dış-satımdan çok fazla olmak-

6) Prof. Hatiboğlunun bu görüşleri öne süren "Türkiye Ekonomisinin Gelişmesi" adlı kitabı, 1973'te yayınlanmıştır. Bu kitapta yazar, yakın bir gelecekte ülkenin çok önemli bir döviz darboğazı ve büyük ekonomik zorluklarla karşılaşacağını göstermişti.

ta ve aradaki farkı işçi dövizleri karşılayamamaktaydı. Ülkenin yabancı ülkelere borçlarında önemli artışlar meydana gelmekteydi. Bütün bunlara karşın endüstrinin hammadde gereksinimi yeterli derecede karşılanmadığı için, fabrikalar düşük kapasitelerle çalışmakta ve bir çok yokluklar ortaya çıkmaktaydı. Üçüncü sorun işsizliktir. Her ne kadar günümüzde bu korkutucu değilse de, geleceğe ait kuşklar çeşitli kişilerce ortaya konmaktadır. Dördüncü sorun ise her gün daha kötüye giden gelir bölüşümüdür.

Önce 1970 ile 1976 yıllarında olup bitenlerin yüzeydeki nedenlerinden söz edelim.

Bu dönemde yüksek gelir artışının yüzeydeki nedeni, ulaşılan yüksek dışalım ve yatırım düzeyleridir. Bu yıllarda hem dışalım hem yatırımda önemli sıçramalar olmuştur. Buna paralel olarak daha önceki yıllardaki altyapı birikimi, dışalım yerine yerli üretimdeki aşırı artışın ilk sonuçları, eğitim düzeyinin yükselmesiyle tarım üretimindeki hızlı büyüme, hep bu hızlı gelişmeyi destekleyen etmenlerdir.

1970'lerin ilk yıllarında devalüasyonun da etkisi ile hızlanan dış satım ve işçi dövizleri, döviz rezervlerinin birikmesine neden olmuş, fakat daha sonraki yıllarda özellikle petrol fiyatları nedeniyle artan döviz gereksinimleri, dışalımın geride kalması sonucu rezervler kısa zamanda erimiş ve yapılan dışalım karşılamak için aşırı borçlanmaya gidilmiştir.

Dışalımın artmayışının yüzeydeki nedeni enflasyon ve bununla birlikte döviz kurlarının sabit tutulmasıdır. 1970-1976 arasındaki yıllık enflasyon oranı % 19,28 olmuştur. Bu oranı eski oranlara göre çok endişe vericidir. 1972'den başlayarak enflasyon, bir heperenflasyona dönüşmüştür (% 70-100). 1970'ten sonra bu hızlı enflasyona karşın döviz kurları, bir çok politikacı, devlet yöneticisi ve iktisatçımızın önerilerine uygun olarak 1978 yılının Martına kadar sabit tutulmuş ve gerekli devalüasyon yapılmamıştır. Mart 1978'de 1\$,= 19 TL'dir. Buna paralel olarak yine bu önerilere uygun dışalımın yerine yerli üretime geçiş hızlanarak sürdürülmüştür.

Ekonomi biliminin bütün gerçeklerine ve iktisattan anlayan yerli ve yabancı uzmanların bütün önerilerine karşın enflasyonu önleyecek monetarist (paranın miktarının artırılmaması) önlemlerin uygulanmaya konması ya da enflasyonlarla orantılı devalüasyonlara gidilmesi sağlanamamaktaydı.

Türkiye'nin bu dönemde karşılaştığı döviz darboğazı, ihracatı artırmadaki güçlüklerimiz yerine, 1974'ten sonraki petrol fiyatları artışına bağlanmaktaydı. 1974 ve 1979'daki petrol şoklarının ekonomimiz bakımından önemi büyüktür. Ayrıca o dönemin hükümetleri bu şoklara uyum sağlamak için hiçbirşey yapmış değildir. Kuşkusuz ideolojilerini açıkça söylemek istemeyenler, emperyalistlerin oyunlarından söz etmekte, işadamlarımızın bazıları yarınki karlarını düşünerek Türkiye'de rantları kaldıracak devalüasyona karşı çıkmakta ve bunu savunanları kara listelerine alıp, sözlerinin duyulmasına engel olmak amacı ile her şeyi yapmaktaydılar.

Bu arada politikacılarımız ve devleti yönetenlerimiz iktisatçılarımızdan öğrendiklerini harfi harfine uygulamışlardır. Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin ürettiği malların fiyatı devamlı baskı altında tutulmuştur. İktisatçıların öğretilerine uygun olarak bunların fiyatları güya enflasyona engel olmak amacı ile düşük düzeylerde tutulmuştur. Bu kurumların zararının sebep olacağı para basımının enflasyona neden olduğunu düşünenler olsa da onların sayıları çok azdır.

Bu ortam içinde, bilerek veya bilmeyerek türlü etkiler altında Türkiye'de sendikacılığın ve toplu sözleşme düzeninin anlamsız bir hukuk mantığına oturtulması, iş hayatını felce uğratmıştır. İşçi ücretleri ülkenin gerçekleri ile bağdaşamayacak düzeye yükseltilmiştir. Bu ücretlerle dışsatım yapmak olanağı bulunmadığı gibi, yüksek ücretler, enflasyonist baskılar da yaratmaktaydı. Hukuk, bürokrasi ile birleşince ve buna özellikle bazı partilerimizin ideolojileri eklenince, Türkiye tam bir ekonomik çıkmazın içine girmiştir.

Türkiye'nin 1970-1976 arasındaki hızlı kalkınmasının ve 1977-1980 arasındaki ekonomik çıkmazının nedenleri aynıdır. Yukarıdaki açıklamalar, bu sonuca açıklık getirmektedir. Yalnız iki noktanın altını çizmek istiyoruz. Bunlardan birincisi her iki olayı açıklamak için aynı kuramsal yaklaşımın kullanılabilmesidir ⁷.

İkinci değinmek istediğimiz nokta, Türkiye'deki ekonomik olayların yorumlarının aldığı biçimlerdir.

1977'den sonra dış ödemeler büyük ölçüde durmuştu. Çok zorunlu

7) Prof. Hatiboğlunun bu görüşleri öne süren "Türkiye Ekonomisinin Basmakalıp Olmayan Bir Analizi". İstanbul, 1978.

petrol, gübre ve ilaç hammaddelerine sınırlı bir ölçüde döviz bulunabilmekteydi. Turistik dış geziler büyük ölçüde sınırlanmıştır. Hatta görünmez kalemler için bile ödemeler yapılamamaktadır. Fakat ekonominin işleyebilmesi için ana madde dışalımını yapılabilmeliydi ve bir ölçüde yapılmaktaydı. Fakat bu, resmen görmezlikten gelinen, hukuk dışı yollarla gerçekleştirilmekteydi. Hükümetler, "kendi dövizini kendin bul" politikasını gütmektedirler. Görünüşte dışalım kredili olarak yapılmaktaydı ve bunların bir kısmı gerçekten krediliydi; fakat diğer bir bölümü şu veya bu yolla dış ülkelere yasa dışı yollardan kaçırılan dövizlerle sağlanmaktaydı.

Böyle de olsa gerekli dışahımlar tam olarak sağlanmamakta ve endüstri büyük sıkıntı içinde bulunmaktaydı. Fabrikalarımızda üretim kapasiteleri düşmüştür. Buna rağmen bazı darlıklar büyük karlara olanak vermektedir.

IMF, OECD, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar geçici ve kısa süreli önlemlerle önemli sorunların sürekli ertelenmesine karşı çıkmışlardır. Bu arada Türkiye'nin dış borçları çok yüksek düzeylere varmıştır. Yeniden borç almak olanağı kalmamıştır. Türkiye ekonomisi tümüyle durma aşamasına geldikten sora 1978 ve 1979'ların iktidar partisi, istemeye istemeye IMF ile anlaşma yoluna gitmek zorunda kalmıştır.

Birinci anlaşma Mart 1978'de yapılmıştır. Bu anlaşma sonunda dolar fiyatı 19 liradan 25 liraya yükseltilmiştir. Devlet bazı deflasyonist önlemleri almaya isteksiz de olsa söz vermiş, bunlar karşısında borç vadelerinin uzatılması ve yeni borçların gelmesi ümit edilmiştir.

Bu anlaşma sonunda borç vadeleri bir ölçüde uzatılmış, fakat taze para gelmemiştir. O yıllardaki hükümetin politik ideolojisi, IMF önlemleri ile bağdaşır durumda değildir ve yukarıdaki anlaşmanın öngördüğü önlemlerin çoğu uygulanmamıştır. 1978'de fiyatlar % 52 artmış, zorluklar çoğalmıştır. 12 Haziran'da (1979) IMF ile tekrar anlaşmak zorunda kalan hükümet, bu defa dolar fiyatını 47 liraya yükseltmiş ve yine deflasyonist önlemleri uygulayacağına söz vermiştir. OECD çerçevesi içinde 1.066 milyon dolar borç alınacağı sözü, hükümetin IMF anlaşmasına yaklaşmasını kolaylaştırmıştır. Borçların ertelenmesi yine öngörülmüş, ancak koşullar değişmemiştir. Hükümet ideolojisine uymayan bu anlaşmaları tam olarak uygulamayamamıştır. 1979'da fiyatlar % 80 artmış,

ulusal gelirin yıllık artış hızı 1978'de % 3'e ve 1979'da -% 0,4'e inmiştir. Dış borçlarımız 13 Milyar doları aşmıştır.

1979 Ekim seçimlerinden sonra kurulan azınlık hükümeti, yine IMF ve Batılılarla anlaşmak zorundaydı ve 24 Ocak 1980'de bu anlaşma yapılmıştır. Hükümet, bu kez anlaşmanın koşullarını içtenlikle yerine getirmiştir. 24 Ocak kararları Türkiye için bir dönüm noktasıdır. Pazar mekanizmasından kopmuş, fiyatın rolünün sıfıra indirildiği ekonomimizde artık pazar ve fiyatı anlamlı hale getirilmeye inançla karar verilmiştir.

VII

DIŞA DÖNEN TÜRKİYE EKONOMİSİ: 1980-1989

Türkiye'nin son yıllardaki yaşamında 24 Ocak 1980 kararları son derece derin izler bırakmıştır, bırakmaktadır ve bırakacaktır.

24 Ocak kararlarını önce pragmatik yönüyle değerlendirmek gerekir. Bu kararların pragmatik olarak iki yönü ve amacı vardır. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin 1979 yılında karşılaşılan güç ekonomik sorunlarını çözümlenektir. 1979 yılında Türkiye bir yoklar, kuyruklar ülkesi olmuştur. Fiyatlar hızla yükselmekteydi. İşçi işveren ilişkileri çok sertleşmiş, uzun süreli grevler yoğunlaşmaya başlamıştı. Fabrika ya çalışmamakta, ya da düşük kapasiteyle çalışmakta, döviz sağlanması çok zor bir sorun olarak önümüzdeydi.

24 Ocak kararlarının ikinci pragmatik yönü bu kararların alınması ile IMF, OECD, OPEC gibi uluslararası kuruluşların baskısının hafifletilmesi ve dış finansman bakımından bu kuruluşlardan yardım görmektir. Türkiye'nin borçları çok yüksek düzeylerde olmasa da ekonomi yönetimi akılcı ve gerçekçi olmadığından, yeni borç alınamamaktaydı. Çok zorunlu dış ödemeleri yapıp ekonomiyi işler hale getirebilmek için "taze para"ya ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu kurumların uzmanları yıllar yılı Türkiye'yi etüd etmekte, ülke ekonomisinin işler hale gelebilmesi için bir dizi önlemler önermekteydiler. İşte 24 Ocak kararları, bu kurumların bize önerdikleri bir dizi karardan başka bir şey değildirler.

Bu kurumların ve 24 Ocak kararlarının en önemli amacı ekonominin pazar ekonomisine bir ölçüde yönelmesidir. 1979 sonuna gelinceye kadar ekonomiye yapılan akıl ve kural-dışı devlet baskıları o düzeyde artmıştı ki, pazar mekanizmasından bir şey kalmamıştı. Bu dönemde sosyalist olmayan bir ekonomide, pazar mekanizmasının kalmayışının,

ekonominin etkinliğini büyük ölçüde azalttığı, uluslararası kurumlar ve iktisattan anlayan yerli iktisatçılar tarafından devamlı olarak gösterilmektedir, bu konuda örnekler verilmektedir. Ayrıca, ekonominin karşı karşıya olduğu zorlukların, pazardan ayrılma politikasından kaynaklandığı gösterilmektedir. 24 Ocak Kararları ile Türkiye'de pazar mekanizmasının bir ölçüde işlerliği temin edilmiş olacaktı. Bu kararlar sonunda döviz kurları, bir ölçüde arz ve talepten gelen baskılara terk edilerek, Türk Lirası önemli ölçüde devalüe edilmiş, enflasyon hızının altındaki faiz oranları önemli ölçüde yükseltilmiş, (1 Temmuz) Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin uyguladıkları fiyatları, maliyetleri yansıtacak bir biçimde ayarlanmış, çeşitli fiyat kontrollerinden bir ölçüde vaz geçilmiştir.

Önlemlerin tümü, pazar ekonomisinin işlerliğini sağlamaya yöneltilmiş, 24 Ocak kararları kısa sürede beklenen iyi sonuçlarını vermiş, ekonomideki zorluklar azalmaya başlamıştır.

Bununla birlikte, ülkede 24 Ocak kararları ile onu izleyen dışa açılma ve pazar ekonomisine yönelme olayı yoğun eleştirilere konu olmuştur. Bu olayın varlıklı kişilerin korunması, onların daha da zenginleştirilmesi ve Türkiye'den alacakları bulunan, bu ülkeyi sömürmek isteyen yabancı kapitalist ülkeler tarafından sahneye koyduğu görüşleri öne sürülmektedir. Ülkedeki solcu iktisatçılar, bu düşünceleri Dünyada sosyalizmin bitmiş olmasına rağmen, bütün tazeliği ile hala ileri sürmektedirler.

Solcuların görüşlerine göre, 1980'den sonra ortaya çıkan kar, faiz ve rant gelirlerindeki artışlar, reel ücretlerdeki düşüşler, işletmelere tanınan vergi ayrıcalıkları, vergilerdeki gelir esnekliğinin azalması, fonlarda parlamentonun devreden çıkarılması gibi sonuçlar hep bu görüşleri destekleyen kanıtlardır.

Türkiye ekonomisinin içe dönük bir ekonomi politikası ile yürütülemeyeceği anlaşılıp da 1980'den sonra ekonominin dışı dönmesi, Türkiye'deki bazı iktisatçılar ve yazarlar tarafından büyük ölçüde eleştiri konusu yapılmış, 1980 sonrasında ortaya çıkan sorunların dışa dönme ile ilgili olduğu bir çok iktisatçımız, politikacımız ve bürokratımız tarafından öne sürülmüştür.

Oysa Türkiye'de ekonomik sorunların ortaya çıkmasının, özellikle bunların yoğunluğunun 1970'lerde artmasının uzun yıllar uygulanan ithal ikamesi politikasıyla ilgili bulunduğu, olaya bilimsel olarak bakanla-

rın ortak kanısıydı. 1970'lerde döviz darlığı ve enflasyon sorunlarının ortaya çıkmasında, petrol fiyatlarının 10 misli artmasının ve Türkiye'nin buna ayak uyduramamasının büyük payı olduğu öne sürülmüştür. Gerçekten de 1972 ile 1976 arasında petrol fiyatlarının artışı sonucunda ülkemizin yıllık petrol gideri, 125 milyon dolardan 1 milyar dolara çıkmıştır. 1 Milyar dolarlık yıllık petrol faturası, 1976'da Milli Gelirimizin % 2,5'ü ve dış-satım toplamının % 50'si düzeyine yükselmiştir. 1979'daki ikinci petrol şoku petrol faturasına, 1,5 milyar dolar daha eklemiş ve yıllık petrol gideri ülkenin toplam dış-satım gelirini neredeyse aşmıştır. Ancak petrol kriz; Türkiye ekonomisinin krizini bir kaç yıl öne almıştır. İthal ikamesi nasıl olsa krizle sonuçlanacaktı.

Ülkenin ithal ikamesi stratejisini seçmesi, Türkiye'nin büyüklüğü, doğal koşulları, değişik ve bol kaynaklara sahip olması ile ilgilidir. Uluslararası verilere dayanan araştırmalara göre, doğal koşulları uygun büyük ülkelerin ithal ikamesi stratejisini seçmesi özellikle kalkınmanın başlangıç yıllarında önemli sonuçlar vermiştir. Fakat bu süre sonra ülkenin dışsatıma yönelmesi gerekmekteydi. Oysa Türkiye, çok uzun yıllar, yabancı paraların değerini düşük veya dışarıya göre, TL'yi yüksek değerli tuttuğu için artmak bir yana, dışsatım sürekli azalmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarihi-kuramsal koşullar da ithal ikamesi stratejisini özendirici nitelikteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ülke kapitülasyonlardan ağır zararlara uğramıştı. Cumhuriyet döneminde milli birlik, politik ve ekonomik egemenlik ön plana alınmıştı.

Türkiye ithalatı ikameye dayanan bir ekonomi stratejisini izlerken, ülke ekonomisinin endüstrileşmiş modern ekonomiler yönünde düzenlenmesi de söz konusu olmamıştır. Endüstrileşme ile birlikte finans, fiyatlandırma, istihdam, yapı ve kurumlarda gerekli düzenlemeler yapılamamakta, kararlar o günün zorunluluklarına göre kısa süreli düşüncelerle alınmaktaydı. Fiyat mekanizması gözardı edilmekte, kaynakların kullanılması ve paylaşılması, yönetici tercihlerine dayanan günlük kararlarla yapılmaktaydı.

İktisatçılarımızın çoğu, anlamsız bir ölçüde ileri götürülen ithal ikamesi politikası yerine dış satıma yönelme politikasına gidilmesini öngörmekteydi. Dış satım 1979'da ulusal gelirin %3,4'üne inmişti. Ülke için gerekli ham petrol ithalatının yapılması ve endüstrinin gelişip

çalışabilmesi için gerekli girdilerin sağlanması amacıyla dışsatım yapılmalıydı. Endüstrinin yapısı ve girdi kullanma oranları o derece katıydı ki, dışalım girdilerini yerli girdilerle ikame etmek, ya hiç mümkün olmamakta veya çok pahalı olmaktaydı. Bu koşullarda ekonominin yürümesinin tek yolu dışsatımı artırmaktı. 1970'lerin sonunda bir yandan ekonomik zorluklar ortaya çıkarken öte yandan ideolojik çatışmalar ve siyasal çalkantılar günlük yaşantıyı çekilmez hale getirmekteydi.

1974-1977 arasında, cari ödemeler bilançosu açtığı, 8 milyar doları aşmıştı. Ekonomi yeni açıklara mevcut şartlar altında artık dayanamazdı. İşte 24 Ocak kararları, ülke bu şartlardayken Türkiye'nin yaşamını büyük ölçüde değiştirecek biçimde uygulamaya konmuştur.

24 Ocak 1980'den önce, iktidarda bulunan ülkemiz yöneticileri, içe dönük ve pazar mekanizmasına önem vermeyen kalkınma stratejisi ile işlerin yürütülemeyeceğine inanmaya başlamıştı. Dışsatıma dönük bir politika izlenmesi zorunluluğuna inananların sayısı çok artmıştır. Muhallif politikacılar, bazı iktisatçılar ve kamu oyundan gelen yoğun tepkilere rağmen, 24 Ocak 1980'de alınan kararlarla dışsatıma yönelmek olanağı elde edilmiştir. Eylül 1980'de iktidara gelen askeri yönetim, aynı uygulamaları sürdürmüş, Kasım 1983'de demokratik seçimler sonucunda iş başına gelen hükümet, bu yöndeki uygulamaları normal sonuçlarına ulaştırmaya başlamış ve bu kalkınma stratejisini içtenlikle benimsemiştir.

1980'de alınan önlemler ve ekonomi politikası düzeltmeleri şöylece özetlenebilir:

1- Türk Lirası önemli ölçüde devalüe edilmiştir. Bir yıl içinde (1979) iki katına çıkarılan dolar fiyatı 24 Ocak 1980'de tekrar artırılarak 47 TL.'den 70 Liraya yükseltilmiş, bunu izleyen yıllarda doların değeri sık sık ayarlanarak 1987 yılı sonunda 1000 TL. dolaylarına getirilmiştir. Türkiye'deki ve yabancı ülkelerdeki fiyat artışları ile 1980 Mayıs'ı ile 1987 sonu arasında dolar ve mark değerleri göz önüne alınarak yapılan hesaplara göre, tartılı efektif döviz kuru (TL'nin bu dövizler karşısındaki değeri), 100'den 63,67'ye inmiştir. 1979'da 100 olan doların gerçek değeri 1987 sonunda yaklaşık 200 olmuştur.

2- 1980'lere kadar çok sayıdaki mal ve hizmet fiyatları üzerinde devlet kontrolleri varken bunlar büyük ölçüde gevşetilip, kaldırılarak pazar-fiyat mekanizmasının işlemesine olanak verilmiştir.

3- Kamu İktisadi Teşebbüslerinin ürettiği malların fiyatlanması üzerindeki baskı büyük ölçüde gevşetilip, bunların özellikle fiyat yönetimi-
mindeki özgürlüğü artırılmış ve söz konusu mallara gerekli zamlar yapılmıştır.

4- 1980'lere kadar sürekli baskı altında tutulan finans pazarları, özellikle banka çalışmaları bir ölçüde serbest bırakılmış ve 1970'lerdeki enflasyon dönemlerinde eksi gerçek faizlerle alınıp-satılan fonların, 1 Temmuz 1980'den başlayarak enflasyonun üstündeki faizler ile alınıp satılmasına olanak verilmiştir. Bankaların yanında diğer finans kurumlarının gelişmesine çaba harcanmıştır.

5- 1970'lerde son derecede güçlü ve militan hale gelen işçi kuruluşlarının faaliyeti kontrol altına alınmış, toplu pazarlık yöntemleri gözden geçirilmiş ve işçi ücretlerinin yükselmesi sınırlandırılmıştır.

6- 1980'lerden önce uygulanan ve ithal ikamesini hedefleyen kalkınma stratejisini değiştirilmiş çeşitli ideolojik nedenlerle sınırlı kalan yabancı yatırımlar teşvik edilmiştir.

7- Sıkı bir para politikası uygulaması başlamış ve para emisyonlarının kontrol edilmesi yönünde az da olsa bazı çabalar harcanmıştır.

8- Dış satımın özendirilmesi amacı ile çeşitli önlemler alınmış, hatırı sayılır vergi iadeleri, sübvansiyonlar, kredi kolaylıkları, ucuz faiz uygulamaları yaygınlaştırılmıştır. Bu özendirici önlemlerin maliyetinin toplam dış satım değerinin % 18 - % 25'i arasında bulunduğu hesaplanmıştır.

24 Ocak kararlarının bir özelliğinin altı çizilmelidir. 24 Ocak'tan sonra ithalat kısıtlamaları büyük ölçüde azaltmış olmakla beraber, gümrük vergilerinde önemli indirimler yapılmamıştır. Kullanılan yüksek maliyetli girdiler nedeniyle dışsatım fiyatları kuşkusuz artmaktadır. Dış satım maliyeti yüksekliği, yüksek özendirici önlemlerle giderilmeye çalışılmıştır.

Bütün bu önlemler alınırken dünya ekonomisinde ve Türkiye'de ortaya çıkan bazı gelişmeler önlemlerin başarı şansını artırmıştır. Şimdi bunları sıralayalım:

1- 1980'lerden sonraki askeri yönetim siyasal partilerin hükümetler üzerindeki baskılarını ve KİT'ler üzerindeki politik müdahaleleri orta-

dan kaldırmış, rasyonel önlemlerin gerçekleşebilmesi ortamını hazırlamıştır. İş hayatına getirilen disiplin, KİT'lerin ve özel işletmelerin, işçi işveren anlaşmazlıkları nedeniyle çalışmayan tesislerinde üretimin başlamasını sağlamıştır.

2- 1980 başlarında dünyada petrolün varili 35 Dolar'a ulaşmışken daha sonraki yıllarda devamlı olarak düşmüş ve o fiyatların yarısı düzeyinde bir süre kalmıştır. Türkiye'nin belli başlı dışalımını olan ham petrol faturasının yarı yarıya azalması ekonominin düzelmesinde son derece etkili olmuştur.

3- Dünya ekonomisi 1980'den sonra, 1970'lerdeki petrol fiyatlarının artışı nedeniyle içine girmiş olduğu krizden kurtularak hızla gelişmeye başlamıştır.

4- Irak-İran savaşı nedeni ile Türkiye, bu ülkelere mal satarak ve transit ticareti yaparak büyük kazançlar sağlamıştır.

5- 1970'lerde petrol fiyatlarındaki artışlar sonucunda Ortadoğu ülkeleri Türkiye için alıcı olmuştur. Kuşkusuz ülkemizdeki dışsatıma yönelme politikasının uygulanmasının bu olanaktan yararlanmamızda büyük katkısı olmuştur.

6- 1960'lar ve 1970'lerde ülkemizde yetişmiş bilgili kişiler ile deneyimli işgücü, birikmiş bir kapasite ve yetişmiş bir iş gücü vardı. 1980'lerde bundan yararlanmak mümkün olmuştur.

24 Ocak kararları ve dışa dönme stratejisinin uygulanmasından elde edilen en önemli sonuç, kuşkusuz dışsatımda ortaya çıkan artıştır. 1979'da ulusal gelirin % 3,4'üne inmiş olan dışsatım toplamı 1980'lerde sürekli yükselmiş ve 1987'de bu oran % 16'ya ve 1979'da 2,2 milyar dolar olan toplam dışsatım, 1987'de 10 milyar dolara ulaşmıştır. Böylece 4 kat artan dışsatım toplamı özellikle İran ve İran başta olmak üzere çoğunlukla Arap ülkelerine yapılmıştır. Bu arada ülkenin dış saygınlığı arttığı için, büyük krediler de alınabilmektedir. İkinci düzenleme, fiyat artış hızlarında ortaya çıkmıştır. 1970'lerin sonunda yıllık % 100'lere ulaşan fiyat artışları 1981'de % 36'ya ve 1982'de % 25'e düşmüştür. Üçüncü bir gelişme, ulusal gelir artış hızında görülmüştür. 1979'da yıllık ulusal gelir artışı - % 0,4 ve 1980'de -% 1,1 iken, 1977'den başlayarak ulusal gelirdeki gerileme, artışa çevrilmiştir. 1981'de ulusal gelir artışı % 4'ü aşmış ve bu oran hızla artarak 1986'da % 8 ve 1987'de 7,4 gibi çok yüksek

düzeyle çıkmıştır.

Türkiye ekonomisinde son derece de hızlı bir gelişme her yerde görülmekteydi. 1970 sonlarında endüstride kapasite kullanımı % 50'lerdeyken, 1980'lerde % 70'lerin üzerine çıkmıştı. Ülke ekonomisinde moderleşme, ileri teknoloji uygulanması, elektrik, telefon kullanımındaki artış, alt yapıdaki gelişme, yeni hükümetin çeşitli propagandalarının baş temalarıydı. Çağ atlamadan sık sık söz edilmekteydi.

1980'lerde uygulamaya başlayan dışsatıma ve pazara dönük politikanın olumlu sonuçları yanında ekonomide ortaya çıkan ve düzeltilmeyen olumsuz gelişmeler ve bu gelişmeler konusunda farklı görüşler vardı. Dışadönük ekonomi politikasıyla ekonominin sorunlarının çözülmemeyeceğini söyleyenler, ortaya çıkan sorunlara bu politikanın neden olduğunu kanıtlamaya çalışmaktaydılar. Dışa dönük politikaya inananlar, bu politikanın gerekli biçimde uygulanmadığını savunmakta ve devletin yanlış uygulamalarına dikkat çekmekteydiler. Çözülmemeyen en önemli sorun kuşkusuz enflasyondur. 1979-1980'de yıllık % 80-100 oranlarına tırmanan enflasyon, 1981'de % 36'ya ve 1982'de % 25'e düşmüşken, bunu izleyen yıllarda % 40'ın üzerine fırlamış ve 1988'de % 70'i aşmıştı. 1984'ten sonra enflasyonu % 60'ın altına indirme olanağı bulunamamıştır. (1994 başındaki bunalımın patladığı Ocak ayı içinde yıllık enflasyon hızının bu yılda % 100'ü aşacağı tahmin edilmekteydi.)

Dış borlarımız artmaktaydı. Ülkenin borcu 1979'da 13-14 milyar dolar iken, 1980'lerin sonunda 50 milyar dolar dolaylarına yükselmiştir. Buna göre dış borçlarımız ulusal gelirimizin % 50'sine ulaşmıştı. (1993 sonunda 70 milyara yaklaşmaktaydı.)

İşsizlik konusunda çeşitli yorumlar bulunmakla beraber ülkede çalışanların toplam nüfusa oranı 1950 yılında % 50'nin üstündeyken, 1980'lerde % 30'a inmiştir. Bu oran, 1980'lerde ülkede çok yüksek bir işsizliğin varlığını göstermekteydi. Kuşkusuz bütün istatistiklere inanmayanlar gibi işsizlik rakamlarına inanmayanlar vardır. Fakat ülkede işsizliğin bulunduğu basit gözlemlerle de görülmekteydi.

Gelir bölüşümünde ki bozukluk gözle görülür hale gelmiştir. Toplam ailelerin geliri düşük olan % 40'ı, toplam ulusal gelirin % 11-12'sini elde ederken, zengin % 20 aile ulusal gelirin yaklaşık % 56'sını paylaşmaktaydı. Reel ücretlerde önemli düşmeler vardı. Çeşitli istatistikler değişik rakamlar göstermekle beraber, 1980-1989 arasında reel ücretlerde

en az % 25 dolayında bir azalma olduğu hesaplanabilmekteydi. Gelir içinde emekle kazanılan bölüm hızla azalmaktaydı. Toplam maaş ve ücretlerin ulusal gelirdeki payı % 20'nin altına düşmüştür. Bu oran gelişmiş ülkelerde % 60'dan fazlaydı.

Hızlı nüfus artışı, yüksek savunma harcamaları, bir türlü çözülemeyen bürokrasi, bazılarına göre devletin lüks sayılabilecek altyapı ve üstyapı harcamaları, kazanılan yüksek rantlardan ve sermaye gelirlerinden devletin vergi alamaması, devletin gereksiz sübvansiyonları, dışsatıma verilen vergi iadeleri, ödeme güçlüğüne düşmüş özel işletmeleri kurtarma operasyonları, bazı lüks tüketim malları dışalımları, fonlar sebebiyle devlet hazinesinin denetimden çıkmış olması, KİT'lerin politikacıların ve devleti yönetenlerin baskıları yüzünden yatırım ve üretim yapamaz duruma düşürülmeleri, yukarıda değinilen olumsuz gelişmeleri daha da kötüleştiriyordu ve kötüleştirecekti.

Ülkede önceleri kullanılmayan üretim kapasiteleri 1980'lerin sonunda artık bütünüyle kullanılmıştı; bunlara yenileri eklenemiyordu. Endüstri çok yüksek faiz yükleri altında ezilmekteydi. KİT'ler politik baskılarla zararlara boğulmuş, üretimleri ve yatırımları azalmıştı. Endüstride yatırılan katma değer önemli bir bölümü faiz harcamalarına gitmekteydi.

Dışa dönmenin olumsuz etkilerinden yakınanlar arasında dışsatımın olumsuz dünya koşullarının ülkeye yansması demek olduğunu söyleşenler bile vardı. Dışsatıma dönmenin dışalımları ikame eden endüstriler üzerinde yıkıcı etkileri olacağını, dışsatıma yönelince bu endüstrilerin ihmal edileceği ve kendi hallerine bırakılacağını, dış ticaret oranlarının ülkemiz aleyhine döndüğünü yazanlar vardır.

Dışa dönme politikasını eleştiren bazı iktisatçılarımız ve yazarlarımız Türkiye'de dışa dönmenin koşullarının olmadığını ve bunun Türkiye'de uygulanamayacağını öne sürmüşlerdir. Onlara göre ülkede tam rekabet koşulları olmadığına göre pazar ekonomisi uygulanmazdı. Bu görüşlerin yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Bir ülkede pazar ekonomisinin uygulanması için o ülkenin ille de gelişmiş bir ekonomi olması gerekli değildir. Bugünün ileri ülkeleri gelişmekteyken pazar ekonomisini uygulamıyorlar mıydı? Bu yazarların, pazar ekonomisi uygulamalarından vazgeçildiği zaman uygulanması gerekli ekonomi politikası seçeneği konusundaki görüşleri de açık değildir.

1980 sonrasında uygulanan dışa dönme politikasını eleştiren bazı iktisatçılarımız içe dönük yıllarda endüstrimizi geliştirmeseydik ihraç edecek mal bulamazdık görüşünü öne sürmekteydiler. Kuşkusuz haklıdır. Ama 1980 öncesinde çabalarımızı ihraca yönelen endüstrilere çevirseydik, durumumuz belki de daha iyi olurdu ve sonraki yıllarda karşılaşılan sorunlar ortaya çıkmayabilirdi.

Ek olarak dışsatıma yönelme stratejisini yeren bazı iktisatçılar, doğru olmadığı artık bilinmesine rağmen, 1960 ve 1970'lerin çok gözde olan bazı delillerini bile kullanmışlardır. Denilmekteydi ki, Türkiye'nin ihraç ettiği malların talep elastikliğinin az olması keza ithal edilen malların talep elastiklerinin düşük olması bu strateji ile gelişmeyi olanaksız kılmaktadır. Oysa, Türkiye'de yapılan ciddi hesaplar dışsatım malları talep elastikliğinin yüksek olduğunu göstermekteydi.

Bazı iktisatçılar, yüksek faizlerin Türk parasının değerinin sürekli düşürülmesine neden olduğunu, KİT fiyatlarının sürekli arttırılmasının enflasyonist baskı ve beklentiler ortaya çıkararak sürekli enflasyonu körüklediğini savunagelmışlerdir. Bu iktisatçılar yüksek faizlerin, yüksek döviz kurlarının, artan KİT fiyatlarının maliyet baskısı yaparak enflasyona neden olacağını göstermeye çalışmışlardır. Yani onlara göre bir kısır döngü vardı: Yüksek faiz ve fiyat zamları enflasyona neden oluyor, enflasyon yüksek faiz ve zamlara neden oluyordu. Bu iktisatçılar enflasyonun altında belirlenen faiz oranlarının likit tasarruflara ve milli piyasaların gelişmesine yapacağı olumsuz etkileri hiç düşünmeden bunları savunabiliyorlardı.

Dışsatıma dönme politikasını yerenlerin ortaya koyduğu seçenek neydi? Acaba Türkiye 1960'lar ve 1970'lerdeki gibi dışalım ikamesi politikasına mı yönelmeliydi? Aslında hiç bir seçenek söylenmiyordu. Bu konuda olumsuz yazanların oy birliği halinde öne sürdükleri tek bir delil, devlet harcamaları ile ilgiliydi. 1980 sonrasında devletin harcama ve finans politikası nedeniyle büyük ölçüde fonlar devlete gidiyor; yani verimli yatırımlarda kullanılacak fonlar bir yandan verimsiz devlet yatırımlarında kullanılırken diğer yandan devletin faiz yükü artıyor ve bu enflasyonist baskılar yapıyordu. Devlet ne akıllıca vergi alıyor ne de akıllıca harcanıyordu. Lüks altyapı ve üstyapı harcamaları, dışsatıma vergi iadeleri, üretim üzerindeki etkinliğini göz önüne almaksızın verilen çeşitli sübvansiyonlar, şirket kurtarma operasyonları için ödenen paralar,

dinlenme tesisleri yapımı, KİT danışmaları, v.b. çok yüksek devlet harcamalarına neden olmaktaydı. Bütün bu söylenenlere göre devlet akıllıca vergi alsa ve akıllıca harcasa enflasyon sorunu çözülebilirdi. Mevcut sistemde tasarruflar arttırılamıyordu.

Bu delilde doğruluk payı olduğu kesindir. Fakat öne sürülenlerin ne ölçüde doğru bulunduğu rakamlarla ortaya konmadığı gibi bütün bunlar düzeltilirken neler verileceği (ingilizcede buna trade-off denir) araştırılmıyordu. Devlet daha akıllıca vergi alır ve daha akıllıca harcar ise sorunlarımız az da olsa bir ölçüde belki hafifliyebilirdi. Fakat hiç kimse devletin daha fazla vergi almasının ekonomi üzerinde yapabileceği olumsuz etkileri araştırmış da değildir. Örneğin devlet faizlerden vergi alırsa (1994 Şubat ayında devlet önce devlet faizlerinden vergi almayı planlamış sonra bu politikayı reddetmiştir.) sermaye acaba kendine ülkenin hayrına olmayacak seçenekler aramaz mıydı? Yüksek vergilerin vergi kaçakçılığını arttırdığı bilinmiyor muydu? Daha iyi vergileme örgütü kuralım diyenlerin, örgüt kurmanın bunu yazmak kadar kolay olmayacağından haberleri var mıydı? Kaldı ki toplam kamu harcamaları 1980'lerde ulusal gelirin % 30'unun üstüne yükseltilebilmişti ve oran uluslararası ölçüler ile çok da fena değildir. (Aslında ülkemizin uyguladığı vergi politikası da çok kötü değildir).

Devletin savurganlığı öne sürebilir, ama savurganlığı önleme, bunu önleyelim demek kadar kolay değildir.

Birçok iktisatçının birleştiği ve Devlet yöneticilerinin de katıldığı uygun bir görüş vardır. Özellikle 1986 ve 1987 yıllarında ulaşılan yüksek gelişme hızlarının enflasyonist baskılar yaratmış olması öne sürülmekteydi. Enflasyon ancak bu gelişme hızının % 5'lere çekilmesi ile önlenebilirdi. Bazı iktisatçılar ise enflasyonu düşürmek için üretim ve verimliliğin arttırılmasından söz etmekteydiler. Aslında yüksek gelişme hızlarının enflasyonist baskı yaptığı bilinir; kuşkusuz Türkiye'de de durum böyledir. Ancak büyüme hızını % 5'e indirmekle sorunların hemen çözüme kavuşacağı beklenmemelidir.

Bir çok iktisatçılar, 1980'den sonraki dışsatım artışının, o güne kadar kullanılmış kapasitelerin kullanılması ile gerçekleştirilebildiğini, bunun artık sonunun geldiğini, yeni gelişmelere gerek bulunduğunu öne sürmüşlerdir. Ancak 1980'den sonra dışsatımda elde edilen başarılar çok olumlu olmuştur.

1980'lerin ortalarından kısa bir süre sonra, yıllık dışsatım toplamının 20 milyar dolara çıkacağına inanların sayısı hiç de az değildi. 2000 yılında ise Türkiye'nin çok büyük bir ekonomik güç olacağı, yabancılar tarafından bile öne sürülmüştür. 1980'den sonra gerçekleştirilen hızlı dışsatım sıçraması gerçekten ümit vericidir.

24 Ocak kararlarını bilimsel süzgeçten geçirenler 1980'den sonra içe dönük endüstrileşmeden doğan haksız kazançların (rantların) artık kalmadığını ve bu suretle kazanılan paraların dışarı kaçmasının söz konusu olmadığını söylemekteydiler. Dışalımcı 1980'den sonra eskiden olduğu gibi ucuz fiyatlarla aldığı dövizlerden aşırı karlar kazanmamaktaydı. Aynı biçimde KİT mallarını resmi fiyatlardan alanlar aşırı kazançlar elde edemekteydiler.

Faiz konusunda yapılan değişimin sonuçları da çarpıcı olmuştu; sermayenin gerçek sahibi bulunan tasarrufçuya eksi faizler verilmesi sonucunda kazanılan paralar, bu paraları düşük maliyetle kullanma fırsatını bulan işadamlarına veya holding bankalarına kalmıyor, tasarrufçuya aktarılmış bulunmaktaydı.

Bütün bu uygulamalar ülkede gelir dağılımını düzeltici niteliyeydi. Özetle şöyle deniliyordu: "Halkın rantlar üreten, ülkenin kıt kaynaklarını ısraf eden, yerli sanayii rehavete sokan, rakebeti engelleyen, vergi kaçakçılığını özendiren, ülke dışına servet kaçmasına sebep olan eski politikaların Türkiye'ye bir daha asla girmemesi gerekir." Dışa dönük gelişmeyi savunanlar eski alışkanlıkların bırakılmasından yakınmaktaydılar.

Ekonomi dışa döndükten sonra olumlu ve olumsuz gelişmeler birbirinin içine girmişti. Sorun neredeydi? Bunu araştırmaksızın dünya literatüründe içe dönük gelişme ile dışa dönme konusunda neler yazıldığı kısaca gözden geçirilecektir.

Dünya literatürü incelenince özellikle son yıllarda içe dönük endüstrileşmenin verimsizliğe neden olduğu, buna karşılık dışa dönmenin verimliliği artırdığı hem teorik hem dünyada yapılan gözlemlerle doğrulanmaktaydı.

İçe dönük stratejilerin olumsuz yanları anlatılırken olay şöyle özetlenebilir: Bu stratejide dışarıdan gelen rekabet yoktur ve iç pazarlarda rekabet sınırlıdır; bu nedenle de verimliliği artırma yönünde bir çaba

yoktur. Dış alımlar düzenli yapılmamakta, iyi bir stok politikası uygulanmamakta, üretim maliyetleri artmakta, bu politikanın bir parçası olan ucuz faiz oranları hem mali piyasaların gelişmesine, hem fazla kapital ve az işçilik kullanılmasına neden olmakta, çeşitli rantlar nedeniyle gelir bölüşümü bozulmaktaydı. Bütün bunlar nedeniyle ekonomi çok yüksek maliyetlerle üretir duruma düşmekte ve dışsatım olanakları azalmakta ve sonuçta ekonomi yürüyemez hale gelmekteydi.

Buna karşılık dışsatıma yönelen politikada, bu olumsuzluklar ortadan kalkmakta ve kaynaklar paranın gereklerine göre verimli bir biçimde kullanılmaktaydı. Bu politika, iç pazarların ve firmaların büyümesini sınırlamadığı için iş bölümü artacak ve üretim verimli hale gelecekti. Bu politikanın statik verimlilik yanında, dış ülkelerle ilişkilerinin getireceği dinamik verimlilikleri de özendirdiği görülmekteydi.

Yapılan gözlemlere göre dışa dönük politika izleyen ülkelerde ekonomik başarı içe dönük ülkelerindekinden fazlaydı. 1963-1975 döneminde dışa kapalı olmayan ülkelerdeki gelirin ortalama artış hızı % 9,5 iken, bu oran dışa kapalı ülkelerde % 4,1 olmuştu. Aynı oranlar 1973-1985 dönemi için % 7,7 ve % 2,5'dur. Diğer ekonomik göstergeler de hep bu yönde bulunmuştur.

Kuşkusuz dışa dönük politikanın olumsuz yanlarını ortaya koyan iktisatçılar da vardır.

Bu yöndeki en önemli kanıt dış ticaret oranlarının ilk madde satıcısı ülkeler aleyhine yapısal olarak dönmesiydi. Eğer gelişmekte olan ülkeler ilk madde dış satımını südürselerdi, hiç bir zaman gelişemeyecek ve daha önce gelişmiş olan ülkeler tarafından sömürülecekti. O halde her ne pahasına olursa olsun karşılıklı üstünlüklere bakmaksızın endüstrileşme gerekliydi. Bu kanıt son derece tartışmalıdır. Ayrıca ilk maddelerin göreceli fiyatlarının azaldığı kabul edilse bile iktisatçılar göstermektedir ki, bu düşüş, karşısında gelişmekte olan ülkelerin yapacağı şey üretimlerini karşılaştırmalı üstünlükleri bulunan alanlara kaydırmaktır.

Dışa dönme aleyhine sunulan diğer bir kanıt, her ülkenin böyle yapması sonucunda endüstrileşmiş ülkelerin çeşitli korumacı önlemlerle dışa dönen gelişmekte olan ülkelere mal alımını önleme önlemlerini uygulama eğilimine girmeleridir. Gerçekten endüstrileşmiş ülkelerde bu eğilim vardı. Fakat gelişmekte olan ülkelerin dışsatımları endüstrileşmiş ülkelerin pazarlarının çok küçük bir bölümü (1981'de sadece % 2,3)

olduğu gibi, gözlemler gelişmekte olan ÷lkelerin endüstri malları dışsatımının her şeye rağmen dünya ticaretine oranla çok hızlı arttığını göstermektedir. Nitekim 1963 yılında bu ÷lkelerin toplam dünya ÷lkeleri dışsatım toplamına oranı % 4,3 iken 1985'te bu oran % 12,4'e yükselmiştir.

VIII

1989'DAN SONRAKİ TÜRKİYE EKONOMİSİ VE 1994 EKONOMİK BUNALIMI

Bu ayırımda Türkiye ekonomisinin 1989'dan sonraki gelişmesi ve 1994 yılı başındaki bunalımı ele alınacaktır. Bu açıklamalara bir başlangıç olarak Türkiye ekonomisinin 1994 yılı başındaki görünümüne bir bakalım.

Türkiye ekonomisinin 1994 yılı başından geriye bakınca görülen en dikkat çekici olay, 1992 yılında % 5'i geçen bir gelir büyümesinden sonra, 1993 yılında ülkemizdeki yıllık gelir artışının % 7 gibi çok yüksek bir düzeyin üstüne çıkmasıdır. Avrupa ve OECD ülkelerinde büyüme % 1 gibi düşük düzeylerde gerçekleşirken, Türkiye'nin bu düzeylerde büyüebilmesi gerçekten büyük bir başarı olarak görülebilir ve iktidarda bulunan politik partiler bunun kendilerinin çalışması sonucu ortaya çıktığını sanabilirler. Ancak bu sonuçta onların payları oldukça azdır.

Sorunlarımızı ve geleceğimizi anlayabilmek amacıyla bu olayı çok yakından incelemek gerekmektedir. Türkiye 1993 yılında neden bu kadar çok bir büyüme hızına erişmiştir ve ileriki yıllarda bu hızı devam ettirme olanağı var mıdır?

1993 yılı, ekonomik gelişmeler açısından 1990 yılına çok benzemektedir. 1990'da da yıllık büyüme hızı % 9'u geçmiştir. Her iki yılın birbirine benzeyen başka yönleri de vardır. Her iki yılda da dışalımımız dışsatımımızı önemli ölçüde aşmıştır. 1990 yılında dış satımımız, dış alımlarımıza göre son derecede düşük bir düzeydedir: % 59. 1993 yılında bu oran % 55 dolaylarında gerçekleşmiştir. Her iki oran da 1980 ve 1990'lı yıllardaki oranların en düşüğüdür ve her iki yılda da 1980 ve 1990'lı yılların en yüksek büyüme hızı elde edilmiştir. Aynı olay 1970 ile

1976 yılları arasında da vardı: 1970 ile 1976 yıllarında ortalama yıllık dışsatım hacmi, ortalama dışalım hacminin % 40'ı kadardır. O yıllardaki ortalama büyüme oranı % 7'yi aşmıştır. Kolay bir yorumla, ülkemiz ekonomisinin dışalımı çok duyarlı bulunduğu, yani dışalımın, dışsatımı çok aştığı yıllarda büyümenin yüksek oranlarda gerçekleştiğini söyleme olanağı vardır.

Aslında makroiktisatçılar dış satımından fazla olan dışalımın deflasyonist bir etki yaptığını, bunun da ulusal gelirin büyüme hızını düşüreceğini öne sürmüşlerdir. Acaba Türkiye'de neden tersine sonuç çıkmaktaydı? Açıklama kolaydır: Fazla dışalım ülke içine yönelen toplam talepte bir gerileme ortaya çıkaracak olursa ulusal gelir artışı kuşkusuz gerileyecektir. Oysa Türkiye'de kamu açıklarıyla özel kesimin harcamalarından (yatırım ve tüketim harcamaları) ve iç finans ve dış finans olanaklarından ortaya çıkan genişleme, dışalımın dışsatımdan daha fazla olmasından ortaya çıkan talep artışının etkisini gidermekte, bu gelişme de ulusal gelirden önemli büyümeye neden olmaktadır. Yani hem genel talep artar, hem de dışalım, dışsatımı önemli oranda aşar ise, iktisat kurallarına göre ulusal gelir bundan çok olumlu biçimde etkilenecektir. Ve Türkiye'de olan da budur. Ancak asıl sorun, dışalım fazlalığının 1993 yılında olduğu oranda hangi süre sürdürülebileceğidir.

1993 yılında bütün dünyada reel faizler % 3-4 gibi rakamlardayken Türkiye'ye dolar getirip bunu bir yıl ülkemizdeki yüksek faiz (ve getiri) oranlarında plasmanda kullandıktan sonra, yine dolar olarak geri götürecek kişi, ya da kurumlar % 20'nin üzerinde bir gelir sağlamakta idiler. Bunun bir nedeni dolar kurunun enflasyondan biraz düşük belirlenmesidir. Ancak asıl önemli neden Türkiyede finans kurumlarının son derece pahalı çalışması yüzünden reel kredi faizlerinin çok yüksek düzeyde bulunmasıdır. Doğal olarak ülkemizdeki finansal kurumlar kredilerinde bu yüksek maliyetlerini kredi alanlardan alacaklardır. Ancak enflasyon hızından daha düşük bir hızda kur ayarlamaları nedeniyle fiyatı ucuz olan dolar, marjinal kredilere yatırılacağı için satış fiyatı yüksek, ama maliyeti düşük olacaktır. Bu olay ülkeye yabancı paranın girmesini özendirici niteliktedir. Bu arada İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'na yönelen yabancı sermaye, küçücük olan bir pazarda fiyatların o kadar artmasına neden olmuştur ki, bu gelişmenin süreceğini sanan yabancılar, bu amaçla da ülkeye döviz getirmişlerdir. İşte bütün bunlar ülkeye döviz girişini hızlandırmamış ve dışalım fazlalığının gerektirdiği döviz gereksiniminin

karşılanmasını kolaylaştırmıştır.

Şimdi gelelim olayın diğer yönüne 1993'te kamu harcamaları, Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT'ler) ile konsolide Devlet Bütçesi açıkları nedeniyle çok yüksek düzeylere çıkmıştır. Kamu gelirleri bu yüksek harcamaları karşılayamadığı için ve özel tasarruflar da bu açıkları karşılayamayınca, açıklar dış kaynaklardan karşılanmıştır.

Finans kurumlarının serbestleşmesi ve tüketimi özendirecek türlü nedenler (özellikle enflasyon ve tüketici kredileri) özel tasarrufların artmasına da olanak vermemektedir. O halde tablo ortadadır: Özel kesim harcama eğiliminde; kamu kesimi harcama eğiliminde, dış yatırımlar da harcamaları destekleyecek biçimde yüksek düzeyde bulunma eğiliminde. Öte yandan harcama, artı yatırımları iç tasarruflarla karşılayamayacak olursak ve dış döviz girişleri için uygun bir ortam da var ise, neden "helva" yapmayalım? İşte 1993'te bu ortamdan yararlanmaya çalışan kişi ve kuruluşlar ile Devlet, çıkar sağlamak için el birliği ile uğraşırken, Kamu Kesimi Finansman Gereğini Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)'nın % 16,5'u gibi korkunç bir düzeye fırlatmışlar, "helva" yiyelim derken 1994 26 Ocak'ında patlayan bunalımı hazırlamışlardır.

Hemen sonuca varmamdan başka bir olaya değinmek zorundayız. Sözünü ettiğimiz olay politikadır. 1986 yılına kadar kararlarında ekonomik gerçekleri önplana alan, ANAP Hükümetleri, bu yıl belki politika kaygısıyla, belki ülkenin bazı iktisatçılarından aldığı yanlış önerilerin etkisi altında ekonomik gerçeklerden uzaklaşan önemli politika değişiklikleri, ya da yanlışları yapmaya başlamışlardır.

Bu politika yanlışlarının en önemlisi, 1982 ve 1983 yıllarında sırasıyla % 25 ve % 30'a kadar indirilmiş ve 1986'ya kadar da fazla hızlanmamış olan enflasyona karşı savaşın bu yıl içinde gevşetilmiş olmasıdır.

En önemli ikinci politika yanlış, 1986'da temel hükümet politikalarından beri haline getirilen KİT'lerin özelleştirilmesi politikasına gereğinden fazla önem verilmesinin bir sonucu olarak KİT'lerde üretkenliğin, verimin ve karlılığın arttırılması amacı ile yapılan çalışmaların terkedilmiş olmasıdır. Özelleştirme politikasının uygulanmasında yabancı uzmanlara aşırı bağılılık ve gereken karar hızının kazanılamaması nedeniyle özelleştirmeden beklenen sonuçlar gecikmiştir. Yatırım emirlerini devletten alan, ancak yeni liberal faiz politikaları nedeniyle zorunlu yatırımların yüksek faizli ve kısa vadeli banka kredileri ile kaynaklamak zo-

runda kalan KİT'lerde karlılık düşmüş, 1984'te ulusal gelirin % 1,4 oranında kar sağlayan KİT'ler, 1980'lerin sonuna doğru ulusal gelirin % 5'ine yakın finansman açıkları vermeye başlamışlardır.

1988 yılında bunlara iki önemli ekonomik politika yanlışı daha eklenmiştir: Bunlardan birincisi, o yıl reel ücretlerin % 30-40 arasında yükselmesine neden olan yüksek ücret artışlarının verilmesidir. Bu yılın ikinci önemli ekonomik politika yanlışı, hızlanan enflasyonun yavaşlayacağı ümidiyle döviz kuru fiyatlarının enflasyondan daha yavaş arttırılması suretiyle, Türk lirasının A.B.D. doları karşısında % 50'ye yakın oranında değerlendirilmesidir. Uygulamaya konan bu iki politika yanlışı, iç talebi hızla körüklemiş, dışalımın hızla artmasına, dışsatımın yıllık artış hızının çok yavaşlamasına, ancak bu arada GSMH'daki yıllık artış hızının da artmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda, 1990'daki GSMH'da yıllık artış hızı son 40 yılın en yüksek düzeyine (% 9) ulaşmıştır. Ancak birkaç yıl önce GSMH'nın % 16'sına kadar yükselmiş olan dışsatım da 1990'da % 12 oranına gerilemiştir.

1991 yılında hükümeti devir alan SHP - DYP Koalisyon Hükümeti, önceki yıllarda ekonomik gerçeklerden uzaklaşmış olan bu uygulamayı sürdürmüştür. Hatta ANAP hükümetinden devraldığı ve benimsediği bu ekonomik politika yanlışına iki yeni ve büyük yanlışı daha eklemiştir. Bunlardan birincisi faiz oranlarının düşürülmesi, ikincisi İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın yersiz Devlet alım-satım işlemleriyle şişirilmesi olmuştur. Tüm bu büyük ekonomi yanlışlarının bir arada uygulanması sonucunda Milli gelirimiz oldukça yüksek büyüme oranlarına ulaşmış bulunmaktaydı: 1992'de % 6 ve 1993'te % 7. Koalisyon Hükümeti, bu yüksek büyüme hızları ile çok övünmüştür.

Ancak yukarıda özetlenen ve çok olumlu görünen bu gelişmeler olurken, ekonomi kara bulutlar içine girmiş ve bu kara bulutlar önceki dönemlerde olduğu gibi ekonominin geleceğini ipotek altına almıştır.

Şimdi olayın bu yönlerine bakalım.

Bütün yukarıdaki gelişmeler olurken ve dış borçlarımız 1991'de 45 milyar dolarken, 1993 sonunda 70 milyar dolara yükselmiştir. (1983 sonunda bu rakam 16 milyar dolardı), iç borçlar, 1991'de 90 trilyon TL'dan 1993'te 400 trilyon TL'sına, iç ve dış borçların milli gelire oranı neredeyse % 100'e yaklaşmış (Maastricht kararlarında bu oranın % 40'ın altında olması öngörülmüştür) ve finansal pazarlarda istikrar bozulmaya başla-

mıştır. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda fiyatlar önceleri hızla yükselmiş, yılbaşına doğru düşüşe geçmiştir.

Yıllık fiyat artışını % 10'nun altına indirmeye söz vererek Hükümet kuran Koalisyon ortakları, 1993'te fiyat artışlarının % 70'e çıkmasını önleyememişlerdir. Bu önemli başarısızlığın asıl nedeni korkunç düzeye ulaşmış kamu kesimi açıkları ve kendisinin akıl-dışı harcama savurganlığı olduğu halde hükümet hep önceki hükümetleri suçlamıştır.

Düşük kur ayarlamaları nedeniyle ithalat 1993'te 30 milyar dolara fırlarken ihracat bunun yarısına ancak ulaşmış ve dış ticaret açığı Cumhuriyet tarihinin rekorunu kırmıştır. 1993'e kadar olumlu giden dış ödemeler dengesi, ilk kez 6 milyar dolar açık vermektedir.

İşte ülke bu durumdayken ve koalisyonun "ekonomi çok iyidir" propagandaları sürerken, 1994 Ocak ayında uluslararası mali değerlendirme kuruluşlarının Türkiye ekonomisi konusundaki olumsuz raporlarından sonra serbest piyasada döviz fiyatları hızlı bir tırmanışa geçmiştir. Bu döviz fiyatı patlamalarından sonra Merkez Bankası, döviz fiyatlarını 26 Ocak'ta % 12,6 artırmıştır. Yıl başında 15000 TL. olan doların değeri, 17250 liraya yükseltilmiştir. Fakat dolar talebi fiyatın daha fazla artacağını göstermekteydi. Bunu frenlemek amacıyla Hazine ve Merkez Bankası faiz oranlarını büyük ölçüde artırdı. 1991'den beri devlet bonolarının faizleri düşük tutulmuş, 1993 boyunca % 85 civarında dalgalanmıştır. Hükümetin düşük döviz fiyatı - düşük faiz hadleri politikası, tam bir başarısızlıkla sonuçlanmış, ama bu arada Hazine'nin iç borçlanma yeteneği de zarar görmüştür.

Bankalar arasındaki gecelik fon pazarında uygulanan faiz oranlarının yıllık getirisi, % 1200'e kadar, Devlet Hazine Bonolarının yıllık getirisi de, % 130-140'a kadar yükselmiştir. T.C. Merkez Bankası gecelik faizleri yükselttilerek piyasadaki fon çekmek suretiyle dövize olan yüksek talebi kırmayı ve baskıyı hafifletmeyi hayal etmekteydi. Bu hayal gerçekleşmemiş, dövizler üzerindeki yüksek talep baskısı, bu yüksek gecelik faiz oranlarına rağmen süregelmiştir.

Hükümet son iki yılda banka mevduat faizlerinin düşük tutulması için baskılarını artırmış, ancak 26 Ocak'tan sonra tam ters yöndeki bir politika ile faizlerin yükseltilmesini bankalara önermiş ve gecelik fon pazarlarında bu yükselmeye itici güç katmıştır. Bankalar, hükümetin bu politikaları karşısında yürürlükteki kredilerin faizlerini tek taraflı ka-

rarlarla yıllık % 200'lere, % 350'lere yükselttiklerini müşterilerine bildirmişlerdir. Bu faizlerin ileride nasıl ödeneceğini düşünen pek yoktu.

Devlet Hazine Bonolarının son iki yılda faizlerini düşük tutarak, halkın ve bankaların bu bonolara 1990'da var olan yüksek talebini kısmış ve bu fon pazarını da Hazine için kullanılmaz hale getirmiştir. 26 Ocak'tan sonra tam ters yöndeki bir politika ile Hazine Bonolarının getirisi % 140'a kadar yükselmiştir.

T.C. Merkez Bankası, döviz piyasasında teereddütü ve istikrarsız bir "otur-kalk" politikası ile çok değerli döviz varlıklarını, dövize yönelen talebi fiyat yükselterek kısacağına, serbest piyasaya düşük fiyattan döviz satarak savurganca harcamıştır. Bazı yayın organlarınca "Ekonomik ihtilal" diye nitelenen 5 Nisan 1994 zam kararlarını izleyen üç gün içinde bu "dur-kalk" politikası, A.B.D. dolarının fiyatını 6 Nisan günü 40 bin liranın üstüne çıkarmıştır. 10 Ocak - 5 Nisan arasındaki dolar fiyatı artışı, % 270 (15 TL.'den 40 bin TL.'sına) olmuştur. Ülke çok hızlı enflasyonların fırtınaları içine hızla götürülmüştür. Sonunda Nisan başında A.B.D gezisi sırasında Başbakan, Uluslararası Para Fonu (IMF)'undan destek (Stand-by) anlaşması istemek zorunda kalmıştır.

Bu yüksek faiz politikasının iki yönde etkili olması hayal edilmekteydi: Birincisi, uygulayıcılarına göre bu politika Türk Lirası yatırımcılarına dolardaki yükselişten fazla gelir getirecek ve dolara gidecek talebi azaltacaktı. İkinci olarak yüksek faizlerin genel harcama eğilimini azaltıp bunun tasarrufları teşvik etmesi beklenmekteydi. Her iki uygulama da fiyat artışlarının dizginlenmesi anlamına gelmekteydi. Ancak bütün önleme ye Merkez Bankasının devamlı rezerv eritmesine rağmen, dolar fiyatı artmaya devam etmiştir. 16 Nisan 1994'te doların serbest piyasadaki fiyatı yıl başına göre yaklaşık 2,5 kat, Bankalar mevduat faiz oranları da yaklaşık % 20 artmış, kredi faiz oranları da % 100 dolaylarında artırılmıştır. İshayatının bu faiz oranlarını ödemesi olasılığı uzaktır; işhayatında çok önemli daralmalar ortaya çıkmış durumdadır. Bunun nereye gideceğini şimdiden kestirmek olanağı yoktur. Ama 1994 yılında ekonomimizin önemli bir bunalım yaşaması ve fiyat artışlarının üç rakamlı olması çok büyük bir olasılıktır.

1993 sonunda nominal vergi geliri artışları sağlayacak bir Vergi Kanunu T.B.M.Meclisinden çıkarılmış, ancak Bankalar Kurulu yetkileri ile artışı sağlayacak hükümlerin hemen hepsi geri alınmıştır. Hükümetin

çizdiği bu inişli çıkışlı politikalar, finansal pazarlarda büyük bir güvensizlik bunalımı yaratmış ve bu güvensizlik bunalımı, finansal pazarlardaki istikrarsızlığı arttırmıştır.

1994'ün ilk ayında ekonomimizin içine düşürüldüğü büyük kriz, aslında 1988'den beri ekonomi politikasında yapılmış önemli, ama çok basit hataların sonucudur. Ağustos 1993'e kadar iyi-kötü direnmeyi ve hızla gelişmeyi sürdüren ekonomi, neden birden bire çıkmazın içine düşmüştü? Politik nedenlerle bir yıla kadar uzayan sürelerle bekletilmiş KİT zamlarının 5 Nisan'a % 100'e varan oranlarda halkın sırtına birden bire büyük bir kurtarıcılık olarak tanımlayan ve bu önlemin uygulanmaması halinde "ülke batar" şantajını yapan Hükümetin ve ilgili çevrelerin bu krizin nedenleri ve ondan kurtulma çareleri konusunda değişik görüş ve uygulamaları vardır. Bu görüşler arasındaki en ilginç olanı, politikacılarımızın bunalımın nedenleri konusunda kabahati birbirlerinin üstüne atmaya çalışmalarıdır. Aslında yukarıdan beri özetlemeye çalıştığımız son 50 yılın uygulamaları göstermektedir ki, halka hoş görünmek isteyen (popülist) politikacılarımızın değişik hükümetlerce yapılan ekonomik politika yalınışları, o kadar birbirine benziyorlar ki! Şaşılacak olan, tüm bu deneyime rağmen, bunlardan ders alınmamış olmasıdır. Bundan önceki bunalımlarda da olduğu gibi, tüm politikacılarımız elbirliği ile çalışarak, aslında çok güçlü olan ekonomimizin yaratılan bu anlamsız çıkmaza girmesini sağlamışlardır.

Yukarıdaki açıklamalar, 1994 bunalımının gerçek nedenleri konusunda bazı ipuçları vermektedir: Halka hoş görünmek ve ondan oy koparmak çabasındaki politikacılarımız, devlet yönetimine gelir gelmez, aşırı bir harcama sarhoşluğu içine girmektedirler. Onlar, kendi taraflarına çıkarlar sağlamak ve bunun için Devletin bütün olanaklarını kullanarak, altın yumurtlayan tavuklarımız olan KİT'leri çalışamaz hale getirmekte, bu harcamaları sağlıklı kaynaklardan finanse etmek için fazla çaba göstermemekte ve sonunda kamu açıklarının artmasına ve enflasyonun hızlanmasına neden olmaktadır. Bu siyasal çarpıklık düzelmedikçe 1950'lerde, 1960'larda, 1970'lerde ve 1980'lerde ne olduysa, ekonomide 1994 başında da aynı şeyler olmaktadır. Ülkemizin en başta bu siyasal çarpıklığı düzeltmesi gerekecektir. Bu çarpıklığın düzeltilmesi çareleri, bu kitabı yazanların uzmanlığı dışındadır. Ancak bu alandaki çarpıklıklar, politikacılarımıza, siyaset ve toplum bilimcilerimize meydan okumakta ve düzeltilmeyi beklemektedir.

Bizim bu noktada yapabileceğimiz, ekonomik gelişmemizin bu çarpıklıktan zarar görmesini önlemek amacıyla, T.C. Merkez Bankası'nın, Devlet Planlama Teşkilatının ve Üniversitelerin, KİT'lerin, Hazine'nin ve ekonomi ile ilgili tüm kurumların bu politik çarpıklıktan etkilenmeyecek karar bağımsızlığı ile özerkliklerine kavuşturulmasının büyük bir gereksinim olduğunu söylemektir.

Ayrıca politikacılarımızı ve devlet yöneticilerimizi, bu büyük ekonomi politikası yanlışlarına getiren, önemli bazı ekonomik ve sosyal nedenler vardır. Onları da göstermemiz gereklidir: 1950-1977 arasında yıllık ortalama % 6.6 büyüyen ekonomimiz, 1980 ile 1993 arasında ancak yılda ortalama % 5 büyüebilmiştir. Neden ilk dönemde hızla büyümüştür ve neden dışa açıldığımız ikinci dönemde ekonominin hızı kesilmiştir? Yıllardan beri yaptığımız araştırmalara göre ilk dönemde yüksek hızla büyümemizin nedeni ile ikinci dönemde daha yavaş büyümemizin nedeni, tarım-dışı kesimlerde emeğin olması gerekenden daha fazla değerlendirilmesidir.

1980'den önce yayınladığımız bazı araştırmalarda, gelecek yıllarda ulusal gelirde bir gerileme ortaya çıkacağı gösterilmiştir ⁸ ve bu tahminler büyük ölçüde gerçekleşmiştir. 1980'den sonra tarım ve tarımla ilgili kesimlerde ücretlerin, tarım-dışı kesimlerdeki emek gelirlerinden daha hızlı artması, yani gelişmelerin normalleşmesi nedeniyle ulusal gelir yıllık artış hızının da azaltılması beklenmiştir. Ancak, dışa açılma ve liberal döviz kuru uygulamalarına rağmen, tarım kesimindeki gelirin görece yükselmesi gerçekleşmemiş ve gelişmeler normalleşme yönünde gitmemiştir. Buna karşılık, tarım-dışındaki büyüme hızının azalması, genel büyüme oranında bir azalma yaratmıştır. Oysa daha önceleri başlanmış olan tarım-dışı kesimlerdeki emek gelirlerindeki azalma eğiliminin 1989'dan başlayarak kırılması ve son koalisyon hükümeti döneminde tarımdışı kesimlerdeki ücret artışlarının görece olarak artırılması 1994 yılı başındaki bunalımın önemli nedenlerinden biri olmuştur. Günlük politika deyimiyle, politikacılar memurunu, işçisini, küçük esnafını ezdirmeyeceğim derken, bütün ekonomiyi bir uçurumun önüne getirmişlerdir. Kuşkusuz ekonomimiz belkemiği işçimiz, memurumuz ve küçük esnafımızdır. Keşke bunları ezdirmesek. Ama ne çare ki, ekonominin kanunları, doğa kanunları kadar güçlüdür. Ancak, ekonomideki bu çarpıklığın

8) Prof. Hatiboğlu, "An Unconventional Analysis of the Turkish Economy" a.g.e.

nedeni, daha çok politiktir ve bu nedenledir ki 1991'den sonra büyüme hızlarının artması da aynı gelişmenin sonucudur.

1994 krizinin temelinde, dış ticareti yapılamayan, dışarıya satılamayan hizmetlerden sayılan emek fiyatlarının, stratejik ve tayin edici bir konuma sahip olduğunun ekonomik uygulamalarda gözardı edilmiş olması vardır. Emek fiyatının belirlenmesinde ülkenin dışalım ile dışsatımı arasındaki farkın çok etkili olduğu kabul edilmelidir. (Bakınız ayırım XIII) Hemen tüm ekonomilerde dışalım, dışsatımdan çok fazla ise ve ülke bu farkı uzun yıllar sürdürebiliyorsa emek fiyatları yükselme eğilimine girecektir.

İşte 1989'dan sonra Türkiye'de olanların ve özellikle 1994 bunalımının belli başlı nedenleri budur. Yani dışalımların dış satımlardan yüksek bulunması olayının derininde de Türkiye'deki emek fiyatlarının yüksek tutulması olayı vardır. Kuşkusuz yüksek emek fiyatları, ülkenin dışarıya satılabilir mal ve hizmetlerinin maliyetini yükselttiği için, bir yandan dışsatımın artmasına engel olurken, öte yandan talep canlılığı yaratarak dışalımları artırmaktadır. Peki Türkiye yıllar yılı bu yüksek ithalat- ihracat farkını nasıl gerçekleştirebilmiştir? Bunun belli başlı nedenleri arasında bu dönemde Türkiye'nin ihracat gelirinden başka döviz gelirinin hızla artması olayı vardır: Dış borçlarımız 1983'teki 16 milyar dolar düzeyinden, 1993 sonunda 70 milyar dolara yükselmiş, işçi dövizlerinden, hızla artan turizmden, transit taşımacılığından, zehirli kaçakçılığından ülkeye her yıl 10 milyar dolar döviz girmiştir. Yüksek dışalımların neden olduğu yüksek döviz giderlerini karşılayacak kaynaklar bulunduktan sonra politikacılarımız ve devlet yöneticilerimiz işçi, memur, küçük esnaf gibi oy sayılarını temsil eden emekçilerimizin gelirlerini görelî olarak azaltmak gereğini duymamışlardır. Ekonomi böylece hızla gelişerek büyürken, dışalım talebinin artışından neden kaygı duyulsun?

Ancak, 1994 başında dışalım talebi o düzeylere gelmiştir ki dış borçlar, dış işçi gelirleri, turizm gelirleri, afyon paraları vb. farkı kapayamaz olmuş ve ekonomi bunalım içine girmiştir. XII. ayırımında 1994 Nisan'ını izleyen ay ve yıllarda olacaklar konusundaki tahminlerimizi sunacağız.

IX

UZUN DÖNEMDE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN GELECEĞİ

1994 yılı başında Türkiye ekonomisinin durumu iyi değildir; ama acaba ekonomimizin geleceği nedir? Bu soruyu iki başlık altında, yanıtlayabiliriz. Uzun dönemde ve kısa dönemde yanıtlayabiliriz. Bu ayrımda uzun dönemde Türkiye ekonomisinin geleceğine bakacağız. Kısa dönemde Türkiye ekonomisinin geleceği büyük ölçüde uygulanacak ekonomi politikasına bağlıdır. Bu konudaki görüşlerimizi daha sonraya bırakarak (Bakınız: Ayrım XII), önce uzun dönemde uygulanmasını gerekli gördüğümüz temel stratejileri sıralayalım.

Önceki ayrımlardaki bilgiler uzun dönemde, diyelim önümüzdeki 10-15 yıl içinde, ekonomimizin yıllık potansiyel büyüme oranının % 4-5 arasında tutulması gerektiğini düşünmemize neden olmaktadır.

Bu bilgiler içindeki ekonomik büyüme tarihimiz, zaman zaman (yaklaşık 10-15 yıl aralarla) ortaya çıkan ünlü ve çok tekrarlanan "İstikrar Programları" uygulamaları ve sonuçlarıyla ilgili araştırmalarımız, bundan daha yüksek büyüme hızlarına ulaşmayı ekonomizin gerçekleştiremediğini göstermektedir. Bu düzeyin üzerinde büyüme hedefleri uygulanmaya çalışıldığı dönemlerde, bir süre bu hedeflere ulaşılsa bile, sonunda ekonomimiz çok ciddi dış ödeme zorluklarına uğramakta, kamu kesimi finansman gereksinimi çok yükselmekte ve enflasyon dayanılmaz düzeylere fırlamakta, sonunda ekonomi, uzun dönemlerde yine de zorunlu olarak % 4-5 düzeylerinde bir büyüme hızını ancak gerçekleştirebilmektedir. Hızlı büyüme oranlarının birkaç yıl sonra ortaya çıkardığı ekonomik bunalımlardan kesinlikle kurtulmamız için ortaya çıkan "İstikrar Programları"nın çok yüksek sosyal, siyasal ve ekonomik maliyetlerinin

tanınması gerekmektedir.

Yılda % 4-5 arasındaki bir milli gelir büyümesi, oldukça iyi bir orandır. Batı'nın gelişmiş ülkelerine erişebilmek için bu büyüme oranlarını yetersiz bulan politikacılarımız, devlet yöneticilerimiz ve iktisatçılarımız vardır. Bu görüşlerin büyük gerçek payı da vardır. Ancak ne yapalım ki, gelecek yıllarda ekonomimizin daha yüksek büyüme hızlarını besleyecek olanakları yoktur. Bu gelir düzeyinde yaratılabilecek kaynaklarımız, daha yüksek büyüme hızlarını beslemek gücüne sahip değildir; para basarak sağlanan geçici yüksek büyüme hızları, kısa dönemde elde edilse bile, birkaç yıl sonra fiyat artışlarının ve döviz darboğazlarının yarattığı sorunlar, sonunda büyüme hızlarımızın çok düşmesine ve hatta bazı yıllarda ekonomimizin küçülmesine (eksi büyüme hızlarına) neden olmaktadır.

% 4-5 oranında bir reel büyüme hızını planlar ve bu hızın gerektirdiği harcamaları sağlıklı kaynaklarla finanseleyebilirsek, bir de bu büyümemiz nimetlerini yurttaşlarımıza iyi biçime dağıtabilirsek refahı ve huzuru artan bir ortamda yaşayabiliriz. En önemlisi de sık sık maliyeti yüksek bunalımları önleyebiliriz.

Bazı hallerde "neden yılda % 10 büyüyüp de bir an önce Batı'ya yakalamayalım?" sorusuna yanıt ararken, yukarıdaki görüşümüzü eleştirmeye çalışmak olanağı vardır. Ancak bu görüş bilimsel desteği yoktur ve iyi niyetli bir dilekten öte bir anlamı yoktur. Böyle bir olanağın elde edilebilmesini kuramsal bir uygulama alanında yıllarca aramış ve ancak ekonomimizin gücü içinde bu olanağı elde edememiş bulunuyoruz. Özellikle 1975'i izleyen 20 yıla yakın sürede daha büyük boyutlarda ortaya çıkan bunalımlarla ilgili deneyimlerimiz daha yüksek büyüme hızlarını olanaksız kılmaktadır. O yıldan sonraki ekonomik gelişme tarihimizin olayları bizi doğrulamaktadır.

Gelecek yıllarda yüksek oranda bir milli gelir yıllık artış hızına ulaşmamızı gerektiren pek çok etmen vardır:

1- Ülkemizde hızlı nüfus artışı (yılda yaklaşık % 2,5) her yıl iş pazarına gelecek emek gücünü, eski yıllara göre artırmaktadır ve önümüzdeki uzun yıllar bu yıllık nüfus artış hızının azalması beklenmemektedir.

2- Gelişen ve genişleyen eğitim nedeniyle iş gücünün kalitesinde her yıl düzelme olmaktadır ve her yıl bu olay hızlanmaktadır.

3- Ülkemiz 1980'li yıllardan sonra dışa dönmesi ve ekonomik organizasyonunda bununla birlikte gelen düzelme ve her çeşit dinamik etmenler ulusal gelir artış hızında artışlara sebep olmaktadır.

Ayrıca, ülkemizin 1990-1993 arasındaki yüksek büyüme hızlarına bakarak, iyi bir ekonomik yönetimle, bu yüksek büyüme hızlarının uzun yıllar sürdürülebileceği ve daha yüksek iç ve dış tasarruflarla bu yüksek büyüme hızlarının gerçekleştirilebileceği öne sürülmektedir. Ancak bu görüşlerin bilimsel desteği yoktur; ülkemizin uygulamaları içinde de ekonomik gerçekler bu görüşleri doğrulamamaktadır.

1- Eski yıllarda Türkiye ekonomisinin gelişmesinde ulusal gelirde tarım kesiminin azalmasının ve tarım-dışı kesimin hızla büyümesinin etkili olduğu kuşkusuzdur. 1950 yılında tarım kesimi ulusal gelirin % 45'ini oluştururken, 1993'te bu oran % 16'ya inmiştir. Bu dönemde tarım kesiminin yıllık büyüme oranı % 3 dolaylarında iken, tarım-dışı kesimlerin büyüme oranı yaklaşık % 8 olmuştur. Bu durumda ulusal gelirde tarım-dışı kesimin büyüme oranı ne kadar yüksek olursa milli gelir büyüme hızı da o kadar yüksek olacaktır. Bu matematik bir zorunluluktur. 1994'te tarımın ulusal gelirdeki oranı artık % 16'lara indiği ve toplam çalışanlarımızın hala % 50'si tarımda bulunduğu ve bu oranın artık eski gibi hızla azalması olanağı bulunmadığına göre büyümemize önemli etkisi bulunan bu etmen ortadan kalkacaktır; yani ekonomimiz aynı şartlarda daha düşük hızla büyümek zorundadır.

2- Türkiye'de tarım kesiminde çalışanların kişi başına gelirinin 100 olduğu kabul edilirse tarım dışındaki bu rakam, 500 olmaktadır. Yani tarım-dışı ile tarım arasında çok önemli gelir farkları vardır. Bu büyük fark dünyada eşsizdir. Aynı ülkede yaşayan iki sınıf vatandaşın gelirindeki fark böyle sürdürülemez. Farkın sürdürülmesi halinde son derecede olumsuz ekonomik ve sosyal sonuçlar ortaya çıkacaktır. İnsanlarımız artık bilinçlenmiştir. 2 gelir çeşidinin eşitlenmesi ise tarım gelirinin daha hızlı artması suretiyle gerçekleşemez. Çünkü tarımda üretimi artırmanın doğal ve teknik bir kısıtlaması vardır ve tarımdaki büyümeyi buna yılda % 3 üzerine zorlama olasılığı yoktur. GAP gerçekleştirilse bile dev sermaye yatırımları düşünüldünce bunun gerçekleştirilmesi 10 yıldan önce olanaklı değildir. Bunu % 4'e bile çıkarmak zordur. Öte yandan tarımda çalışan nüfusun azaltılması ise hiç olası değildir. Zaten tarımda çalışanları azaltmaya çalışmadan gerçekleşen şehirlere hücum dahi son

yıllarda altından çıkılması zor sorunlar yaratmaktadır. O halde aradaki fark, ancak tarım dışındaki büyüme oranını azaltılması suretiyle gerçekleşecektir ki, bu da toplam büyüme hızımızın azalması demektir.

3- Tarım-dışı nüfusun hızla artması ve şehirlerin büyümesi sonucunda altyapı hizmetlerine olan gereksinim ve bunları karşılamak için yapılacak yatırımların verimliliğinin kısıtlı olması, olayın üçüncü bir nedenidir. Nitekim bir taraftan nüfus yıllardan beri % 2,5 gibi çok yüksek oranlarda artarken diğer yandan köy nüfusunun şehirlere kayması, şehir nüfustaki artışı, nüfustaki genel yüksek artış oranını dahi çok yukarılarına çıkarmaktadır. Hızlı artan nüfusa 'okul, hastane, yol, konut, kanalizasyon vb. hizmetlerin sağlanması için büyük yatırımlara gerek vardır. Bütün bu yatırımlar kısa dönemde verimi az yatırımlar olduğu gibi bunların artması gerçekten verimli olacak yatırımları da kısıtlayacaktır.

4- Gelecek yıllarda ekonomimizin yıllık büyüme hızını sınırlayacak en önemli etmen, yukarıda da kısaca sözünü ettiğimiz dışarıya satılabilen ve satılamayan mal ve hizmet üretiminde, fiyatı belirleyen en önemli etmen olan emeğin değerlendirilmesi konusu ile ilgilidir. 1980'den önceki yıllarda Türkiye yurt dışına karşılaştırmalı üstünlüğü bulunan tarım ürünleri ve benzeri malları satmaktaydı. Tarım dışından dışsatım olanakları sınırlıydı. Hatta döviz fiyatları çok yüksek tutulsa bile 20-30 yıl önce tarım dışında satacak fazla bir şeyimiz yoktu. Bunu bilen ülke yöneticileri, döviz fiyatlarını düşük tutup ülke endüstrisini gümrüklerle koruyarak Türkiye'nin endüstrileşmesini sağlamışlardır. Bu tür bir ekonomi politikası, o yıllarda akılcı idi. Ne var ki, uzun yıllar uygulanan böyle bir ekonomi politikasının önemli ekonomik sonuçları vardı ve bu sonuçlar ülkemizde ve dünya'da fazla dikkat çekmiyordu.

Bu çok önemli olan olay ve sonuçları, kısaca açıklanabilir: 1980 öncesinde, zaman zaman ortaya çıkan oldukça hızlı enflasyonlara rağmen, döviz fiyatları uzun süreler düşük düzeylerde tutulmakta, tarım üreticisinin karşılaştırmalı üstünlükleri nedeniyle kazanması gereken doğal rantlar onlara verilmemekte ve bu nedenle tarım kesiminde çalışanların gelirleri, tarımdışı kesimde çalışanlara nazaran düşük kalmaktaydı. Bir bakıma tarımdaki emek gelirleri, en düşük yaşam düzeyinde tutulmaktaydı. Buna karşılık düşük tutulan döviz fiyatları nedeniyle dışsatımcıların getirdikleri dövizler, ucuz fiyatlarla tarımdışında çalışan işletmecilere verilmekte ve dışarıya satılan mallardan elde edilen rantlar, bu

yoldan tarım dışında çalışanlara aktarılmaktaydı. Uzun yıllar hızlı enflasyonlarla birlikte uygulanan sabit döviz kuru politikasının bir sonucu olarak tarımda çalışanların gelirleri, olması gerekenden düşük, tarım dışında çalışanların gelirleri olması gerekenden yüksek olmaktaydı. Bu olayı tarım-dışı kesimin daha yüksek bir hızla büyümesine ve genel büyüme hızının da olduğundan yüksek görünmesine neden olmaktaydı.

Görüşümüze göre Türkiye ekonomisinin 1950-1977 arasındaki ortalama % 6,6 gibi yüksek sayılan bir büyüme hızına ulaşması böyle açıklanmalıdır. 1980'den sonra, Türkiye ekonomisi artık yalnız tarım ürünleri satmakla gerekli dışalım gereksinimini karşılayamazdı; tarım dışında da satış yapma zorunluğundaydı. Bu amaçla döviz fiyatları 24 Ocak 1980'de iki katına yükseltildi (1 ABD doları= 47 TL'den 70 TL.'na) ve tarım dışı ürünler de dışarıya satılır oldu. Ne var ki tarım dışı ürünlerin dünya pazarlarındaki karşılaştırmalı üstünlüğü tarım ürünleri kadar değildi. Bunları satmak için emeğin bol olduğu ülkemizde emek fiyatları azalmak zorundaydı ve emek fiyatları azalınca da büyüme hızımız azalacaktı. Yukarıda değinildiği gibi 1980'de 13 milyar dolar olan dış borçların 1993 sonunda 70 milyar dolara çıkması, dış işçi gelirimiz, turizm gelirlerimiz, transit gelirleri, afyon gelirleri vb. nedeniyle dış alımları karşılamak için gerekli dışsatım bir miktar az olabilmekte ve bu da emek gelirlerimizin gereği kadar düşmesini engellemekteydi. Demek ki, gelecek yıllarda dışsatımın dışalımlarımızı destekleyecek düzeylere çıkarılması, emek gelirlerinin daha da azalması ve bu gelişmenin bir sonucu olarak milli gelirlerimizin artış hızının yavaşlaması girecektir.

İşte bunları yan yana getirince gelecek yıllarda milli gelirimizin yılda % 4-5 oranında artabileceği sonucuna ulaşılabilmektedir. 1994'ü izleyen yıllarda daha yüksek büyüme hızlarına ulaşılmasına çalışıldığı takdirde, 1989'dan sonra olduğu gibi enflasyon hızlanacak ve döviz darboğazı, 1994 başında karşılaştığımızı benzer bunalımlar tekrar yaşanacaktır. Bunalımın ortaya çıkmasında kuşkusuz politika yanlışlarının da payı vardır. 1986'dan beri yapılan ekonomik politika yanlışlarına yukarıda değinilmiştir. Kısaca KİT'lerin büyük ölçüde kaderlerine terk edilmesi, harcama kontrollerinin gevşetilmesi, enflasyonla savaşımın terkedilmesi, döviz fiyatlarının enflasyondan yavaş arttırılması sonucunda dışsatım artışının yavaşlaması ve dışalımın hızla artması gibi politika yanlışlarının 1994 bunalımının 26 Ocak'ta patlamasının önemli nedenleridir.

X

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜMENİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Ekonomik büyüme emek, kapital, doğal kaynakların miktarının çoğalması ve bunların verimliliğinin artması ile ortaya çıkmaktadır. Emegin büyümesi doğum-ölüm oranlarına, kapitalin büyümesi ülkede yapılan tasarruflara ve dış kaynaklara, doğal kaynakların artması bunların yenilerinin bulunup kullanılmasına bağlı bulunmaktadır. Verimliliğin, bir teknik ve bir de ekonomik yönü vardır. Teknik yön üretim araçlarının etkinliğinin artırılması amacına yönelmiştir. Bunu sağlamak için bilimdeki gelişmelerin işletmelere aktarılması gerekmektedir. Öyle ki teknikteki gelişme aynı miktardaki üretim araçlarıyla daha fazla üretimi mümkün kılmaktadır. Kapital ve doğal kaynakların birbiri yerine geçmekteki kolaylığı (iktisatçılar buna ikame oranı derler) ve büyük firmaların maliyetleri düşürme konusundaki üstünlükleri büyümeyi kolaylaştırmaktadır. Yıllardan beri yapılan araştırmalar göstermiştir ki, tekniğin gelişmesinin, bir ülkeden diğerine aktarılmasının ve bunun gerçek hayatta uygulanmasının belirli bir hızı vardır ve bunu fazla zorlama olanakları yoktur. Oysa üretimin artmasını belirleyen ekonomik nedenler daha ümit vericidir: Üretim yapan işletmelerin ve ekonominin genelinin fiyat ve pazarlardan gelen işaretlere uyma kapasite ve hızı oldukça yüksektir; tekellerin ortadan kaldırılıp pazarların işlemlerini önleyen engel ve kurumların ortadan kaldırılması ve ekonomik birimlerin ekonomiyeye olumlu yanıtları kalkınmayı hızlandırmaktadır.

Türkiye'de ulusal gelirimizin büyümesi çeşitli iktisatçılar tarafından araştırılmıştır. Özellikle kapital büyümesinin ekonomik gelişme üzerindeki etkisi çok kolay olduğu için araştırılmış fakat elle tutulur sonuç-

lar elde edilememiştir. Başka bir araştırma biçimi teker teker çeşitli üretim alanlarının (tarım, sanayi vb.) gelişme potansiyelinin belirlenmesi ve bunlardan ekonominin genel büyümesine gidilmesidir. Bu araştırmalar da hiçbir ipucu vermemiştir. Üçüncü bir araştırma biçimi ekonominin büyümesini belirleyen talepten gelen etmenlerin aranması olmuştur. Dördüncü bir araştırma biçimi, Türkiye ekonomisinin büyümesini makro modellerle araştırmak olmuştur. Bu araştırmaların çoğu yanlış sonuçlar vermiştir. Sonradan ortaya çıkan ekonomik gerçekler, bu araştırmaların beklentilerini doğrulamamıştır.

Türkiye ekonomisi ile ilgili olarak yapılan bütün araştırmalar ve iktisatçılarımızın beklentileri ekonomimizin yılda % 6'nın üzerinde büyüebileceği sonucuna ulaşmıştır. Bazı iktisatçılar ekonomimizin % 10 hatta % 18 büyüebileceğini savunmuşlardır. Türkiye ekonomisi konusunda araştırma yapanlar, gelişmelerin bunların en yüzeyinde olanlarını araştırmakta, derine gitmemekte, gidememektedirler.

Türkiye ekonomisini anlayabilmek için ulusal gelirin düzeyini ve bunun büyümesini belirleyen fakat literatürde bilinmeyen ek bir nedenin anlaşılmasına gerek vardır. Ulusal gelir, üretilen malların miktarı ile bunların fiyatlarına bağlıdır; üretilen malların miktarını bunların fiyatları ile çarpıp hepsini toplayınca ulusal geliri buluruz. Fiyatların sabit olduğunu kabul edince, ulusal gelirin artmasını üretilen miktarın belirleyeceği açıktır. Ne var ki, bütün sorun nisbi, göreceli fiyatların değişmesinden çıkmaktadır. Örneğin bazı fiyatlar sabit kalırken diğerleri artarsa hepsini nasıl sabit kabul edebiliriz, ya da bir ortalamasını alabiliriz? Örnek olarak ülkede yalnız soğutucu ve kumaş üretilirken ve soğutucu fiyatları kumaşa göre artarken, soğutucu ve kumaşa eskisi kadar üretim aracı kullanılıyorsa ya da bu malların üretiminde kullanılan üretim araçlarının birinin fiyatı diğerine göre artıyorsa, fiyatların sabit olduğunu kabul etmeye nasıl devam edebiliriz? İşte bu durumlarda bir referans noktasına gerek bulunduğu kuşkusuzdur.

Bu referans noktası dış pazarlara satılamayan malların fiyatları olarak belirlenebilir. Dışsatımı yapılamayan malların fiyatını bazı hallerde karşılıklı üstünlüğü en çok bulunan mallar belirler, bazı hallerde ise bunlar karşılıklı üstünlüğü daha az bulunan mallar üzerinden belirlenmektedir. 1980'lere kadar Türkiye'de dışsatımı yapılamayan malların fiyatını tarım malları belirlerken, 1980'lerden sonra artık bir ölçüde dışsa-

tımı yapılamayan mallar üzerinden belirlenmektedir. 1980'lere kadar Türkiyede dış satımı yapılamayan malların fiyatını tarım malları belirlerken, 1980'lerden sonra artık bir ölçüde dışsatımı yapılamayan mallar tarım ürünlerinden kopmuştur ve bu nedenle bu malların fiyatları daha düşük düzeylerde belirlenmektedir. İşte bu nedenle Türkiye'de gelişme hızı yavaşlamak zorundadır. Dışsatımı yapılamayan malların göreceli fiyatı, dış satımı yapılabilir malların fiyatına göre azalırsa ulusal gelirde bir azalma kaçınılmaz olmaktadır.

XI

TÜRKİYE EKONOMİSİNİN SORUNLARI

Türkiye ekonomisi büyüme açısından çeşitli sorunlarla karşı karşıyadır. Ülkemizin bu temel gelişme sorunlarıyla gelişme biçimi arasında yakın ilişkiler vardır ve sorunları anlamaksızın ekonomimizin büyüme biçimini anlamak olanağı yoktur.

1- ENFLASYON

Türkiye yıllardan beri bir enflasyon ülkesi olmuştur; 1973'te başlayan enflasyon, 1980'den beri düzeyini arttırmış ve % 50'nin üzerinde bir yıllık hıza oturmuştur. İktidara gelen bütün hükümetler bunu düşüreceğine dair vatandaşlarımıza beklentiler verdikten sonra bu alanda hiç bir şekilde başarı elde edememişlerdir. Genel olarak inanılmaktadır ki, yüksek enflasyonun nedeni yüksek kamu harcamalarıdır ve bu görüşte önemli gerçek payı vardır. Ancak yüksek kamu harcamalarının önlenemesinin de temel nedenleri vardır. Bu nedenler anlaşılmadan Türkiye'de enflasyonun nedeninin tam anlaşılması ve düşürülmesi olanağı yoktur.

1970'li yıllara gelinceye kadar, ülkemizdeki enflasyonist basılarla ilgili olarak araştırma yapanlar, enflasyonun parasal bir olay olduğunu kabul etmemişlerdir. Oysa son 15-20 yılda yapılan araştırmalar, ülkemizdeki enflasyon ile para miktarındaki artışlar arasında yakın bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu ilişki göstermektedir ki, para miktarını kısıtlayabilirsek enflasyonu yavaşlatabiliriz. Ancak bu noktada asıl etkili para miktarının hangisi olduğu üzerinde anlaşmak şarttır. Bu alanda, asıl etkili olan para miktarının, dolaşımdaki banknot miktarı olduğu son 10-15 yılın ekonometrik araştırmalarının ortak sonucudur. Olayı M1, M2, M3 ve benzeri para hacmi ölçüleri ile karıştırmadan, açık ve net ola-

rak kabul etmek gerekir ki, bu alandaki asıl etmen dolaşımdaki banknot miktarıdır. Çünkü tüm diğer para ölçüleri de, hemen tümüyle dolaşımdaki banknot miktarına bağlıdır.

İkinci olarak, para miktarının kontrol edilmesi çabaları, yıllar yılı bütün uğraşlara karşın başarılı olamamaktadır. Bu başarısızlıkta politikacılarımızın ve devlet yöneticilerimizin halka hoş görünme çabaları, önemli pay sahibidir. Ayrıca 1970'li yılların ortalarından sonra dolaşımdaki para miktarıyla enflasyon arasındaki ilişkiler de, eski yıllarda olduğu gibi yakın ve güçlü değildir. İşte bu ilişki ile ilgili olarak elde pek az araştırma vardır.

Sanıyoruz ki, bu gelişme ile 1980'den sonra ekonomimizin liberalleşmeye ve dünya pazarlarına açılmaya yönlendirilmiş olmasının önemli ilgisi vardır. 1980 öncesinde ülkemizde üretilen ve yurt-dışı pazarlarda satılabilen mallarla satılamayan mallar ve bunların göreceli fiyatları arasında belli düzeydeki ilişkiler fazla değişmeden korunabilir ve ulusal gelirdeki büyüme hızları da belirli düzeylerde tutulabilirdi. 1980'den sonra ekonomi politikasını yönetenlerin bu etmenlere tam egemen olması güçleşmiştir. 1980'den önce dışa satılamayan malların iç piyasadaki satış fiyatları artırılırken dışa satılan malların fiyatı düşük tutulabiliyor ve fiyatlar genel düzeyi gerektiğinden düşük düzeylerde tutulabiliyordu. Diğer bir deyişle 1980 öncesinde bazı malların fiyatları yükseltilirken, diğerleri düşük tutulabiliyor ve enflasyonist baskılar hafifletilebiliyordu. Oysa, 1980'den sonra bu olanaklar kısıtlanmıştır. Son yıllarda enflasyonist baskılar, sadece bu nedenle de artmaktadır. Ekonomimizin 1980'den sonra yurt-dışı pazarlara açılmasının önemli sonuçlarından biri de budur.

2- GELİR DAĞILIMI

Türkiye'de gelir dağılımının çok bozuk olduğu 1960'lı yıllardan beri yapılan araştırmalardan ortaya çıkan ortak bir sonuçtur. Hızlı enflasyon nedeniyle gelir dağılımının gittikçe bozulmakta olduğunu da bilmekteyiz. İktisatçılar tarafından yapılan kuramsal açıklamalar ve yayınların çoğu da doğrudur. Ancak gelir dağılımındaki bozukluğun en önemli nedeni kuşkusuz tarım kesimi ile tarım dışı kesimler arasındaki anormal gelir farklarıdır ve bu olay bizim buradaki görüşümüzün en önemli yanlarından biridir.

Geleneksel ekonomi kuramında (teorisinde) gelir dağılımı, marjinal

verimlilik teorisi ile açıklanmaktadır. Bu kavram yardımı ile olayların belli başlı boyutlarını görmek olanağı vardır. Ancak, son yıllarda yeni boyutlar ortaya çıkmakta ve bunlar son derecede önemli olabilmektedir. Gelir dağılımı bozukluğu son yıllarda yurt-dışına satılamayan malların değerindeki önemli artışlarla açıklanmaya çalışılmaktadır. Klasik iktisatçıların bölüşüm kuramını hatırlayalım: Bu kuramda bölüşümü belirleyen referans noktası, ücret fonu ve işçilerin minimum geçim düzeyidir. Uygulanan büyüme stratejisine göre yurt dışına satılamayan malların fiyatı belirlenmekte ve ülkenin toplam milli gelirinin diğer üretim araçlarına dağılımı (faiz, doğal kaynaklar geliri, rant benzeri) bundan sonra belirlenmekteydi. Diğer bütün gelirlere rant denebilecekti ve marjinal verimlilik kuralına göre bunlar doğal kaynaklar, kapital ve girişimciler arasında dağılacaktı. Ancak marjinal verimlilik olayının neo-klasik kurama göre bölüşümdeki etkisi artık azalmaktaydı. Artık ranta benzeyen, ya da klasiklerin ücret fonuna benzeyen bir gelir biçiminin bölüşümü söz konusu olmakta ve gelirin bölüşümü için kesin kurallar bulunmadığı için gelirler arasında önemli farklar ortaya çıkabilmekteydi. Bu görüşümüz doğruysa, bölüşüm teorisinde önemli değişiklikler yapılmalıdır.

Ekonomideki çeşitli malların fiyat oranlarını ekonomik etmenler belirlediği takdirde ortaya çıkacak üretim araçları gelirleri farklarını bunların arzında meydana gelecek değişiklikler düzeltecektir. Geleneksel kuram böyledir. Oysa ülkemizde bu mekanizmanın işlemesine olanak verilmemektedir. Eğer yurt dışına satılamayan malların fiyatları, bulunması gerekenden yüksek olursa ve özellikle dışarıya satılamayan mallar rant kazanır ise, emek fiyatları bulunması gerekenden daha yüksek olacaktır. Fakat öte yandan hızlı nüfus artışı nedeniyle emeğin arzından gelen baskılar vardır. Yani emeğin hem fiyatını artıran, hem azalmasını gerektiren etmenler birbiriyle karşılaşmaktadır. Bu durumda, beklenen sonuç karşılıklı güçlerin bir dengesiyle ortalama emek gelirinin bir yerlerde denge bulması değil, bazılarının çok, bazılarının az kazanmasından başka bir şey değildir ve Türkiye'de olaylar böyle olmuştur, böyle olmaktadır. Böylece geleneksel gelir dağılımı kuramı ülkemizin koşulları içinde büyük ölçüde geçerliğini yitirmektedir. Yeni bir gelir dağılımı kuramına gereksinim vardır. Buna da bizim görüşlerimizde bulmak olanağı vardır. Türkiye'de ücret ve kapital gelirinin her birinin kendi içinde ekonomik olmayan nedenlerle önemli farklılıklar göstermesini ancak yukarıda anlatılan görüşlerimiz çerçevesi içinde görmek gerekmektedir.

Bu konuda kuramı destekleyecek gözlemler de vardır: Ülkemizde faizlerin yükselmesi, bankacıların fazla karlar yapması, bölüşümün kapital geliri kazanan kesime dönmesi hep yukarıdaki teorinin bir beklentisinden başka bir şey değildir.

3- İSTİHDAM

Türkiye'deki resmi makamlara göre ülkemizdeki işsizlik, birçok Batı ülkelerinde olduğundan daha düşüktür. Kuşkusuz buna inanmak ola-nağı yoktur. Aslında Türkiye'de önemli düzeylerde işsizlik vardır ve bu gelecek yıllarda önemli ölçülerde artacaktır.

Türkiye'de işsizliğin açıklanmasında da görüşlerimiz son derecede yararlı olacaktır. Yukarıda marjinal verimlilik kuramının işlerliğini yitirdiği hallerde emek gelirlerinin değişik kesimlerde çok farklı olabileceği belirtilmiştir. Ücretler verimlilikle ilgili olmaksızın çok farklı düzeylere yükseltilebilmekte, ücret pazarlıklarıyla, rantların bir bölümü, işçilere verilebilmektedir. Böylece bazı kesimlerde yüksek düzeylere çıkan ücretler, bu kesimlerde istihdam düzeyinin azalmasına neden olacaktır. Denilebilir ki, ücretlerin düşük düzeyde bulunduğu kesimlerde istihdam neden artmasın? Artmaz, çünkü artması için ekonomide çeşitli malların üretim düzeyleri arasında bir denge bulunmalıdır. Oysa ülkemizde bu dengenin bulunduğu öne sürülemez.

4- DIŞ TİCARET

1980'li yılların başında Türkiye'nin doların gerçek değerini dünyanın hiç bir ülkesinde görülmediği kadar ve % 100 oranında artırması, daha önce dışsatımı yapılamayan malların satışını artırdığı için dış satımımız, ulusal gelirimizin % 4'ünden % 16'sına çıkabilmiştir. 1979 ile 1985 arasında dışsatımımız, 4 kat kadar artmıştır. Bu olağanüstü olay, yalnız devalüsyon düzeyinin yüksek olması ile açıklanamaz. Çünkü, doların reel değerinin artırılmadığı 1986-1992 arasındaki 6 yıllık dönemde de dış satımımızın artma katsayısı 2'dir. Ama dış satımın ulusal gelire oranı önceki dönemde % 16 iken, sonraki dönemde bu oran % 10'a düşmüştür. Bu gelişmeler, dışsatımı artırmanın yalnız bir kur düzeltme sorunu olmadığını göstermektedir. Bize göre Türkiye'de dışsatım aynı zamanda dışsatımı yapılamayan malların fiyatındaki düşüş ile de ilgilidir. O halde

7) Prof. Hatiboğlu'nun bu görüşleri öne süren "Türkiye Ekonomisinin Basmakalıp Olmayan Bir Analizi". İstanbul, 1978.

bundan böyle dışsatımımızı arttırmak istiyorsak, olaya bu açıdan bakmak ve gerçekçi kurla birlikte dışarıya satılamayan malların fiyatlarını düşürmek gereklidir.

Türkiyede döviz kurlarının düzeyi, devalüasyonun düzeyi konusunda yapılan inanılması güç ve cahilce görüşlerden etkilenecek yürümüş ve ülkemiz böylece düşük kur hızlı enflasyon uygulamalarıyla 1977-1980 ekonomik çıkmazına getirilmiştir. Bu uygulamalardan sonra düşük kur, hızlı enflasyon uygulamalarının ekonomiyi çıkmaza soktuğu artık öğrenilmiş olmalı ve bu yanlış gelecek yıllarda yinelenmemelidir. Ancak, 1990-1993 arasında bu büyük yanlış, yeniden ve ısrarla uygulanmıştır.

5- MALİ YAPI

1980'den önce dışa kapalı biçimde gelişen bankacılık sistemimiz ve finansal hizmetler tümüyle yurtdışına satılamayan hizmetler niteliğinde olduğu için, bu sistemin çalışma maliyeti diğer ticareti yapılamayan mallar gibi son derecede yüksek bulunmaktaydı. Bu verimsiz ve yüksek maliyetli sistemin, ekonomimizin dışa açılmasını engellememesi için iyileştirilmesi gerekmektedir. Bazı kısıtlayıcı gelişmeler bankacılık sisteminin ve sermaye pazarlarının niteliğinin değiştirmesine engel olmaktaydı. Bunu düzeltebilmek için ekonominin dinamiğinin anlaşılması gerekmektedir. Son yıllarda finansal pazarlarımız rekabete açılınca maliyetler azalmakta, verimler arttıkça ekonominin gelişmesine katkıları da artmaktadır. Finansal pazarlarımızın 1980'den sonra yurt-içinde ve dışında serbest rekabete açılmasının son yıllardaki ekonomik gelişmemizde önemli rolü vardır. 1994 bunalımının açılmasında da sistemin önemli katkıları olmalıdır.

6- KAMU EKONOMİSİ

Türkiye'de kamu ekonomisinin üç büyük sorunu vardır. Birincisi ekonomik rejim, ikincisi KİT'ler ve üçüncüsü harcamalara yetmeyen kamu gelirleridir. Bu sorunların her üçü de yukarıda anlatılanlarla ilgilidir. Yurtdışına satılamayan malların fiyatlarının belirlenmesinde devlet organları ve memurları karar vermekte ve bu fiyatları ekonomik gerekler belirlemezse, ekonomik rejim tümü ile bürokrasiye boğulmakta ve pazar koşullarından uzaklaşmaktadır. Dünya ülkelerinde, ekonomik rejimin bürokrasiye boğulduğu tüm hallerde ekonomik çıkmazlar yaşanmıştır; yaşanmaktadır. 1980 öncesinde ülkemizde olanlar, pazar güçleri yerine bürokratik kurallar geçmiş ve bunun yarattığı büyük verimsizlikler

gerçekleşmiştir. Oysa 1980'lerden sonra ülkemizde ticareti yapılmayan malların fiyatının belirlenmesinde pazar daha etkili olma yolundadır. Devletin ekonomiye etkisi zor ve pahalı olmakta ve ekonomiyi pazar koşullarından uzaklaştırmaktadır. 1994 başında henüz ekonomimiz bu sorunundan kurtulamamıştır. Büyük bir bürokrasiden arındırma (deregulation) reformunun yapılması, tüm kamu kesimi yetkililerine meydan okumaktadır. Bu konu ile ilgili olan KİT'lerin pazar koşullarına yönlendirilmesi ve özelleştirme ile ilgili olarak, son 10 yılda fazla bir sonuç elde edilememiştir. 1994 bunalımında, son yıllarda seçim endişeleri ile, uzun sürelerle baskı altında düşük tutulan KİT mal ve hizmet fiyatlarının önemli etkisi vardır.

Üçüncü sorun olan kamu gelirlerindeki sorun, daha çok harcamaların sınırlanmamasından kaynaklanmıştır. Ancak konunun dışarıya satılamayan mal ve hizmet fiyatlarının yüksekliği ile de ilgisi vardır. Bu tür mal ve hizmet fiyatları yüksek tutulunca, kamu gelirleri düşme eğilimi göstermektedir.

XII

TÜRKİYE EKONOMİSİNİN SORUNLARINI NASIL ÇÖZECEĞİZ?

Acaba ekonomimizin bu büyük sorunlarını nasıl çözeceğiz? Bizim görüşlerimiz yaygın görüşlerden farklıdır ve sanıyoruz ki, ülkemiz için daha geçerlidir.

Türkiye aydınları arasında bizim de katıldığımız bir konuda uzlaşma-consensus, görüş birliği vardır: Ülkemizde demokrasiden vaz geçilemez ve demokrasinin yerleşebilmesi için de gelir dağılımı düzeltilmelidir. Ancak, bütün bunları sağlayabilmek için bir kısıtlamayı (CONSTRAINT), bir önemli koşulu da gözden uzak tutamayız. Bu güzel amaca ulaşabilmek için, ülkemizde pazar mekanizmasının işlenmesi, kaçınılmaz bir önkoşuldur. Sosyalist bir yönetim ve bürokratik bir ekonomik rejimde demokrasinin yaşamayacağı son 10 yılın olayları içinde artık anlaşılmış olmalıdır. Şimdiye kadar hiçbir toplumda merkezde verilen kararlarla yönetilen bir ekonomi ile demokratik-siyasal rejim uzun süre birlikte yaşamamıştır. Pazar ekonomisi ile ülkemizdeki destekleme alımları politikalarını, yapılan birçok devlet yardımlarını ve sosyal harcamaları bağdaştırmak son derecede zordur. Ve özellikle geliri Türkiye kadar olan ülkelerde durum kesinlikle öyledir. ABD gibi dünyanın en zengin ülkesinde bile ekonomik sorunlar ortaya çıkınca ilk defa sosyal harcamalara el atılmaktadır. Almanya'da bile bizdeki birçok sosyal harcama lüks sayılır. Kısacası daha hakça bir gelir dağılımına yönelik önlemler pazar ekonomisinin işleyişine ters düşer. Hem ücretleri artıracaksınız, hem varlıklı kişilerin vergisini artıracaksınız, hem faizleri azaltacaksınız, hem büyümeyi hızlandıracaksınız. Peki ama bunları nasıl bağdaştıracaksınız?

İşte bunun olanağı yoktur. Bunların hepsini birden elde edebilmek için birbirleri ile çelişkilerini iyice ayarlama ile uyumlaştırmak (fine-tuning) zorunluluğu vardır.

Buraya kadar anlatılanlar göstermektedir ki Türkiye ekonomisinin uzun süreli büyüme kapasitesi-potansiyeli % 4-5 arasında bir yerlerde-dir. Bunu zorlama olanağı vardır; ama artırma olanağı yoktur. Asıl önemli olan, gelecek yıllarda ekonomimizin temel özelliklerinin ne ölçüde anlaşılıp, bu anlayışına göre ne ölçüde iyi yönetileceği sorunudur. O halde iki senaryo yapmak olanağı vardır. Birincisi, ekonominin gerçekle-rinin anlaşılıp buna göre iyi yönetilmesi senaryosu. İkinci senaryo eski yılların uygulanmasının sürdürülmesidir.

Ekonomimizin bugüne kadar olduğundan daha iyi yönetilmesi olası-lığı düşük bulunduğuna göre, bugüne kadar yapılanların sürdürülmesi halinde, sonuçlarının neler olabileceği tahmin edebilirler. Önce bu ikinci senaryoya bakalım:

1- Önümüzdeki 10 yılda ekonominin ortalama büyüme oranı % 2-3 aralarında bir yerde olacak; bunu daha yukarılara çıkarmak olanağı bu-lunamayacaktır. Bu oran kişi başına gelirin hiç artmaması demektir.

2- Şimdiye kadar yapılan ekonomi yönetimi ile enflasyonu düşür-mek hiç bir şekilde mümkün olmayacaktır. Bir süre sonra heperenflas-yonlar, ayda % 20-25 oranında fiyat artışları, ortaya çıkabilecektir.

3- Gelir dağılımı bozulmaya devam edip, zenginler zenginleştikçe fakirler fakirleşecektir.

4- İşsizlik dayanılmaz boyutlara yükselecektir.

5- Döviz fiyatları reel olarak fazla artmayacaktır.

6- 1980 öncesi ekonomik önlemleri hortlayacak, ekonomi daha fazla bürokrasiye boğulacak ve dışalım yine sorun olmaya başlayacaktır.

7- Dışsatımdaki artış önemli ölçüde yavaşlayacaktır.

8- Bankacılık karlı olmaya devam edecektir. Bankaların verdikleri ve aldıkları faizler arasındaki fark, bugünkü gibi yüksek düzeylerini ko-ruyacaktır.

9- Gayrimenkul fiyatları diğer fiyatlara göre daha fazla artacak ve gayrimenkul yatırımı büyük ölçüde karlı olacaktır.

10- Ülkede büyük sosyal huzursuzluklar ortaya çıkacaktır.

Temel inancımıza ve deneyimlerden çıkardığımız sonuçlara göre, yukarda birinci diye nitelendirdiğimiz, ekonominin iyi yönetilmesi senaryosu, ülkemizi huzura ve halkımızı mutluluğa daha kolay ulaştıracaktır. Bizim anlatmaya çalıştığımız görüşler iyi incelenir ve ekonomi buna uygun biçimde yönetilecek olursa, sanıyoruz ki, şu iyi sonuçlar elde edilebilecektir.

1- Ulusal gelir yılda % 4-5 oranlarında artacaktır.

2- Enflasyon giderek azalacak ve 5 yıl içinde % 10'un altına inecektir.

3- Gelir dağılımı düzelmeye başlayacaktır.

4- Gayrimenkul fiyatları genel fiyatlardaki artıştan daha düşük düzeylerde artacaktır.

5- Bankacılık ucuzlayacak, verilen ve alınan faizler arasındaki anormal farklar azalacak ve işadamları artık eskisi gibi yüksek faiz oranları ödemek zorunda kalmayacaklardır.

6- Reel döviz fiyatlarında az olsa bir miktar artış olacaktır.

7- Ücretler arasındaki anormal farklar azalacaktır.

8- İşsizlik yavaş yavaş azalacaktır.

9- Dışsatım her yıl düzenli bir biçimde artacak ve ülke gittikçe dünya ekonomisine daha fazla uyum sağlayacaktır.

10- Turizm inanılmayacak derecede gelişecektir.

11- Dış ve iç borçlardaki artışlar duracaktır.

Bütün bu iyileşmelerin gerçekleşmesi için görüşlerimiz çevresi içinde izlenecek ekonomi politika ile ilgili olarak kısaca şunlar söylenebilir:

1- Ekonomik devlet küçülmelidir. Bunun için geniş kapsamlı bir "bürokrasi azaltma" (de-regulation) programı uygulanmaya başlanmalı; KİT'lerin, Kooperatif Birlikleri ile Belediye işletmelerinin özelleştirilmeleri hızlandırılmalıdır.

2- Şehirleşme için gerekli altyapı dışındaki bütün altyapı yatırımları azaltılmalıdır.

3- Tarım ürünlerinin fiyatları ile tarım dışı malların fiyatlarının dünya fiyatlarına uyumu sağlanmalıdır. Bunun için destekleme alımları politikası, dünya pazar koşullarına uyumlaştırılmalı, tarım dışı kesimler, dünya rekabetine açılmalıdır.

4- Sendikacılığın aşırı gelişmesine ve verimlilik dışı ücret artışlarına kesinlikle engel olunmalıdır. Bu politika, sendikaların gelecekteki sağlıklı yaşamı için de zorunludur.

5- Bankalardaki mevduat faizi ile kredi faizi birbirine yaklaştırılmalıdır. Bunun için bankacılık sistemi, yurt içinde ve dışında serbest rekabete açılmalı, bankalar arasında zaman zaman gelişen tekelleşme eğilimleri, engellenmelidir. Bankaların, mevduat faizlerini düşük tutmak ve kredi faizlerini yüksek tutmak amacıyla aralarında anlaşma yapmaları kesinlikle yasaklanmalıdır.

6- Dış borçlanmalar yerine yabancı sermaye yatırımları özendirilmeli, dış borçların zaman içinde azaltılması ve milli gelirin % 40-50'si oranına düşürülmesi planlanmalıdır.

7- Enflasyonlar bu düzeylerdeyken, Borsa'daki hisse senetlerinin fiyat/kazanç oranları ortalama olarak, 10'un altında tutulmalıdır. Bunun için kamu kesiminin IMKB'dan hisse senedi alımları önlenmeli; özelleştirmelerin Borsa aracılığı ile yapılmasına özen gösterilmeli; KİT'lerin ve özel şirketlerin halka açılmaları özendirilmelidir.

8- Dış faizlerle iç faizler enflasyon oranlarının üzerinde tutulmalıdır.

9- Yıllık enflasyon hızları önemli ölçüde düşmedikçe KİT fiyatlarının uzun süreler değişmemesi politikası kesinlikle önlenmeli, fiyatlama kararları tümüyle KİT yönetimlerine terkedilmeli, fiyat kontrolleri ve döviz fiyatlarının düşük tutulması yollarına gidilmemelidir.

10- Bütçe denkliğinin sağlanması amacıyla vergi arttırmaları yapmanın bir yararı yoktur. Bu yönde alınacak sonuçlar sınırlıdır. Toplam vergi gelirinin milli gelire oranı, yıldan yıla çok az arttırılabilir. Bunun için vergi dışında yollar aranmalıdır. Devlet Bütçesi denkliğinin harcamaların kısılması yolu ile elde edilmesi daha kolay görülmektedir. KİT açıklarının önlenmesi için yönetimlerinin fiyat artışlarında serbest bırakılması ve onların kara geçmelerinin sağlanması gereklidir.

11- Teşvik politikaları kademeli biçimde azaltılmalıdır.

12- Para miktarı artışını (emisyon) bir önceki yılın enflasyon oranından bir kaç puan düşük tutulmalıdır.

13- Paranın yurt dışına giriş çıkışları kontrol edilmemelidir.

14- Gümrük vergileri kademeli olarak azaltılmalıdır.

15- Döviz fiyatları her yıl enflasyon oranının bir kaç puan üstünde tutulmalıdır.

16- Bu politikaların uygulanması ile başta memurların, işçilerin, küçük esnafın, serbest meslekte çalışanların gelirinde bir azalma olması kaçınılmazdır; bundan fazla endişe edilmemelidir.

Ekonomi yönetimindeki ilkelerin başında uygulanan her politikanın bir alıp-verme (trade off) işi olması gelmektedir. Yani bir şeyler alınırken bir şeylerin verilmesi gerektiği ve her alınanın bir maliyeti bulunduğu unutulmamalıdır. Halk dilindeki ifadesi ile ekonomi yönetimi "kırk katır ile kırk satır" arasındaki tercihler olarak düşünülmelidir. Bu nedenle ekonomi yönetilirken çok defa birbiri ile karşılaştırılamıyacak ölçülerle belirlenen alternatifler-seçenekler arasından en az zararlı olanların seçilmesi zorunlu olacaktır.

Politika, ekonomi yönetimi ile içiçe girmek zorundadır. Bunu görmezlikten gelemeyiz. Demokratik toplumlarda da diktatörlükle yönetilen ülkelerde de halkın bir sonraki seçimdeki oyunu kazanmak ve/veya kitle reaksiyonlarına neden olmamak, her ekonomik kararın amaçları arasındadır. Ne var ki, dürüst ekonomi yöneticisi ve politikacı bazı moral kısıtlamaları da unutmamalıdır. Bunun başında halka yüksek beklentiler verilmemesi gelir. Tabii hem yüksek beklentinin ne demek olduğunu, hem diğer moral kısıtlamaların (örneğin rüşvet almamak) ne olduğunu kesin çizgilerle belirlemek hiç de kolay değildir.

Türkiyenin önümüzdeki 10 yıl içinde büyüme hızının % 4-5 arasında bulunması zorunluluğunun bilincinde olmak (ekonominin potansiyeli ancak buna olanak vermektedir) gerekir. Ekonomi politikasının çerçevesi ve alınan kararların "trade off"u belirlenirken bütün önlemlerin buna göre değerlendirilmesi gereğini politikacılar ve devlet yöneticileri hatırd tutmalıdırlar.

Ekonomide çok önemli bir darboğaz çok defa hakkaniyetle verimlili-

ğın (equity versus efficiency) birbirinin tersi kararlara gerek göstermesidir. Bu gerçek karşısında tercihler yaparken verimlilik, bir istisna dışında ön plana alınmalıdır. Söz konusu istisna alınan kararların Türkiye'de gelir dağılımında en alt dilimde bulunan ailelerin gelirleride bir azalmaya neden olmamasıdır ve böyle olacaksa bunun devlet tarafından giderilmesidir. (Bunlar arasında en önemlileri, tarım kesimindeki fakir çiftçiler ile şehirlerdeki gecekondu sakinleridir.) Bu esastan yola çıkınca şu sonuç belirir: Son yıllardaki hızlı şehirleşme nedeni ile ortaya çıkan sağlık, eğitim, barınma, çevre kirlenmesi gibi sorunlara ne pahasına olursa olsun öncelik verilmelidir. Aynı şekilde istihdam düzeyini artırma, ne bahasına olursa olsun, gelir dağılımındaki hakkaniyet ilkesi nedeniyle en önde gelmelidir. Ancak, bütün bu önlemler alınırken harcamanın sağlıklı (enflasyona neden olmayan) bir kaynağının bulunması, en önemli ön koşuldur. Kaynağını düşünmeden politikacıların ve devlet yöneticilerinin kamu harcamalarını arttırma yarışına girmeleri, ekonomik sorunlarımızın temelindeki en önemli nedenlerden biridir.

XIII

TÜRKİYE EKONOMİSİNİN BASMAKALIP OLMAYAN BİR ANALİZİ VE 1994 BUNALIMI: ZORCA BİR ANALİZ

Türkiye ekonomisindeki 1994 bunalımının temel özellikleri ve nedenleri yukarıda açıklanmıştır. 1970'lerin bunalımı da 1994 bunalımına benzemekte ve daha önceki bunalımın değişik boyutları da açıklanmış bulunmaktadır (x). Bu açıklamalarda gösterilmiştir ki, 1970'lere gelindiğinde Türkiye ekonomisinde aşırı bir büyüme, yani ulusal gelir artışı olmuştur ve gelecek yıllarda bu ulusal gelirden bir geri gitme veya ulusal gelirin büyüme hızının azalması zorunluluğu ile karşılaşmıştır. Ancak, 1986'dan sonra yapılan ekonomik politika yanlışları, 1994 bunalımını yaratmıştır. 1980'lerde olduğu gibi, 1994 bunalımı da hala bayatlamış bilgilerle incelenir ve önlemler bu incelemelere dayatılırsa, yapılabilecek yanlışlarla Türkiye o kadar kötü günlere sürüklenebilir ki, bundan da en çok fakirlerimiz zarar görür.

Daha önce söylediklerimizi kısaca hatırlatalım: 1950 yılı ile 1975 yılı arasında Türkiye'nin milli geliri yılda ortalama % 6,6 büyümüştür. Ekonomimizin kaynakları ve uygulanan ekonomi politikaları yüzünden yüksek büyüme hızının sürdürülmesi güçleşmiş ve izleyen yıllarda büyüme hızı düşmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu sonucun nedenleri şöyle açıklanabilecektir: Türkiye ekonomisi 1980 öncesine tarım kesimi ile tarım dışı kesimden oluşan ikili bir yapıya sahiptir. Söz konusu dönemde yaklaşık olarak tarım kesimi yılda % 3 oranlarında büyümüştür. Tarım dışı ke-

(x) Bakınız: Zeyyat Hatipoğlu, "Au Unconventional Analysis of the Turkish Economy - Türkiye ekonomisinin basmakalıp olmayan bir analizi", İstanbul 1978.

simlerin büyümesi ise yılda yaklaşık % 8'i bulmuştur. Öte yandan tarım kesiminin 1950 yılında ulusal gelirdeki payı % 45 iken 1975'te % 28'e 1993'te de % 18'e inmiştir. Tarım dışı kesim daha hızlı büyümekte ve ulusal gelirdeki tarım payının azalmasına neden olmaktadır.

Demek ki büyümeyi iki olay belirlemektedir. Birincisi tarım ve tarım dışındaki büyümenin oranları ve ikincisi büyüme oranı daha yüksek olan kesimin ulusal gelirdeki payının artması. İşte bunların her ikisi bir arada 1950-1975 arasında büyümeyi % 6,6 oranında yükseltmiştir.

1978'den beri görülmüştür ki, tarım dışı kesimler % 8 yüksek bir hızla büyümeyi gerçekleştirilemez. Tarım dışı kesimin payını daha yüksek- lere götürmek gittikçe zorlaşmaktadır.

Bu söylenenlerin birincisini görmek kolaydır: 43 yılda % 45'ten % 18'e inen tarımın ulusal gelirdeki payının, bundan sonraki 40 yılda yeni- den azaltılması olanağı yoktur. Tarım-dışı kesim de ulusal gelirin % 55'inden, % 82'si düzeyine gelmiştir. Bu oranın da daha yükseklerle ta- şınması sözkonusu olamaz. Çünkü tarım dışı kesimlerin eskiden olduğu gibi yılda % 8 oranında bir büyüme hızını sürdürmesi olanağı yoktur. Bunu anlamak için tarımda ve tarım dışında çalışan kişi başına düşen ulusal gelire bakılmalıdır: Bu rakamlara göre tarımda kişi başına ortalama 100 lira gelir kazanılırken, tarım dışında yaklaşık 400-500 lira kaza- nılmaktadır. Bunun nedenleri açıktır: Tarım dışında tarıma göre daha fazla sermaye kullanılabilmekte, işçilerin eğitimi daha yüksek düzeylere çıkabilmekte, modern eğitim teknikleri kullanılabilmekte ve ekonomik organizasyon bu kesimde daha iyi durumda bulunmaktadır. Buna karşı- lık dünyadaki gözlemlere göre, bu nedenlerle tarım dışında kişi başına ortalama gelirler Türkiye'ye benzeyen ülkelerde tarımın 2-3 misli bulu- maktadır. O halde Türkiye'deki 4-5 misli fazlalık gerçekten yüksektir.

Türkiye nüfusu % 2,5 dolaylarında büyürken tarımda çalışan nüfus bütün bu dönem boyunca 9 milyon kişi dolayında değişmeden kalmakta, bütün çalışan nüfus artışı tarım dışına gitmektedir. Tarım dışında çalı- şan her yeni kişi de gelirini tarımdakine göre 5 misli artırmaktadır. Böy- lece tarım-dışı gelirdki % 8 artışın nedeni, tarım dışında işçilerin gere- ğinden çok kazanması olarak belirlenebilmektedir. Tarım-dışı gelirin ülkemizde olduğu gibi tarımdakinin, 5 katı değil de Dünya ortalamaları- na uygun olarak 2,5 katı arttığı varsayılarak yapılan hesaplamalar, milli gelirimizin 1975'te olduğundan % 30 daha az olması gerektiğini göster-

mektedir. 1950-1975 arası milli gelirleri bu varsayımla hesaplanınca, büyüme oranları yıllık % 4-5 düzeyine düşmektedir. Kuşkusuz bunlar varsayımlarla yapılan kaba tahminlerdir. Ancak, bu hesaplamalar tarım ve tarım-dışı kesimlerdeki büyüme hızı farklarının milli gelirin büyüme hızını tayin açısından önemli olduğunu göstermiştir.

1950-1975 döneminde tarım-dışı kesimler neden % 8 büyümüştü? Bunun nedeni, tarım dışı ve tarım kesimlerindeki kişi başına gelirler farkının büyük olması mıydı? Yoksa, tarım dışı kesimler % 8 büyüdüğü için mi, bu büyük kişi başına gelir farkları ortaya çıkmaktaydı? " Tavuk mu yumurtadan, yoksa yumurta mı tavuktan çıkar" tekerlemesine benzeyen bir ikilem.

Kuşkusuz 1980 öncesinde Türkiye ekonomisinin büyümesinin açıklamaları, bilinen teoriler (kuramlar) çerçevesinde yapılmıştır. Ama bu açıklamaların hiç biri, tarım kesimiyle tarım-dışı kesimler arasındaki bu yüksek kişi başına gelir farklarını açıklayacak kanıtlar vermemektedir.

Bu noktada 1978'den sonra olanlara bir kere daha bakalım. Türkiye'nin milli gelir artış hızı 1978'den sonra azalmaya başlamıştır. 1978'den 1980 yılına kadar yıllık milli gelir hızındaki azalmayı, dışalım ikamesi yıllarının kötü sonuçları, yokluklar ve politik kargaşalar sonucunda ortaya çıkan konjonktürel bir azalma olarak yorumlama olanağı vardır. Ama 1980 ile 1993 arasındaki büyüme hızı da eskisi gibi % 6,6 olmamış, hatta buna yaklaşmamıştır. Rakam ancak % 5'in yakınlarındaydı. 1980'de ülkemizin dışa açılmasından sonra, aksine milli gelir büyüme hızının artması beklenmeliydi. Alınan önlemler sonucunda yokluklar ve kuyruklar kalkmıştı. Eski yıllarda ekonomiye en çok zarar veren olay, yani dışalım noksanlığı artık söz konusu değildi. Ülke dünya rekabetine açılmıştı. Dışsatım, 1980'den 1993'e milli gelirin % 4'ünden % 16'sına çıkmıştı. Bunlar ekonomiye dinamizm kazandırmalıydı. Ekonominin makro dengeleri eski yıllarda olduğundan daha iyiydi. Yatırımların, tasarrufların milli gelire oranları, 1980 öncesi ortalamalarına göre yüksekti. Bütün bu beklentilere karşın 1980-1993 arasında ulusal gelir artış hızı yavaşlamıştı. Tarım dışı kesimler artak eskisi gibi % 8 değil, ortalama % 6-6,5 dolaylarında büyümekteydi.

1978'den beri yaptığımız araştırmalar, ekonomimizin ağırlığı, tarım kesiminden tarım dışına kayarken ulusal gelirin hızla büyüdüğünü göstermiştir. Buna karşılık tarım dışına geçişteki hızın azalmasıyla ulusal

gelirdeki yıllık büyüme hızının da azaldığı görülmüştür. 1975 yılında milli gelirin % 28'ini yaratan tarım kesininin payı, 1990'lara gelindiğinde % 17'ye inmiştir. Yani tarımdan tarım dışına kayma sürdürülebilmiştir. Ancak, 1975-1993 arasında büyüme hızı düşmüştür. Bu nedenle ulusal gelirin artış hızındaki azalmanın başka nedenleri vardır. Bu olayın iyice anlaşılabilmesi için yurt dışında satılabilir mallar ile satılamayan malların fiyatları arasındaki farklardan işe başlamak gerekmektedir.

Ekonomide yurtdışına satılabilir mallar ile satılamayan mallar arasında fiyat ve değer farkının varlığı kuramsal açılarından belirlenmekte ve uygulamadan çıkarılan sonuçlarla kanıtlanmaktadır. Bu incelemelerde, bir ülkede üretilen mallar, "dışarıya satılabilen" ve "dışarıya satılamayan" diye iki gruba ayrılmaktadır. Örnek olarak buğday, otomobil ve altın gibi, dünya pazarlarında her zaman satılabilen mallar, birinci grupta; saç traşı, tuğla gibi türlü nedenlerle dışarıya satılamayan mallar ikinci grupta toplanmaktadır.

Bu araştırmalar sonucunda gösterilmiştir ki, kişi başına milli gelir düşük olan ülkelerde, yurt-dışına satılabilen malların fiyatları, zengin ülkeler düzeyinde bulunma eğilimindedir. Aksine, yurtdışına pazarlanamayan malların (ve hizmetlerin) fiyatları kişi başına geliri düşük ülkelerde, zengin ülkelerde olduğundan çok daha düşüktür. Örnek olarak, buğday fiyatı, Londra'da ve İstanbul'da birbirine yakın iken, saç traşı Trabzon'da Londra'da olduğundan çok daha ucuzdur.

Araştırmacılar, bu sonucu kuramsal olarak da doğrular: Ülke dışına satılabilen mal ve hizmetler üretilirken daha iyi üretim tekniklerinin kullanılması, ikinci tür mallarda olduğundan daha kolaydır; ve daha zorludur.

Bu olay, yani dışarıya satılamayan mal ve hizmetlerin geliri düşük ülkelerdeki fiyatlarında görülen bu düşüklük, geliri düşük ve yüksek ülkeler arasındaki milli gelir karşılaştırılmalarını da güçleştiren bir sonuçtur. Zengin ve fakir ülkelerin milli gelirlerini karşılaştırırken, dışarıya satılamayan mallardaki fiyat düşüklüğü nedeniyle fakir ülkelerin gelirini bir katsayı ile çarpmak, gerekmektedir. Zengin ve fakir iki ülkenin milli gelir rakamlarını ortak bir para birimi (örneğin ABD Doları) ile belirlese bile bu düzeltmenin yapılması gerekir. Çünkü fakir ülkede ortak para biriminin, dışarıya satılamayan mallardan, fakir ülkelerde satın alınabileceği mal ve hizmet miktarı, zengin ülkelerde olduğundan daha

fazladır. Bu nedenle karşılaştırmayı yapabilmek için, fakir ülkelerin ortak para birimi ile belirlenen milli gelirini bir katsayı ile artırmak gerekecektir.

Bu nedenlerle bir ülkenin ekonomik büyüme hızını tam anlayabilmek için bu iki grup mal ve hizmetlerden ne kadar üretildiğini ve bunlar arasında ne tür bir göreceli fiyat ilişkisinin bulunduğunu incelemek şarttır.

Eskiden beri iktisatçılar, bir ülkede dışarıya satılabilen ve satılamayan mal ve hizmetler arasındaki göreceli fiyat farkları kavramını kanıtlamak için, birinci gruptaki mal ve hizmetlerin (A malları) tümüyle satılabilir; ikinci gruptakilerin (B malları) tümüyle satılamaz olduğunu varsaymaktadırlar. Ancak mal ve hizmetlerin bu oluşumu zamanla değişebilir; belirli bir zaman içinde satılamayan bir mal; zamanla satılabilir duruma gelebilir.

Örnek olarak, 1980'e kadar ülkemiz için türlü nedenlerle yurtdışında pazarlanamaz mallardan sayılan kumaş, 1980'de dolar fiyatı artırıldıktan sonra dışarıya satılabilir bir mal olmuştur.

Bu nedenle gözlemlerden şu sonucu çıkarabiliriz:

Bir ülke yalnız, diğer ülkelere nazaran göreceli olarak daha verimli olarak üretebildiği malı diğer ülkelere satıyorsa, bu malın diğer ülkelerde satılabilmesi için fiyatının uluslararası pazarlarda rekabet üstünlüğüne sahip olması (karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olması) ve fiyatının oldukça düşük bulunması gerekecektir. Buna karşılık aynı ülkenin iç pazar için ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatları, dış pazarlarda rekabet etmek zorunda olmadıkları için göreceli olarak yüksek olacaktır. Ancak, eğer bu ülke daha az verimlilikle ürettiği malları da dış pazarlarda satabiliyorsa, iç pazar için ürettiği mallarda bile fiyatlar düşük kalacaktır.

Yukarıdaki sonuçları bir örnekle açıklayalım. Değişik gelişmişlik düzeyindeki üç ülkeyi ele alarak, şunlar söylenebilecektir:

Birinci ülke Suudi Arabistan olsun. Bilindiği gibi Suudi'de çok bol petrol yatakları vardır ve bu ülke dünya fiyatları ile fazla miktarda petrol dışsatımı yapabilmektedir. Bu ülkenin yıllık petrol satışı gelirinden işçi ücretleriyle petrol işine yatırılan sermayenin faizini (bu rakam dünyada kazanılan faize eşit olmalıdır) düşünce, geri kalan para burada kazanılan rantları gösterecektir. Bu ülke aynı zamanda her çeşit ticareti

yapılabilir malları yurt dışından almaktadır. Diyelim burada yalnız ticareti yapılamayan mal ve hizmetler üretilmemektedir. Acaba bunların fiyatı ne olacaktır? İlk bakışta görülür ki, petrol satışlarından elde edilen rantlardan dışalım giderleri ile dış varlıklara yatırılan paraları düşecek olursak geri kalan bölümün hepsi ticareti yapılamayan mallara ve hizmetlere harcanacaktır. İşte ülkede kalan hasılatı, ülkede çalışan kişilerin sayısına bölünce ülkede ticareti yapılmayan malların fiyatını buluruz. Burada görülüyor ki, Suudi'de ticareti yapılmayan malların nisbi fiyatları, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi verimliliklerin birbirine bölünmesiyle elde edilen oranların karşılaştırılması ile elde edilemeyecektir. Her ne kadar Suudi'de ticareti yapılmayan malların değerini karşılaştırmalı üstünlüğü bulunan mallar belirlerse de, bu ülkede karşılaştırmalı üstünlüğü bulunmayan mal hiç üretilmiyorsa, bu etki tam hesaplanamayacaktır. Yani bu ülke karşılaştırmalı üstünlüğü bulunmayan malların ne kadar fazlasını ithal ederse, emeğe talebi ve emeğin yani ticareti yapılmayan malların değeri, o kadar az olacaktır.

Şimdi Suudi'nin tam aksi durumdaki bir başka ülke düşünelim. (Örneğin 1980 öncesindeki Türkiye). Diyelim ki, bu ülkede tarımda karşılıklı bir üstünlük vardır, fakat tarımın dışsatım kapasitesi sınırlıdır. Tarım üretimini artırmak mümkün olmayabilir; artarsa maliyetler artabilir veya bu ülkenin ürettiği tarım ürünlerini daha fazla satmak için dış ticaret olanaklarının çok bozulması gerekebilir. Bu durumda varsayalım ki, ülke dışsatımını fazla artıramayacağı için, karşılaştırmalı üstünlüğü bulunmayan malları kendisi üretecektir. Bu türden mallara B malı diyelim. (Karşılaştırmalı üstünlüğü bulunan mallara A malları diyorduk.) B mallarının maliyeti emek maliyetine (sermaye maliyetini, ya da faizi bir tarafa bırakalım; ya da her üretim alanında aynı faizin kazanıldığını varsayalım) eşit olacağına göre karşılaştırmalı üstünlüğü bulunan alanda emek maliyetleri bunun kadar olmak zorundadır. Çünkü, A malları üretenler, B malı ve dışsatımı yapılamayan mallar satın alacakları zaman bu maliyeti ödeyeceklerdir. A mallarını satmak için belirlenen döviz kurları, o düzeyde olacaktır ki (ister döviz kurlarını devlet belirlesin, ister döviz kurları pazarlarda arz ve talebe göre belirlensin) buna göre ortaya çıkan hasılat, A ücretlerine ilk durumda (Suudi örneği) olduğu gibi bir rant vermeyecektir. (Döviz kurlarını artırıp A malı dışsatımını özendirerek olanağının bulunmadığını varsaydık.) Bu durumda demek ki, dışsatımı yapılmayan malların değerini, A malları belirleyecektir. Yani

bunların fiyatı karşılıklı üstünlüğü bulunan malların fiyatı kadar olacaktır. Bu yüksek bir fiyattır.

Üçüncü olarak 1980 sonrasındaki Türkiye'yi örnek alabiliriz. Varsayalım ki daha önce karşılaştırmalı üstünlüğü bulunan A malından yapılacak dışsatım, ülkenin en az dışalım gereksinimini karşılayamaktadır. Bu nedenle karşılaştırmalı üstünlüğü az olan ve karşılaştırmalı üstünlüğü az olan ve B malı olarak belirlenen malları da satmak gerekecektir. Bu durumda A malları rant kazanacaktır. Kuşkusuz kazanılan rantlar ile dışsatımı yapılamayan mallar talep edilecektir; ama bunların fiyatının artmasına olanak yoktur. Bunun ilk nedeni ülkede dışalımın artmış olması yani B mallarına gidecek talebin azalmış olmasıdır. İkinci neden, aynı emek maliyeti ile dışsatımı yapılamayan B mallarının üretilip satılmakta olmasıdır. Bu nedenle ya bunların fiyatı artmayacak veya artarsa B mallarını satmak için paranın dış değerini daha fazla düşürmek gerekecektir. İşte bu durumda, dışsatımı yapılamayan malların fiyatını, B malları fiyatının belirlediğini söyleyebiliriz.

Şimdi bu genel açıklamadan yola çıkarak Türkiye'nin 1980 öncesi ve 1980 sonrası durumuna bakalım.

1980 öncesi yıllarda Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğü tarım mallarındaydı. Döviz fiyatlarını ancak tarım mallarını satacak düzeyde tutunca, tarımdışı malların dışa satılması bir tarafa bunların üretilip dışalım malları ile yurt içinde rekabet etmesi olanağı bile bulunmamaktaydı. Bunların üretilmesi için ekonominin dış ülkelere karşı korunması, yani dışalım ikamesine dayanan bir ekonomi politikasının izlenmesi zorunluydu. Türkiye de böyle yaptı. Ancak bu politikının uzun yıllar uygulanması, tarım-dışı kesimlerin büyümesini olumlu yönde etkilemekteydi.

1980'den önce bu politikanın uygulanması sonucunda tarımdışı kesim % 8 büyümekte ve tarım dışındaki emeğe yüksek ücretler ödenmekteydi. Bu da bir tür "rant" idi. Bu olayın etkisi ile 1980 yılından sonra tarımdışı kesimlerdeki büyümenin % 6-6,5'a düştüğünü bir örnekle daha iyi açıklamak olanağı vardır.

1980'li yıllardan sonra Türkiye dışa açılınca tarım dışındaki malları dışarıya satmak zorundaydı. Tarımda yeterli derecede ürün bulunmamakta veya tarımda üretimi artırmanın maliyeti, dışsatımı engelleyecek kadar yüksek bulunmaktaydı. Tarım dışı malların dışarıya satılabilmesi

için 1980 ile 1984 arasında Türk Lirasının gerçek değerinin yaklaşık yarısına indirilmesi gerekmiştir. Acaba bu durumda tarım dışında üretilen mallardan hangisi dışarıya satılacaktı? Bu soruyu cevaplandırmak için olayları basitleştirelim ve diyelim ki tarım dışında iki mal bulunmaktadır. Biri kumaş ve diğeri soğutucu olsun. Kumaş Türkiye'de nisbeten fazla bulunan emek yoğun bir maldır; soğutucu ise sermaye yoğun bir maldır. Ayrıca kumaş üretimi tekniği yabancı ülkelerdeki tekniğe daha yakındır. O halde devalüasyondan sonra satılması olasılığı daha fazla olan mal, kumaştır.

Bu durumda Türkiye geleneksel tarım ürünlerine ek olarak kumaş dışsatımı yapıp, soğutucu dışalımını yapacaktır. Bu alışveriş sonucunda Türkiye ile dış dünyadaki kumaş ve soğutucunun göreceli fiyatları biri birine yaklaşma eğilimi gösterecektir. Çünkü Türkiye'de emeğin bol girdiği kumaş daha çok ve kapitalin fazla girdiği soğutucu daha az talep edilip üretilcektir. Bunun bir sonucu olarak emek fiyatı artıp kapitalin fiyatı azalacak, bir yandan göreceli olarak fiyatı artan kumaşın daha çok üretilip, göreceli olarak fiyatı azalan soğutucunun daha az üretilmesi ise, ulusal gelirin artmasına neden olacaktır.

Neo-klasik dış ticaret kuramının temeli de budur. Ne var ki, 1980'li yıllarda bu kuram (teori) Türkiye'de uyulanamazdı. Bunu anlatabilmek için Türkiye'nin yalnız petrol dışalımını yaptığını varsayalım. 1980'li yıllardan önce yalnız tarım ürünlerinin dışsatımı sonunda Türkiye'nin petrol talebi karşılanamamaktaydı ve bu nedenle tarım dışından dışsatım yapılmaya başlanmıştır. 1980'den sonra dışsatımımız arttı, ama bununla yalnız petrol dışalımını yapılabilmekteydi. Yani dışsatım gelirimiz hem petrol, hem de soğutucu dışalımını yapmaya yetmemekteydi. (Bunlar Türkiye'nin 1980'den sonraki gerçekleridir) Bu durumda kumaş fiyatları dış pazara uyum sağlayabilmek için düşerken, soğutucu fiyatları düşmemekte, ya da emek kapitale oranla düşmektedir. Demek ki hem kumaş fiyatları soğutucu fiyatlarına göre düşmüştür, hem ülke büyüyen kaynaklarıyla eskisine oranla fiyatı düşen maldan üretmek durumundadır. İşte bu durumda gösterilebilir ki ulusal gelir büyümesi azalacaktır. Şimdi bunu çok kaba bir örnekle anlatalım.

Varsayıyoruz ki tarım dışında yalnız kumaş ve soğutucu üretilmektedir. Kumaş ile soğutucu arasındaki fiyat oranı yani Ps/k bir iken yukarıda analtılan nedenlerle şimdi iki olsun. Yani bir soğutucu alabilmek

için şimdi 2 kumaş verilsin. Varsayıyoruz ki üretim araçları artıyor. İki olasılık düşünelim. Birisi bunların hepsiyle soğutucu üretmek, diğeri kumaş üretmektir. Bunun sonuçlarını anlamak amacıyla aşağıdaki tabloya bakalım.

İlk Durum	Kumaş Üretimi				Soğutucu Üretimi			
	Artınca		Artınca		Artınca		Artınca	
	PO	QO		P1	Q1		P1	Q1
Soğutucu	200	100	Soğutucu	200	100	Soğutucu	200	100
Kumaş	200	100	Kumaş	100	100	Kumaş	100	100

PO ve QO ilk dönemdeki fiyat ve miktarları,

P1 ve Q1 ikinci dönemdeki fiyat miktarları gösterir.

Bu durumda gelir büyümesinin hangi düzeylerde bulunduğunu belirlemek için Paasche (x) yönetimiyle bunu hesaplayalım. Paasche yönetiminin formülü şöyledir.

$$\frac{\sum P_1 Q_1}{\sum P_1 Q_0}$$

Burada P1 ikinci dönemdeki fiyatları, PO birinci dönemdeki fiyatları, Qo birinci dönemdeki üretim miktarını ve Q1 ikinci dönemdeki üretim miktarını gösterir. Σ toplamaları ifade eder. Şimdi bu üretim artışları sonucunda gelir artışının ne olacağını hesaplayalım.

Eğer kumaş üretimi artmışsa hesap şöyle olur:

$$\frac{(200 \times 100) + (100 \times 100)}{(200 \times 100) + (100 \times 100)} = 1,033$$

Yani gelirdeki artış % 3,33 olur. Diğer yandan soğutucu üretimi artsaydı gelir artışı şöyle olacaktı:

(x) Paasche miktar indeksi iki dönem arasında üretilen miktar artışını gösteren indekslerden biridir. Bu indeks yardımıyla göreceli fiyatların değiştiği durumlarda milli gelir artışının ne düzeylerde bulunduğunu görürüz.

$$\frac{(200 \times 110) + (100 \times 100)}{(200 \times 100) + (100 \times 100)} = 1,033$$

Yani gelir artışı % 6,66 olacaktır.

Olay son derece açıktır. İşte Türkiye'de dışa açılmadan sonra ulusal gelirdeki azalmanın yani tarım dışı kesimlerdeki büyümenin % 8 yerine % 6,5 olmasının nedeni budur. Türkiye dışalımını karşılamak için göreceli fiyatı ucuzlayan malları daha fazla üretmek zorunda kalmışken, dışalımını ikame eden malları da üretmeye devam edecek olursa ulusal gelir artış hızı azalacaktır. Bununla birlikte 1988'den sonra turizm, taşımacılık gibi görünmeyen kalemlerdeki ve dış borçlardaki artışlar bu azalmayı frenlemiştir. Bu durumda bir yandan dışarıya satabileceğimiz malların temelini oluşturan emeğin pahalılaşmasına neden olurken öte yandan olması gerekenden yüksek gelir düzeyleri, yüksek ithalat talebi yaratarak büyük dış ticaret açıkları ortaya çıkarmıştır. Yine bu kitapta açıklandığı gibi enflasyon, işsizlik, kötü gelir bölüşümü, kötü işleyen mali sistemimizin vb. temelinde bu gelişmeler vardır.

XIV

ÖZETLE 1994 EKONOMİK BUNALIMININ NEDENİ VE ÇÖZÜMÜ

Yukarıda anlatılanlar ile 1994 ekonomik bunalımı arasındaki ilişkiler iyi incelenmelidir. Yukarıdaki analiz, Türkiye'de gelişme hızının azalma eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. Zaman zaman ortaya çıkan işçi gelirleri, turizm gelirleri, dış borçlanmalar ve diğer döviz gelirleri, bu azalma eğilimini gizlemektedir. Bu tür döviz gelirindeki artışlar nedeniyle, dışsatım gelirinin sınırlı olduğu dönemlerde bile yüksek dışalım yapılabilmekte ve milli gelirimiz de zaman zaman yüksek düzeylerde gelişebilmekteydi. 1990-1993 arasında da önceki benzer dönemlerde olduğu gibi, çok yüksek gelişme hızları görülmüştür.

Böyle geçici sürelerle yüksek gelişme hızları görülmekle birlikte sonunda darboğazlarla karşılaşılan ekonomilerin yukarıda açıklanan nedenlerle kısa sürede darboğazlara girmesine iktisatçılar yeni bir ad bulmuşlardır: "Dutch Disease - Hollanda Hastalığı" (x). İlk kez Hollanda'da gözlemlenmiş olduğu için bu adla anılan hastalık, ekonominin temelinde kendi gücüyle gerçekleştiremeyeceği yüksek oranlı gelişme hızlarına geçici nedenlerle ulaşan ekonomilerde, yüksek gelişme hızlarını izleyen önemli gerileme dönemlerinin yaşanması biçiminde tanımlanabilecektir. Bu hastalığın nüksettiği ülkelerde zaman zaman yüksek gelişme hızlarının yarattığı geçici refah dönemleri yaşanmakta, ama temel ekonomik güçler, ülkeyi yeniden kaldırabileceği gelişme hızlarına geri çekmekte, ama bu geri dönüş yüksek maliyet bedellerinin ödenmesini gerektirmek-

(x) Sachs, J. ve Larraine, B., Macroeconomics in the Global Economy, New York 1993, Sayfa 657-688.

tedir.

1989-1993 arasında Türk Ekonomisi, 1986'dan beri yapılan ve yukarıda açıklanan önemli ekonomi politikası yanlışları ve ekonomimizin temel özelliklerinin eksik anlaşılması nedenleri ile böyle hastalıklı bir dönemden, bir "Lale Devri"nden geçmiştir. Bu dönemde geçici nedenlerle yaratılan dışalım olanakları, yüksek ücret politikasıyla desteklenen canlı bir taleple karşılaşmış, yüksek gelişme hızlarıyla ekonomide yüksek tüketim biçiminde ortaya çıkan bir "Lale Devri" yaşanmıştır. Ancak yukarıdan beri anlatmaya çalıştığımız 1994 bunalımı da bu geçici mutluluklar nedeniyle patlamıştır.

Ocak-Mart 1994 döneminde ekonomimizin tıkanıdığı görülmüş ve 5 Nisan 1994'de ülkemizin kaçınıcı "İstikrar Programı" basına açıklanmıştır. Bu program özetle şu çözümleri getirmektedir:

1- 1989-1993 döneminde GSMH'nın % 16,3'üne kadar yükselmiş olan kamu açıkları 1993 yılında iç borç, ana para ve faiz geri ödemelerinin devletin toplam vergi gelirinin % 104'üne ulaşmasına neden olmuştur. Önlem alınmadığı takdirde bu ödemeler, 1995 yılında vergi geliri toplamının % 150'sine, 1996 yılında da % 250'sine yükselecektir. Bu durumun sürdürülmesi, ülkeyi "Hiper Enflasyona" götürülebileceği için önlenmelidir. Bunun için hükümet şunları önermektedir:

a) Konsolide bütçe açığı azaltılmalıdır.

1994 Yılı Konsolide Bütçe açığı 192 trilyon TL. olarak uygulamaya konmuştur. Ocak-Mart döneminde ortaya çıkan faiz, döviz fiyatı artışları ve fiyatlardaki yükselmeler, bu açığın en az iki katına çıkması tehlikesini yaratmıştır. Bu nedenlerle hükümet, Konsolide Bütçe Açığını 96 trilyon TL.'sına indirmeyi ön gören harcama tasarrufu ve gelir artışı önlemlerini önermiştir. Yıl sonuna kadar 31 trilyon TL'sı harcama tasarrufu ile 65 trilyon TL. vergi geliri artışı yapılması öngörülmüştür. Tasarruf önlemleri uygulanmaya konmuş, vergi geliri artışlarını sağlayacak kanun değişiklikleri T.B.M.M.'ne sunulmuştur.

b) Döviz fiyatları, enflasyon hızıyla uyumlu biçimde tutulmalıdır.

Hükümet açıklamasına göre, 1993 yılında Türk Lirası, yabancı paralar karşısında, 1988'e nazaran % 22 oranında daha değerli hale gelmiştir. (Bizim hesaplamalarımızda bu oran % 35 dolaylarındadır.) Diğer bir deyişle 1994 sonunda döviz fiyatları diğer mal fiyatlarına nazaran % 22

oranında düşük tutulmuştur. 1989-1993 dönemindeki bu düşük döviz fiyatları uygulaması, 1993 yılında dışalım toplamını dışsatımın yaklaşık iki katına yükseltmiş, 1993 yılında dış ticaret açığı 14,2 milyar dolara, cari işlemler açığı 6,4 milyar dolara çıkmıştır. 26 Ocak'tan beri büyük ölçüde serbest bırakılması zorunlu hale gelen döviz fiyatları Nisan başına kadar % 100 oranında artmıştır.

Hükümet bu durumda önceki döviz politikasını terketmiş, döviz fiyatlarının hedeflenen enflasyon ile uyumlu bir biçimde gelişmesini sağlamayı kararlaştırmıştır.

c) KİT fiyatları 6 ay dondurulmalıdır.

Hükümet, seçim yılı nedeniyle, hızlı enflasyona rağmen, KİT ürünleri fiyatlarını 12 aya kadar uzanan sürelerle değiştirmemiştir. Geçmiş dönemin önemli politika yanlışlarından biri budur. Bu yanlışın birikmiş zararlarını giderebilmek için, KİT ürünlerine % 100'e varan oranlarda zamlar yapılmıştır. Gelecek 6 ayda bu fiyatların sabit tutulması, bazı kolaylıklar sağlayabilir; ancak temel politika yanlışsı sürdürülmektedir. Asıl yapılması gereken, fiyatlama kararlarının tümüyle ve kesin olarak KİT yönetimlerine bırakılmasıdır.

d) Kamu kesimi personel giderleri, bütçelenmiş tutarlar içinde sınırlandırılmalıdır.

1989-1993 döneminde devlet memurları aylıkları, 1993 yılında, 1988'deki düzeyinin 1,8 katına, işçi ücretleri KİT'lerde 3, özel kesim işletmelerinde 2,5 katına yükselmiştir. Diğer bir deyişle bu dönemde ücretlerde çok önemli reel artışlar olmuş, ücretlerin GSYİH içindeki payı % 20'den % 36'ya yükselmiştir.

Hükümet yurt içinde aşırı talep baskıları yaratan bu durumu sınırlamayı kararlaştırmıştır.

e) 1994 yılında Kamu'da yatırım programına hiç bir proje alınmamalı, yürüyen projelerin harcamalarında da % 20 oranında kısıntı yapılmalıdır.

1989-1993 döneminde, genelde enflasyonla finanse edilmiş kamu projelerinin, bu kaynağın kısılmaya çalışması nedeniyle fazla ilerleyemeyeceği, sonunda Hükümetçe de kabul edilmiş ve yatırımların çok yavaşlatılması kararlaştırılmıştır.

2- Ekonomideki bazı yapısal bozuklukların düzeltilmesi amacıyla hükümet aşağıdaki önlemlerin de alınmasını önermektedir:

a) Hükümete göre, vergi sisteminde yeni düzenlemeler yapılmalıdır. "İstikrar Programı"nın yükünü toplumun tüm kesimlerine eşit dağıtılabilmek için, bu önlem çok önemlidir.

1994 yılı içinde gelir ve kurumlar vergisi yükümlüleri bir defalık ek bir vergi ödeyecekler, yine aynı yükümlüler "Net Aktif Değer" üzerinden (bu değer % 1,5'u oranında) ek bir vergi daha ödeyecekler, Motorlu Kara Taşıtları vergi yükümlüleri, birden fazla konut sahibi olan emlak vergisi yükümlüleri ek vergiler ödeyeceklerdir.

b) KİT'lerin özelleştirilmesi.

Hükümet, 1986'dan beri çok yavaş yürüyen KİT'lerin özelleştirilmesi çalışmalarını, T.B.M.M.'ne sunulan bir "Kanun Hükmünde Kararname Çıkarma Yetki Tasarısı" ile hızlandırmayı kararlaştırmıştır.

Gerçekten, 10 yıla yakın özelleştirme çalışmaları içinde yapılan politika yanlışları, bu önemli alanda sonuç alınmasını önlemiştir. Bu süre içinde özelleştirmeden 1,7 milyar dolar gelir sağlanmış, bu gelirin 1,3 milyar doları özelleştirilmesine karar verilen kuruluşlardaki sermaye artışı ve ek yardımlar şeklinde sisteme geri dönmüş, 295 milyon doları devlet bütçesine gelir olarak ödenmiş, geri kalan da danışmanlık, reklam ve Kamu Ortaklığı İdaresi giderlerini karşılamak için kullanılmıştır. 8 yılda elde edilen gelir çok düşüktür.

Hükümet T.B.M.M.'ne sunulan tasarı ile gerekli yetkileri alabilirse özelleştirme gelerini, 1994'te 2,6 milyar dolara, 1995'te de 18 milyar dolara yükseltmeyi programa bağlamıştır. Programın gerçekleşmesi olasılığı azdır. Ama, özelleştirmenin çok hızlandırılması, önemli bir gereksinim olarak ortaya çıkmıştır.

c) Sosyal Güvenlik Kuruluşlarında reform yapılmalıdır.

Sosyal Sigortalar Kurumu, Bağ-Kur, T.C. Emekli Sandığı gibi sigorta kurumlarının büyük açıklar vermesi, 1989-1993 dönemindeki ekonomik uygulamaların önemli sonuçlarından. Hükümet bu kurumların bilimsel (aktüaryel) hesaplamalar ışığında yeniden düzenlenmelerini öngören bir programı uygulamaya koymuştur.

d) Faaliyetleri devam eden KİT'lerin çok bozulmuş olan mali du-

rumları ile karlılık durumlarının düzeltilmesi gereklidir.

Gerçekten geçmiş dönemlerde ekonomiye çok önemli kaynak sağlamış olan KİT'ler, 1986'dan sonraki politika yanlışları yüzünden kaynak tüketir hale gelmişler ve 1993'teki kamu kesimi açığının üçte birinden fazlası oranında açık vermeye başlamışlardır. Bu politika yanlışları şöyle özetlenebilir: Hızlı enflasyon dönemlerinde zaman zaman politik endişelerle KİT fiyatlarında artış yapılmasının hükümetlerce önlenmesi, yatırımların yapılması kuruluşlar için zorunlu' olmakla birlikte, hükümetçe ucuz yatırım kaynağı sağlanmasına son verilmiş olması, politik baskılarla fazla personel çalıştırmaya zorlanmaları, yöneticilerin hemen her konudaki kararlarının Bakanlıklara bağlanmış olması ve çok sık değişmesi gibi işletmelerde üretkenliği, verimi ve karlılığı ortadan kaldıran politika yanlışları yapılmıştır.

Bütün bu yanlışlar sonucunda bile 1993'te PTT ve benzeri kuruluşlar önemli karlar sağlamayı ve en önemlisi, ekonomiye en yaşamsal gelirleri sağlamayı sürdürebilmişlerdir.

Hükümet, bu politikaların yanlışlığını göz önünde bulundurarak, KİT'lerin faaliyet sonuçlarını iyileştirmek ve gereksiz yüklerden kurtulmalarını sağlamak kararını vermiştir.

Özelleştirme önemli bir politikadır ve teşvik edilmelidir.

Ancak, özelleştirme yapılmadan önce ve sonra, işletmelerimizin üretken, verimli ve karlı çalıştırılmaları bir sorumluluktur ve 10 yıla yaklaşan özelleştirme uygulamalarından sonra Hükümetin bu noktaya gelmesi önemli bir adımdır. Hükümet, KİT'lerin iyileştirilmesi yönünden çalışmalarında her yönden desteklenmelidir.

Hükümet, ayrıca bazı zararlı KİT'lerin ve onlara bağlı işletmelerin kapatılması için hazırlık çalışmalarına başlamıştır.

Bu hazırlık çalışmaları içinde yapılacak kapatma kararının yarar ve zararları iyi hesabedildiği takdirde, zararı yüksek olan tesislerin kapatılması ekonomiyi önemli yüklerden kurtarabilecektir. Bu alanda geçmiş dönemin hesaplarından çıkan bilanço ve kar-zarar hesaplarındaki rakamlar, kapatma kararları için anlamsız rakamlardır. Kapatma kararları için anlamlı rakamlar, yarar-zarar (cost-benefit) rakamlarıdır ve söz konusu kapatma kararı için ayrıca tahmin edilmelidirler. Bu hesaplamanın

ayrıntısına girmek, bu kitabın amaçları arasında değildir. Hesabı, konunun uzmanlarına bırakmak zorunluluğu vardır.

e) Tarımsal gerçekten akıl dışı uygulamaları nedeniyle kamu kesimi için önemli yükler oluşturan bu politikanın değiştirilmesine karar vermiştir.

Başarı dilekleriyle, gerçekten pazar ekonomisi kuralları dışına çıkmış bu politikanın önemli biçimde değiştirilmesi gereğine inanıyoruz. Ancak, bu alanda başarı şansının, politik baskılar nedeniyle çok az olduğuna da inanıyoruz.

Popülist kararlar nedeniyle dünya fiyatlarının çok üstünde verilen destekleme fiyatları, bazı ürünlerde ekim alanlarının aşırı genişlemesine, üretim fazlaları oluşmasına, sonradan yakılacağı bilindiği halde değersiz ürünlerin üreticiden yüksek bedellerle satın alınmasına, devletin aşırı alımlar yaparak çok yüksek stok maliyetlerine katlanmamasına neden olmaktadır.

Bu alanda, uygun olan, destekleme fiyatlarının dünya fiyatlarına uyması, dünya fiyatlarının % 5-10 yükseğine tarım ürününün satın almaya devlet kuruluşlarının her zaman hazır bulunmaları, desteklenen ürün sayısının 3-4 gibi çok az sayıya indirilmesi ve tüm destekleme politikasının bir tek kurumca uygulanmasının sağlanması gereklidir.

Hükümet'in bu alanda başarılı olmasını diliyoruz.

f) Kamu kesiminde istihdamın iyileştirilmesi zorunludur.

Hükümet, aşırı istihdam yükü altında bulunan fazla personelin azaltılmasını kararlaştırmış bulunmaktadır.

Bu amaçla, T.C. Emekli Sandığına bağlı olan devlet memurları için, kadınlarda 15 yıl, erkeklerde 20 yıl çalıştıktan sonra erken emekli olmaları (önceki yıl sayıları aynı sıra ile 20 ve 25 yıldır) olanağı tanınacaktır. Dış temsilcilikler ve Dış İşleri Bakanlığı dahil olmak üzere önemli kadro kısıntılarının yapılması öngörülmektedir. Geçici ve mevsimlik işçi çalıştırılmasına son verilecek, sözleşmeli personel sayısı azaltılacaktır.

g) Yerel Yönetimlerin idari ve mali düzenlemeleri yapılmalıdır.

Gerçekten tüm akıl ve yetki sınırlarını zorlayacak büyük açıklarla çalışan belediyeler ve özel idareler, Hükümetin yeni yasal düzenlenmele-

ri ile akıl ve yasa sınırlarına çekilmeye çalışılacaktır.

Yeni vergi yasa tasarısında emlak vergisinin, % 199'ü oranında bir ek vergi alınarak Belediyelerin mali durumlarının iyileştirilmesi öngörülmüştür.

SONSÖZ

Görüldüğü gibi Hükümet, Hazinesin bunahımı nedenle artan ödeme güçlüklerini gidermek için önceki "İstikrar Tedbirleri" programlarına benzer bir önlemler topluluğu hazırlamış ve uygulamaya başlamıştır. Hızla uygulandıkları ve sonradan geri alınmadıkları takdirde, bu önlemleri sonucunda Hazinesin kısa süreli güçlükleri çözüme bağlanmış olabilir.

Programın uzun süreli yapısal önlemlerinin daha önceden olduğu gibi zaman içinde unutulmamasını ve inatla uygulanmaya çalışmasını diliyoruz. Bu yapısal önlemler alınmazsa, korkarız ki şimdi sorun çözüme bağlansa bile, 10 yıl sonra ekonomi yeniden 1994 başındakine benzer bunahımlara girecektir. Bu kez dönüş yapılmamasını diliyoruz.

Yukarıdaki önlemlerin başarısı, bize göre temeldeki "Dutch Disease-Hollanda hastalığı"nın da, bu arada çözümlenmesine bağlıdır. Yukarıda sayılan istihdam önlemleri, tarım dışı kesimin ücret gelirlerinde reel düşmeler yaratarak ve bu kesimdeki gelir yüksekliğini gidererek bu hastalığı da iyileştirebilirse, ne mutlu bize.

Aksi halde zaman zaman nükseden bu hastalıktan kurtulma olanığımız yoktur.

